

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І.І. МЕЧНИКОВА

Odessa National University Herald

•

Вестник Одесского национального университета

•

**ВІСНИК
ОДЕСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія: Філологія

Науковий журнал

Виходить 4 рази на рік

Серія заснована у липні 2006 р.

ТОМ 17. Випуск 4, 2012

Одеса

«Одеський національний університет»

2012

Засновник та видавець:

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

І. М. Коваль (головний редактор), **В. О. Іваниця** (заступник головного редактора), **О. В. Запорожченко** (заступник головного редактора), **Є. Л. Стрельцов** (заступник головного редактора), **С. М. Андрієвський**, **Ю. Ф. Ваксман**, **Л. М. Голубенко**, **В. В. Глебов**, **В. В. Заморов**, **В. Є. Круглов**, **В. Г. Кушнір**, **В. В. Менчук**, **В. І. Труба**, **О. В. Чайковський**, **Є. А. Черкез**, **Є. М. Черноіваненко**.

Редакційна колегія випуску:

О. І. Бондар, д-р філол. наук (науковий редактор), **І. М. Колегаєва** (д-р філол. наук (науковий редактор), **Н. В. Бардіна**, д-р філол. наук, **О. А. Жаборюк**, д-р філол. наук, **М. І. Зубов**, д-р філол. наук, **О. Ю. Карпенко**, д-р філол. наук, **Т. Ю. Ковалевська**, д-р філол. наук, **Н. В. Кондратенко**, канд. філол. наук, **В. О. Колесник**, д-р філол. наук, **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, **Л. О. Петрова**, д-р філол. наук, **Л. А. Семененко**, канд. філол. наук.

Мова видання: українська, російська

(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ №11458 від 07.07.2006 р.)

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова.

Протокол № 7 від 27.03.2012 р.

Адреса редколегії:

65082, м. Одеса, вул. Дворянська, 2

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

E-mail: visnikonu@list.ru

Факс: (0482) 37-50-23

Тел.: (048) 726-35-17, (048) 726-35-13

Зміст

О. І. Бондар

Українське діалектне словникарство початку ХХІ століття ... 5

Т. П. Вільчинська

Лінгвокультурна природа концепту «ДУША»
у фраземіконі Б. Харчука..... 27

О. А. Жаборюк, І. А. Жаборюк

Проблема онтогенези кризь призму теорії логіко-граматичної
динаміки (домовленнєвий період)..... 35

М. В. Жуйкова

Семантична деривація дієслів руху в контексті
традиційних уявлень про світобудову 46

А. П. Загнітко

Іменниково-числова категорійність: типологічно-
теоретичний і типологічно-функційний аспекти 57

О. І. Кобелянська

Японська ономотопея у світлі європейської лінгвістичної
традиції 71

Т. Ю. Ковалевська

Сучасні нейролінгвістичні технології дослідження
мовленнєвого впливу: Мілтон-модель 86

И. М. Колегаева, Н. В. Загребельная

Принцип ономаσιологической релевантности
в формировании наивной и профессиональной картин мира.. 98

В. О. Колесник

Віхи розвитку одеської болгаристики..... 111

Н. В. Кондратенко

Елементи ігрового дискурсу в художньому тексті некласичної
парадигми 120

Н. В. Петлюченко	
Лінгводискурсивна специфіка мовної особистості харизматичного політичного лідера у німецькій та українській лінгвокультуррах	129
Л. А. Петрова	
Результативность действия в деривационных глагольных отношениях.....	141
А. П. Романченко	
Лексико-семантичні засоби вираження компаративності (Функції та їх реалізація)	149
Л. А. Семененко	
Субстанційні морфостилеми з актуалізованою графемою роду/семою статі у структурі художнього дискурсу.....	159
О. А. Семенюк, О. О. Чорна	
Комунікативний імідж українського президента (порівняльний і діяхронічний аспекти).....	171
В. Г. Таранець	
Субституція велярних приголосних дорсальними у слов'янських мовах (історичний аспект).....	183

УДК 811.161.2'282.2(477.83/.86)

О. І. Бондар, д-р філол. наук, проф., зав. кафедри
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра української мови

УКРАЇНСЬКЕ ДІАЛЕКТНЕ СЛОВНИКАРСТВО ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто розвиток, проблеми і завдання у зв'язку з ситуацією в українських говорах та тенденції подальшого розвитку українського діалектного словникарства. Вказано основні діалектологічні та діалектографічні центри та школи в Україні, перераховано всі діалектні словники, в тому числі й електронні, відзначено найкращі з них. Стратегічним завданням у діалектній лексикографії залишається системне вивчення лексико-семантичної структури народних говорів, результатом чого має стати створення загального (зведеного) словника діалектів української мови. Вимагають подальшого поглиблення теоретичні аспекти діалектного словництва, є необхідність теоретичного обґрунтування типу населених пунктів для збирання матеріалів, залучення до укладання зведеного діалектного словника української мови рукописних словників, визначення говірок на пограниччі чи в оточенні інших мов. Гострою залишається проблема уніфікації оформлення реєстрових статей, розрізнення у лексиці говірок власне полісемії і позірної полісемії, розмежування діалектної і просторічної лексики і особливо фразеології, проблема опису у діалектних словниках фразеологічних одиниць, розмежування різних конотативних сем, залучення до діалектологічних словників матеріалів із художніх текстів.

Актуальними є дослідження напрямів динаміки діалектної мови, дослідження з історичної діалектології, зіставної діалектної лексикології, етнолінгвістичний напрям, соціолінгвістична діалектологія і словникарство, когнітивна діалектологія і когнітивне діалектне словникарство, психолінгвістичний напрям, вивчення говіркових ідіолектів, корпусна лінгвістика, комп'ютерна лексикографія та комп'ютерне діалектне словникарство.

Ключові слова: українська мова, діалектне словникарство, проблеми, актуальні напрями.

Укладання словників завжди було одним із найважливіших практичних виходів мовознавчої науки. І особливої ваги словникарство набуло в діалектології. Наразі провідної ролі набуває регіональна лексикографія: діалектні словники, зберігаючи вже втрачені елементи живого мовлення, як неодноразово відзначають вчені, збагачують національний духовний потенціал, загальний культурний фонд народу, відображаючи витoki національної самосвідомості українського селянина, а отже, фрагменти

мовної картини українського світу. Діалектні словники — це акумулятори національної пам'яті народу і надійний бар'єр на шляху втрати національних духовних цінностей.

Разом із тим, діалектні словники є неоціненним джерелом для багатьох галузей науки: насамперед лінгвістики, зокрема історії мови (діахронічне дослідження лексики), для етнографії та етнології, що пов'язані з вивченням історії та сучасного стану матеріальної й духовної культури українського етносу, а також для різних українознавчих студій, оскільки вони безпосередньо відбивають різноманіття народно-літературної творчості, а отже і особливості політичного, соціально-економічного та культурного життя народу. Діалектна лексика має велику евристичну цінність, вона відображає історичний поступ народу у його праці, зі звичаями і віруваннями, весь світогляд в цілому, а тому є необхідним джерелом для реконструкції давнішого стану матеріальної і духовної культури носіїв мови [7: 3]. Слушно закликає Костянтин Тищенко любити живі діалекти — могутній стовбур нашої мови [27].

Мета даної розвідки — зробити огляд української діалектної лексикографії на початку XXI століття, намітити головні проблеми і завдання сучасного діалектного словникарства у зв'язку з ситуацією в українських говорах та з'ясувати тенденції його подальшого розвитку.

Українська діалектна лексикографія має великі надбання і славні традиції. Як пошанівок варто згадати найвидатніших попередників, подвижників на ниві українського діалектного словникарства, таких, як: Петро Бузук, Василь Ващенко, Іван Верхратський, Володимир Гнатюк, Борис Грінченко, Юрій Кміт, Панас Лисенко, Артем Москаленко, Матвій Номис, Михайло Онишкевич, Іван Панькевич, Микола Руберовський, Іван Франко, Володимир Шухевич, Ян Янів та ін. Слід згадати також талановитих продовжувачів їх справи, наших безпосередніх вчителів і наставників, з-поміж яких найвідомішими є: Олекса Горбач, Микола Грицак, Йосип Дзендзелівський, Федот Жилко, Тетяна Назарова, Микола Никончук, Віктор Ужченко, Гаврило Шило та ін.

Та час одинаків-подвижників минув. Треба консолідувати зусилля всіх діалектографів для успішного розв'язання стратегічних завдань. Наразі в Україні діє кілька діалектологічних центрів, які, крім актуальної діалектологічної проблематики, займаються також і укладанням діалектних словників. Це відділ української мови Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАНУ у Львові (керівник Н. В. Хобзей); Західнополіський ономастико-діалектологічний центр Інституту філології та жур-

налістики Волинського національного університету імені Лесі Українки під керівництвом професора Г. Л. Аркушина, Луганська діалектологічна школа, біля витоків якої стояв Б. Шарпило, а нині працює ціла плеяда діалектних лексикографів: К. Глуховцева, І. Магрицька, В. Леснова, І. Ніколаєнко та ін.; Буковинська діалектологічна школа під керівництвом проф. Н. В. Гуйванюк, Закарпатська діалектологічна школа, для якої багато зробив Й. Дзензелівський, а зараз продовжують працювати П. Лизанець, П. Чучка, І. Сабадош, Б. Галас та ін., Житомирська діалектологічна школа, зачинателем якої був М. В. Никончук (тепер — Північноукраїнський діалектологічний центр імені професора М. В. Никончука), а зараз працюють В. Мойсієнко, О. Никончук, Г. Гримашевич та ін., Харківська діалектологічна школа (А. Сагаровський, О. Іваштенко та ін.). Менші діалектографічні осередки є також і в інших містах України, наприклад, у Донецьку (З. Омельченко, Н. Клименко), Запоріжжі (В. Чабаненко), Глухові (В. Куриленко) тощо.

Координацію усіх зусиль діалектологів України здійснює сектор діалектології Інституту української мови НАН України, на чолі якого донедавна був П. Ю. Гриценко, який і на посту директора Інституту української мови всіляко продовжує опікуватися цією справою.

1. Розвиток сучасного діалектного словникарства. На інтенсивний розвиток української діалектної лексикографії за останнє десятиріччя вказує, насамперед, велика кількість видрукованих словників, що охоплюють майже увесь терен України, хоч і залучені говори різною мірою. Усього, за нашими підрахунками (якщо хтось може внести уточнення, то ми будемо вельми вдячні) з 2000 до 2011 року вийшло 33 діалектні словники, словнички і матеріали, тобто в середньому майже по 3 лексикографічні праці у рік. За роками словникові видання розподіляються так: 2000 рік — 1, 2001 — 7, 2002 — 4, 2003 — 3, 2004 — 3, 2005 — 5, 2006 — 2, 2007 — 0, 2008 — 6, 2009 — 0, 2010 — 0, 2011 — 2.

Найбільш опрацьованими у лексикографічному плані є говори південно-західного наріччя, насамперед гуцульський (східнокарпатський) говір — один із архаїчних і самотніх діалектних масивів південно-західного наріччя. Оpubліковано словники гуцульських, бойківських, наддністрянських говірок. Тим не менше, і в XXI ст. лексикографічні праці, присвячені опису говорів південно-західного наріччя продовжують виразно домінувати. Так, за 12 вказаних років видруковано, за нашими підрахунками, 21 лексикографічну працю (подано за роками видання):

1. Алмашій М. Русинсько-українсько-російський словник: біля 7000 слів. — Ужгород, 2001. — 153 с.
2. Жегуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті. — Мюнхен, 2001.
3. Поп Д. І. Русинський синонімічний словник з українськими відповідниками [Текст] / Д. І. Поп, Д. Д. Поп. — 1.вид. — Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2001. — 48 с.
4. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: Етнолінгвістичний словник. — Львів, 2002.
5. Janów J. Słownik huculski. — Kraków, 2001.
6. Горбач О. Словник говірки села Негостина (Румунія) // Діалектологічні студії 3: Зб. пам'яті Ярослави Закревської. — Львів, 2003.
7. Горбач О. Словник північно-підляської говірки села Добровода близько Гайнівки (Польща) // Діалектологічні студії 3: Зб. пам'яті Ярослави Закревської. — Львів, 2003.
8. Коваленко Н. Лексикографічний опис фразем західноподільських говірок // Діалектологічні студії 4: Школи, постаті, проблеми. — Львів, 2004.
9. Осташ Н. Словник діалектної лексики переселенців із Холмщини // Діалектологічні студії 4: Школи, постаті, проблеми. — Львів, 2004.
10. Пиртей Петро. Короткий словник лемківських говірок / Упорядкування і підготовка до друку Є. Д. Турчин. — Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. — 364 с.
11. Чорі Ю. Словар русинського языка. — Т.1 А — Д, 2001–2002, Т.2 Е — Й, 2003–2004, Т.3 К — Н, 2004–2005.
12. Бичко З. М. Наддністрянські говірки. Короткий словник. — Тернопіль, 2005. — 80 с.
13. Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) [Текст] / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас; Ужгородський національний ун-т. — Ужгород: [б.в.], 2005. — 266 с.
14. Словник буковинських говірок [Текст] / заг. ред. Н. В. Гуйванюк. — Чернівці: Рута, 2005. — 688 с.
15. Хібеба Н. Весільна лексика бойківського говору: Матеріали до словника Діалектологічні студії 5: Фонетика, морфологія, словотвір. — Львів, 2005.

16. Друль І. С. Словник говірки села Грабовець Стрийського району Львівської області (на правах рукопису). — Луцьк: Волин. обл. друк., 2006. — 200 с.
17. Грицак М. Скарби гуцульського говору: Росішка (вівчарство в текстах) / Микола Грицак. — Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — 320 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).
18. Лесюк Микола. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). — Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. — 328 с.
19. Негрич Микола. Скарби гуцульського говору: Березови. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія «Діалектологічна скриня»). — 224 с.
20. Сабадош Іван. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. — Ужгород: Ліра, 2008. — 408 с.
21. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008.

Як бачимо, тут добре представлено гуцульський говір (6 праць), закарпатський говір, включаючи й так звані русинські словники¹, що фактично є діалектними (5 наддністрянського, бойківського, підляського, буковинського, подільського говорів. Виняток становить хіба що волинський говір.

У доробку лексикографів південно-східного наріччя за цей період лише 8 лексикографічних праць:

1. Чабаненко В. А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряниці, 2001.
2. Сагаровський А. А. Фрагмент діалектного словника Харків-

¹Насправді, вони являють собою не зовсім повноцінні діалектографічні праці. Йдеться про такі словники, як Русинсько-українсько-російський словник Михайла Алмашія, біля 7000 слів. — Ужгород, 2001; Русинський синонімічний словник з українськими відповідниками Д. І. Попа — 1. вид. — Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2001 і особливо Словар русинського язика в шести томах Ю. Чорі. Як дотепно висловився Павло Чучка-молодший, словник Ю. Чорі — це українсько-український словник. Усі слова взяті з української літературної мови і продубльовані практично в тому ж варіанті. І це 80-90% словника! Професор Павло Чучка зауважує, що Чорі напридумав слова, яких немає у мові. Ілюстрації до слів вигадав сам, про що вказує і в передмові. Тож, зважаючи на те, що 10-20% матеріалу відбиває діалектне мовлення, словник Ю. Чорі з натяжкою можна вважати матеріалами до діалектного словника.

- щини / А. А. Сагаровський // Волинь-Житомирщина: іст.-філол. зб. з регіон. проблем. — Житомир: Північноукр. діалектол. центр Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка, 2001. — № 6. — С. 249–254.
3. Словник українських східнослобожанських говірок [Текст] / К. Глуховцева [та ін.]; Луганський держ. педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. — Луганськ: [б.в.], 2002. — 233 с.
 4. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу [Текст] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. — Луганськ: Альма матер, 2002. — 263с.
 5. Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область). — Луганськ: Знання, 2003. — 172 с.
 6. Омельченко З. Л., Клименко Н. Б. Матеріали до словника східностепових українських говірок. — Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2006. — 114 с.
 7. Авдеева М. Т. Словарь украинских говоров Воронежской области: в 2 т. / М. Т. Авдеева. — Воронеж: Изд.-полиграф. центр Воронеж. гос. ун- та, 2008. — Т.1: А–М. — 228 с.
 8. Словник українських говорів Одещини / Гол. редактор О. І. Бондар. — Одеса, 2011. — 223 с.

Причому найкраще представлений слобожанський говір (5 словників), дещо гірше степовий говір (3 словники), а от наддніпрянські говірки залишилися поза увагою діалектних лексикографів.

Серед південно-східного наріччя найбільше лексикографічних видань за згаданий період припадає на слобожанські говірки завдяки Харківському і Луганському діалектологічним центрам. Степовим говорам присвячено 3 видання, а от середньонаддніпрянським говіркам не присвячено жодної лексикографічної праці, принаймні, ми з такими не знайомі.

Найменше словників вийшло друком на матеріалі поліського наріччя: західнополіські — 3 позиції, середньополіські — 1 позиція, а східнополіські взагалі не представлені:

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок. — Луцьк: Вежа, 2000. — Т.1-2 (354 с. і 456 с., 13000 слів).

2. Никончук М., Никончук О., Мойсієнко В. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. — Житомир: Полісся, 2001. — 148 с.
 3. Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. — Житомир, 2002. — 184 с.
 4. Аркушин Г. Л. Словник евфемізмів. — Луцьк, 2005. — 198 с.
- З усіх вищенаведених словників високим фаховим рівнем і значним обсягом вирізняються кілька словників.

Це насамперед «Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району» Івана Сабадоша. Словник охоплює понад 15,9 тисяч діалектних слів (не враховуючи переважної більшості фонетичних варіантів), записаних автором протягом останніх 20-25 років у рідній говірці села Сокирниця, що належить до марамороського типу середньо-закарпатського (закарпатського) говору південно-західного наріччя української мови. Цінність словника визначають насамперед якісний склад зафіксованих лексем чи фразем, точність відображення їхньої семантики, відтворення функціональних ознак слова (наявність чи відсутність тематичної віднесеності, часова, стилістична маркованість та ін.).

Це також «Словник західнополіських говірок» Г. Л. Аркушина, що вміщує понад 13000 діалектизмів (не враховуючи фонетичних варіантів). Подано записи говіркових слів із 540 населених пунктів Західного Полісся, а також із пограниччя. Як ілюстрації, крім речень зі зв'язного мовлення, використані повір'я, прислів'я та приказки, загадки, уривки з обрядових пісень.

Це і «Словник буковинських говірок», що містить близько 12000 діалектних слів, відмінних від літературної української мови. Це колективна багаторічна праця науковців і студентів філологічного факультету Чернівецького університету, до якого увійшли записи говіркового мовлення із 227 населених пунктів Чернівецької області. Відображення лексичного фонду, що відтворює мовне середовище Буковинського краю, його суспільно-політичне життя, господарські відносини, різні звичаї, обряди характеризується значною повнотою.

Значним досягненням української діалектної лексикографії є також видрукування «Наддністрянського регіонального словника» Гаврила Шила, створеного на підставі лексичної картотеки, що нараховує близько 100000 карток, зібраних впродовж 25 років у 650 населених пунктах Львівської, Тернопільської і північних районів Івано-Франківської областей. Він містить близько 10 000 одиниць наддністрянського говору, зібраних у понад 500 населених пунктах.

Інститут українознавства імені І. Крип'якевича зосередив свою роботу на створенні кількатомного словника гуцульських говірок, у якому упорядники планують розмістити багатий цитатний матеріал, а також фотографії та малюнки окремих реалій. Причому регулярно виходить збірник наукових праць з діалектології «Діалектологічні студії», де опубліковано чимало наукових досліджень як південно-західного, так і інших наріч української мови [напр., 11]. Восьмий том присвячено вивченням говорів південно-західного наріччя.

Переважна більшість інших діалектних словників та матеріалів теж створено на достатньо високому фаховому рівні. На більшість із них написано позитивні рецензії. І навіть зі своїми недоліками вони стануть неоцінним підґрунтям для укладання зведеного діалектного словника української мови.

Понад десяток діалектних словників існують тільки в електронному вигляді. Частина з них можна відшукати на відповідних сайтах, наприклад, «Лемківський словничок», «Словник діалектних слів» (proridne.com), «Русинський діалект української мови» (Словопедія) та ін. Проте всі вони перебувають на початку процесу укладання і можуть бути покваліфіковані радше як матеріали до відповідних словників.

З-поміж електронних словників увагу привертають лексикографічні набутки А. А. Сагаровського: Діалектний словник Центральної Слобожанщини (Харківщини). Т. 1-3 / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. — 300 с., 300с., 310 с. та Матеріали до Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) /

А. А. Сагаровський. — Х.: Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2009. — Вип. 1. — 305 с. На жаль, вони недоступні для користувачів, і ми висловлюємо сподівання щодо їх незабарного оприлюднення. Є вагомі підстави вважати їх високоякісним лексикографічним продуктом.

2. Проблеми і завдання сучасного діалектного словникарства у зв'язку з ситуацією в українських говорах. Відзначаючи, що в останнє десятиріччя українська діалектна лексикографія перебуває в стані відродження, слід зупинитися на головних завданнях і проблемах. Стратегічним завданням тут залишається системне вивчення лексико-семантичної структури народних говорів, без чого неможливо у всій повноті з'ясувати історичний розвиток українського народу, становлення та нормалізацію сучасної української літературної мови, класифікацію говорів і т.ін. Зібрання та упорядкування лексики говірок — це етап у

створенні належної емпіричної бази для наступних досліджень, оскільки первісно зібрана лексика часто не сповна забезпечує користувача необхідним матеріалом, становлячи основу для докладнішого його збирання, базу питальника для наступного опрацювання лексики говірок [8: 19].

Звичайно, досягнення такого завдання забезпечить не тільки суто теоретичні здобутки, а й дасть можливість створити загальний (зведений) словник діалектів української мови.

У зарубіжній лінгвістиці багато країн вже мають свої зведені діалектні словники, наприклад, англійської (аж в шести томах), шотландської, датської, естонської, японської мови. Наші слов'янські сусіди, поляки мають принаймні «Малий словник польських говорів» за редакцією Ядвіги Вроніч (Wydawnictwo LEXIS, Kraków 2009), що містить понад 10000 реєстрових слів.

Такий словник дозволить користувачеві одержати інформацію про діалектні лексичні засоби української мови. За його допомогою вчені легко зможуть встановити, які діалектні лексичні одиниці поширені в усіх чи багатьох говорах, які становлять специфіку окремих говірок, а які, взагалі, є ендемічними.

Це завдання ставилося вченими — діалектними лексикографами — вже досить давно, ще в 50-х рр. минулого століття. Але на той час більшістю було підтримано думку Б. О.Ларіна, що потрібно спочатку укласти серію окремих обласних словників за єдиним планом, який дав би можливість охопити основні діалекти української мови.

Наразі ситуація докорінним чином змінилася. Укладають і видають діалектні словники в основному за поділом українських наріч на говори і говірки. Тобто є словники говірки окремого села чи кількох сіл, є словники групи говірок, тобто словники говорів. Рідше з'являються словники, побудовані за географічно-адміністративним принципом (Словник українських говорів Одещини). Наразі слід завершити укладання словників окремих наріч української мови. І попри недостатню кількість лексичного матеріалу з деяких говірок, укладання зведеного словника діалектів української мови стає можливим. Підвалинами для укладання такого словника є насамперед діалектна картотека Інституту української мови НАН України, що містить понад 6 млн. карток (!). друковані словники, словнички та різного типу матеріали з діалектною лексикою, а також рукописні діалектні словники чи словники в електронному вигляді, які перебувають в архівах, бібліотеках чи в окремих дослідників. Крім того, підвалинами є етнографічні друковані (і не друковані) матеріали та до-

слідження; твори художньої літератури і, звичайно, нові, спеціально для цього зроблені записи діалектної лексики.

Ми свідомі того, що навіть за наявності достатнього обсягу матеріалу, робота над фундаментальним зведеним діалектним словником української мови розтягнеться не на одне десятиріччя. А тому вважаємо за доцільне за прикладом тих самих польських діалектологів укласти і видати спочатку скорочену версію такого словника з назвою на кшталт «Малий словник українських говорів» з обсягом до 10000 слів. Він стане осердям для Великого словника українських говорів.

Що більше діалектних словників з'являється друком, що детальніше лексикографи намагаються описати народне мовлення, то більше питань і проблем виникає щодо вірогідного й переконливого представлення діалектного матеріалу в лексикографічній праці.

Тоді як методологічне підґрунтя діалектної лексикографії в українському мовознавстві розроблено досить детально: вироблено і відшліфовано загальнонаукові і спеціальні методи та прийоми (карткування, тлумачення, абеткування, гніздування, підбір інформаторів, укладання питальників та ін.), то теоретичні аспекти діалектного словництва вимагають подальшого поглиблення. Основним питанням теорії діалектної лексикографії є оптимізація змісту словників і процесу їх укладання, що не можливо без детального вивчення середовища функціонування діалектних словників і з'ясування лексикографічних потреб користувачів. Одним із важливих питань теорії діалектної лексикографії є також розроблення критеріїв об'єктивного оцінювання діалектної лексикографічної продукції.

Є необхідність теоретичного обґрунтування типу населених пунктів для збирання матеріалів. Адже діалектологія у нас сільська. А що в містах? З містами Сходу і Півдня України зрозуміло: там українська мова функціонує в мінімальному обсязі. А вже в Центральній і особливо в містах Західної України українська мова функціонує досить повно. І постає питання: це діалект, наприклад, міста Коломия, міста Умань і т.д. чи це просто форми розмовного мовлення, регіолекти? В зарубіжній діалектології, в високорозвинених країнах, де сільського населення обмаль, вивчають так звані *urban dialects*, тобто міські діалекти. На сайті є «гвара міста Львова». І чи не час приступити до вивчення *urban dialects*?

У російському мовознавстві обговорюють питання збору діалектного матеріалу. Досить розповсюджений метод прямого опитування виявляє насамперед іменники. Бесіди на певну тему дають повнішу

картину стану говірки. М. Т. Авдеева пропонує розповсюджувати методику збирання, опрацьовану укладачами Деулінського словника [25], що полягає у «співіснуванні», за якого збирачі тривалий час живуть серед мовців говірки, безперервно фіксуючи діалектне усне мовлення [1: 75-76].

Існує також проблема залучення до укладання зведеного діалектного словника української мови рукописних словників, особливо старих, які перебувають у бібліотеках і архівах інших держав, наприклад, Словник М. О. Руберовського у 18-и тт., що зберігається в РАН, Д. Ф. Запари, В. А. Долинського та ін.

Не втратила своєї гостроти проблема визначення говірок на пограниччі чи в оточенні інших мов. Так, у Росії на разі є популярним трактування українських говірок Білгородщини та Воронежчини як діалектів не української, а російської мови з використанням терміна «русские говоры на украинской языковой основе» [1]. Однак, сама ж М. Т. Авдеева зауважує, що до нерозрізнення текстів може привести неякісно записаний матеріал. І це цілком зрозуміло, якщо мати на увазі той факт, що українську мову навіть в українських селах не вивчають. Деякі записи на картках, зроблені в українських селах, можна прочитати і як російські. Українські мовці, будучи до певної міри двомовними, відповідають на питання, поставлені на російській мові, російською мовою [1: 75]. Українські дослідники твердять, що досить стійкі фонетична й морфологічна системи українських говірок, а також збережені стійкі словосполуки свідчать не так про російський вплив, як про відштовхування мовних систем говірок близькоспоріднених мов [20: 37].

Ще складніша справа, як показано у статті Л. Коць-Григорчук [16] з говірками Берестейщини. Існує кілька точок зору на берестейсько-пинський ареал: 1) це білоруський діалектний простір (Ян Станкевич), 2) це білоруські говірки з острівними чи мозаїчними українськими вкрапленнями (Іван Матвіяс), 3) це зона перехідних говірок між українською та білоруською мовами (Петро Бузук, Мацкевич Ю. Ф., Мурашко А. Г., Орешонкова А. В),

4) це український діалектний ареал (Костянтин Михальчук, Всеволод Ганцов, Іван Зілінський, Тадеуш Лер-Сплавінський та його послідовники, Ярослава Закревська); 5) у берестейсько-пинському регіоні функціонує окрема, «ятвзяка валода», тобто мова (Микола Шелягович). Вочевидь, питання з перехідними говірками не можна вважати закритим.

Дехто з діалектологів знову ставить питання: яким повинні бути діалектні словники: повні чи диференційні? [31], але сама практика діалектної лексикографії (практично всі надруковані діалектні словники є диференційними) показує, що більшу практичну цінність мають саме диференційні словники.

Важливою проблемою української діалектної лексикографії залишається й необхідність уніфікації оформлення реєстрових статей. Українські діалектні словники здебільшого мають відмінний спосіб оформлення реєстрових статей, що може ускладнити перебіг зведення мовних фактів в один повний словник українських говорів.

За умов прискореного стирання діалектних відмінностей і втрати цілих діалектних пластів перед вченими постає важливе завдання: обґрунтувати прогностичну оцінку подальшого розвитку діалектів. Наразі в мовознавстві побутують діаметрально протилежні думки, від панічного побоювання стосовно швидкого зникнення говірок [23] до оптимістичних заяв про їх невмирущість [4; 27]. Слід зазначити, що для сучасної доби розвитку української мови притаманний інтенсивний вплив засобів масової інформації на мовну свідомість діалектомовців, що неминуче веде до глибинних змін в структурі говірки.

Окрему проблему становить розрізнення у лексиці говірок власне полісемії і позірної полісемії, коли компонентами полісемічного слова вважають значення, які відомі в різних говірках. Це явище Г. І. Гримашич пропонує називати полікомпонентною моделлю, створеною на рівні гносеології шляхом зведення значень тієї ж лексеми, зафіксованих у різних говірках. Таким чином, полісемічними слід вважати лексеми, відомі в одній говірці з різними значеннями, а поліфункціональними — лексеми, які мають різні значення в різних говірках [5: 163].

Актуальним напрямом сучасного мовознавства є вивчення динаміки діалектної мови, що зумовлено сукупністю внутрішньомовних та позамовних чинників, які в різних говірках, говорах, наріччях виявляються неоднаково. Адже, справді, залучивши матеріали для діалектного словника різного часового відтинку, ми не створимо синхронну модель лексико-семантичної системи даної говірки, яка перебуває у постійному русі. З'ясування змін можливе насамперед на підставі зіставного вивчення різночасових фіксацій діалектного мовлення, тобто за умови наявності надійної й достатньої інформаційної бази про попередні етапи розвитку говірки та про її сучасний стан. Такі праці вимагають набагато більших зусиль діалектологів, а тому всіляко треба вітати їх появу. Так, 2006 року К.Д.Глуховцевою було захищено докторську дисертацію на тему «Динаміка українських східнословобожанських говірок».

Наявна проблема розмежування діалектної і просторічної лексики і особливо фразеології. Є рація на даному етапі розвитку лексикографії долучати до діалектних словників і просторічну лексику, бо статус її нестійкий і чітко невизначений.

Непростою є проблема опису у діалектних словниках фразеологічних одиниць. На жаль, в українській діалектній лексикографії накопичено недостатньо досвіду щодо цього і не достатньо опрацьована теорія, спираючись на яку можна було б виробити єдині засади опису ідіоматичного матеріалу. Дослідники слушно зауважують, що прогалини в цій сфері призводять до появи словників, де фразеологічний шар мови просто випадає з поля зору вчених, слугує лише атрибутивним супроводом основного словникового матеріалу [19: 250].

В українській діалектній лексикографії донедавна було зовсім небагато таких словників і досліджень на цю тематику. Упродовж останніх десятиріч фраземіку українських діалектів стали вивчати досить інтенсивно, попри труднощі, пов'язані зі збиранням діалектного матеріалу, опрацюванням та апробацією методів його дослідження. Цінний матеріал з фразеології наявний у словниках діалектної лексики (М. М. Онишкевич, С. Панцьо, В. А. Чабаненко, М. М. Корзонюк, А. Т. Сизько), у матеріалах до словників фразем (А. П. Грищенко, М. Т. Доленко, Н. Д. Бабич, О. С. Юрченко, Л. І. Ройзензон, С. І. Ройзензон, А. О. Івченко), регіональних фразеологічних словниках (Н. Вархол, А. О. Івченко, О. С. Юрченко, В. Д. Ужченко). Одні з останніх досліджень діалектної фразеології — кандидатські дисертації Г. Ф. Ступінської [26] і Н. Д. Коваленко [14]. Одні дослідники пропонують описувати стійкі сполучення слів за першим словом у фраземі [13: 4], інші (більшість) — за стрижневим, семантично найємнішим словом у складі фраземи.

Особливо гостро стоїть проблема щодо пареміологічних словників.

Поряд з нагромадженням сучасних записів зразків народного мовлення здійснюються апробації найрізноманітніших підходів та методів досліджень у сфері фраземіки.

Вельми актуальним для діалектної лексикографії є розмежування різних конотативних сем лексем: лайливе, згрубіле, зневажливе, фамільярне, жартівливе, схвальне, несхвальне і т.ін. Як слушно зазначає В. В. Леснова, підстави емотивної оцінки в діалектній лексиці часто є невизначеними, емоційний компонент може домінувати над логічним змістом, а оцінка набувати виразного ситуативного характеру [18: 70]. Нерідко доводиться лексему, яка може набувати в контексті різних конотативних сем, трактувати загальним терміном «експресивне», подаючи відповідну позначку в словнику.

Наступною слід вказати проблему залучення до діалектологічних словників матеріалів із художніх текстів, що відбиває тенденцію зближення між літературною і діалектною лексикографією. Російські вчені

Р. І. Кудряшова, О. В. Брисіна, В. І. Супрун вважають, що такий матеріал може мати лише додатковий характер, через те що письменник не може вважатися авторитетним діалектомовцем, незважаючи на всю віртуозність володіння ним народним мовленням (має вищу освіту, тривалий час мешкає у місті, спілкується на літературній мові, нерідко на базі діалектних лексем створює власноруч похідні) [17: 5-6]. Ця тенденція відбита також у тлумаченні реєстрових слів не тільки через подання літературного еквівалента описуваної одиниці, а з повним описом окремих семем лексеми та їх варіантів у їх парадигматичних взаємозв'язках (синонімічних, омонімічних тощо).

Існують також і інші проблеми: щодо ареалу збирання діалектного матеріалу, мережа населених пунктів якого повинна бути приблизно однакової густоти; щодо чіткості подання в діалектних словниках префіксованих / непрефіксованих дієслів тощо.

Усі вони на даному етапі розвитку діалектології та діалектної лексикографії є вирішуваними.

3. **Тенденції подальшого розвитку українського діалектного словникарства.** Як не прикро про це говорити, але дехто з сучасних вчених, принаймні в приватних розмовах, досить песимістично дивиться на перспективи подальшого розвитку діалектології та діалектної лексикографії, вважаючи, що вони досягають свого апогею і майбутнього за ними немає. Тим більше, що західноєвропейська діалектологія перебуває наразі в депресивному стані. Відомий данський вчений Веїйнен (Weijnen), за словами американського етнолінгвіста Гарольда Конкліна [33] ще в 1975 році нарікав, що він, як діалектолог, відчуває себе самотнім у західноєвропейській лінгвістиці. У нас, в Україні, справа стоїть набагато оптимістичніше. Але постає питання: якщо всі діалекти буде досліджено і видано зведений словник діалектів української мови, що робити далі?

На це питання вчені дають відповідь своїми дослідженнями вже сьогодні. По-перше, дослідження динаміки українських діалектів завжди буде актуальним, поки існують самі діалекти. По-друге, маловивченою залишається історична діалектологія. В українському мовознавстві є низка досліджень з історичної діалектології (праці С. П. Бевзенка, І. А. Панькевича, О. М. Маштабей, І. М. Керницького, М. Ф. Станівського, Б. А. Шарпила та ін.), але все це можна назвати лише початком тієї великої роботи, яку в цій галузі ще потрібно здійснити. По-третє, після створення зведеного словника набагато інтенсивніше розгорнуться до-

слідження в галузі зіставної діалектної лексикології. Наразі таких досліджень бракує, наприклад, стаття Волошинової М. О. «Назви страв із борошна в українських східнословобожанських говірках» [3].

По-четверте, наразі намітилися і розвиваються новітні напрями діалектології і словникарства, на яких ми і хочемо стисло зупинитися.

1. Про новизну етнолінгвістичного напрямку в закордонній діалектології та словникарстві вже навряд чи можна й говорити. Цілі етнолінгвістичні осередки є, наприклад, у Люблінського університеті ім. Марії Кюрі-Склодовської під керівництвом професора Й. Бартмінського, який видає часопис «Etnolingwistyka» та в Інституті слов'янознавства РАН під проводом А. Плотнікової. В Україні достатньо праць із етнолінгвістики, проте діалектологічних праць етнолінгвістичного напрямку ще небагато: деякі статті Н. Хобзей, Г. Аркушина, Р. Голика, К. Глуховцевої, Г. Гримашевич, В. Мойсієнка, В. Конобродської, Л. Фроляк та ін. Тим не менше, останнім часом у нас проявляється тенденція етнолінгвістичні дослідження провадити на діалектному матеріалі, що є цілком закономірним. Понад те, діалектологічний складник в етнолінгвістиці став найважливішим.

Найбільшого поширення набули роботи, в яких представлено вивчення тематичних груп діалектної лексики, переважно такої, що називає предмети матеріальної культури і пов'язані з ними поняття. Для цих праць притаманне поєднання лексичної проблематики з проблемою культурної мотивації діалектної лексики. Ідеї і методи етнолінгвістики більшою мірою втілені в дослідженнях номінації явищ традиційної культури, зокрема весільного обряду, похоронно-поминального обрядового комплексу, календарних обрядів і їх елементів, народної медицини і лікувальної магії, традиційних норм етики та ін. [15]. Метод етнолінгвокультурологічного опису діалектної лексики і фразеології передбачає аналіз мовного матеріалу з обов'язковим залученням відомостей з історії, культури, основ соціальної організації даного субетносу. Наукове підґрунтя цього напрямку розробляє П. Ю. Гриценко [6]. З'являються і етнолінгвістичні словники діалектів, наприклад, «Гуцульська міфологія. Етнолінгвістичний словник» Н. Хобзей (Львів, 2002). До етнолінгвістичного словника наближається лексикографічна праця Оксани Сімович «Словник вербальних символів», фрагменти з якого видрукувано в серії «Діалектологічні студії» (Львів).

2. В зарубіжній діалектології актуальним напрямом наразі є соціолінгвістична діалектологія і словникарство. Так, Мухамед Ембаркі в книзі «Сучасні тенденції в арабській діалектології» [34] присвятив

цілий розділ про соціолінгвістичний опис одного з арабських діалектів. Одним із перспективних напрямів соціолінгвістичної діалектології є урбодіалектологія — діалектологія міста. У зарубіжному мовознавстві вона вже досить давно стала однією з частин діалектології. Наприклад, у праці Дж. К. Чемберса і

П. Труджілла «Діалектологія» міській діалектології присвячено цілий розділ [32]. У нас, майже повністю — сільська діалектологія. Розумію, що на Східній Україні українська міська діалектологія навряд чи можлива, хіба що в соціолінгвістичному аспекті. Проте в центральних областях і особливо в Західній Україні — це цілком бажане явище. Звичайно, головним питанням тут залишається, як трактувати мову міст. Останнім часом пропонують термін *регіолект*, як особливу форму усного мовлення, в якій уже втрачено багато архаїчних рис діалекту і розвинулися нові особливості. Регіолект перебуває в серединній позиції між літературною мовою та міським просторіччям [21: 175]. Однак цей термін треба диференціювати з термінами розмовна мова, койне тощо,

3. Сучасна парадигма лінгвістичного знання розглядає мову як своєрідний код, де «зашифрована» інформація про саму людину, його уявлення про природу, світ. Діалектному словнику притаманні когнітивні функції, бо словник містить у стислому вигляді мову, а отже, концентроване відбиття народного досвіду і свідомості [9; 22]. Йдеться про напрям, який можна назвати когнітивною діалектологією і відповідно когнітивним діалектним словникарством. У такому разі дослідники повинні зосередити свою увагу на системних, антропоцентричних і мисленневих категоріях діалектного тексту, з'ясувати когнітивні виміри текстів говірок, виявити граматичну і дискурсивну структури діалектного тексту, що уможливить актуалізацію функційно-семантичних і прагматично-інтенційних рис досліджуваної мовної субстанції в умовах комунікативної діяльності.

Розвиток цього напрямку затримує нерозробленість теоретичних засад дослідження діалектного тексту в онтологічному, функційному, прагматичному, лінгвокогнітивному та прикладному аспектах.

4. Менш актуальним є психолінгвістичний напрям у діалектології та діалектографії (діалектній лексикографії), хоч і такого роду праці зрідка з'являються в українському мовознавстві, наприклад [29]. Такі дослідження змогли б точніше розмежувати марковану діалектну лексику (оцінну, фамільярну, іронічну і т.ін.)

5. В українському мовознавстві вже розпочав розвиватися ще один новітній напрям у діалектологічних і діалектографічних дослідженнях — вивчення говіркових ідіолектів. Вже є деякі напрацювання мето-

дології та методики укладання ідіодіалектного словника [12]. У зв'язку з когнітивною лінгвістикою починають вивчати мовленнєву картину світу діалектної особистості, див., наприклад, статті [24; 10].

6. Великого значення за сучасних умов набуває такий напрям у діалектному словникарстві як корпусна лінгвістика. Аналіз діалектних корпусів, так само як і аналіз інших корпусних даних, може служити для вирішення різноманітних лінгвістичних завдань: для функціонально-типологічного аналізу, для аналізу говіркових варіантів і побудови ймовірнісних моделей, для потреб історико-лінгвістичного дослідження тощо. Зарубіжна корпусна діалектологія не зупиняється лише на описі діалекту, а занурюється також додатково в теоретичні та інтерпретаційні пошукування. Фоноархіви мають практично всі західноєвропейські Академії наук. Є фоноархів і в НАН України [28], і роботу з його актуалізації лише розпочато.

7. І, нарешті, комп'ютерна лексикографія та комп'ютерне діалектне словникарство. Як слушно нарікають вчені, проблема української діалектної лексикографії полягає ще й у тому, що наклади словників надзвичайно малі. Більшість словників відразу стають бібліографічною рідкістю. Саме тут у пригоді можуть стати електронні версії діалектних словників, особливо виставлених на вебсайтах. Електронний словник являє собою певну базу даних або сукупність баз даних та інтерфейс — місце подання запитів та отримання відповідей на моніторі ЕОМ. Використовуючи гіперпосилання не тільки на текстові, а й на звукові та графічні файли, засобами комп'ютерного словникарства можна зробити діалектний словник звуковим, оснастити його багатими графічними ілюстраціями, особливо зображеннями предметів, які позначає безеквівалентна лексика, а також поєднати словник із лінгвістичним атласом. Роботу з цього напрямку у нас також вже розпочато. На жаль, наявні в Інтернеті електронні діалектні словники ще далекі від досконалості.

Принципово новими реаліями творчого пошуку лексикографа в процесі створення комп'ютерних словників є часткове (в міру зростання потужностей ЕОМ) вирішення проблеми розширення обсягу інформації, вміщеної до словника та можливості маніпулювання найменшими значущими частинами словникової статті. Вказані новації надають великі можливості в плані синтезу нових лексикографічних продуктів, які мають максимально задовольнити потреби потенційного користувача [2]. Цей напрям діалектного словникарства розробляє Український мовно-інформаційний фонд НАН України під керівництвом чл.-кор. НАН України В. А. Широкова.

Таким чином, розвиток українського діалектного словникарства на початку ХХІ століття перебуває на підйомі, на що вказує понад три десятки виданих лексикографічних праць, більшість із яких являють собою високоякісну діалектографічну продукцію, а це дає змогу вже найближчим часом приступити до створення загального (зведеного) словника діалектів української мови. Для оптимізації змісту словників і процесу їх укладання слід вирішити деякі теоретичні і практичні питання діалектної лексикографії: уніфікація оформлення словникових статей, розрізнення полісемії і позірної полісемії, розмежування діалектної і просторічної лексики, різних конотативних сем та ін. Перспективними напрямками діалектологічних досліджень і діалектного словникарства є дослідження динаміки українських діалектів, дослідження в галузі історичної діалектології, зіставної діалектної лексикології, етнодіалектології, соціодіалектології (урбодіалектології), когнітивної діалектології, корпусної діалектології, комп'ютерної діалектології тощо.

Список використаної літератури

1. Авдеева М. Т. Словари Воронежских говоров (опыт сопоставительного анализа) / М. Т. Авдеева // Лінгвістика. — Луганськ: Луганський НУ імені Тараса Шевченка. — 2010. — № 3 (21), Ч. I. — С 73–77.
2. Войнов В., Лук'яненко С., Носов К. Можливі комп'ютерні еквіваленти традиційних (паперових) глумачних словників / В. Войнов, С. Лук'яненко, К. Носов // Вісник Нац. ун-ту «Львів. політ.» — № 453, 2002. — С. 101–105.
3. Волошинова М. О. Назви страв із борошна в українських східно-слобожанських говірках / М. О. Волошинова // Лінгвістика. — Луганськ: Луганський НУ імені Тараса Шевченка. — 2011. — № 1 (22). — С. 73–77.
4. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок. Монографія / К. Д. Глуховцева. — Луганськ: Альма-матер, 2005. — 594 с.
5. Гримашевич Г. І. Структура полісемічних назв одягу в середньополіських говірках / Г. І. Гримашевич // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. — Житомир. — 2004. — Вип. 14. — С. 163–167.

6. Гриценко П. Ю. Етнографічні словники у контексті сучасної культури / П. Ю. Гриценко // Є. Шевченко. Українська народна тканина. — Київ, 1999. — С. 13–21.
7. Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики / П. Ю. Гриценко. — К.: Наук, думка, 1984. — 226 с.
8. Гриценко П. Ю. Українська діалектна лексика: реальність і опис (деякі аспекти) / П. Ю. Гриценко // Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти. Матеріали доповідей Міжнародної наукової конференції. — Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. — С. 5–24.
9. Гуйванюк Н. В., Руснак Н. О. Діалектний текст як лінгвокогнітивна одиниця / Н. В. Гуйванюк, Н. О. Руснак // Українська мова. — 2003. — № 2(7). — С. 102–109.
10. Демчик І. Л. Дослідження мовної особистості сучасного діалектоносія: стан, методи, перспективи / І. Л. Демчик // Лінгвістика № 3 (21), Ч. I, 2010. — С. 24–29.
11. Діалектологічні студії. 1: Мова в часі і просторі / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. — Л., 2003.
12. Іваштенко О. О., Сагаровський А. А. Методологія й методика укладання ідіодіалектного словника / О. О. Іваштенко, А. А. Сагаровський // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Філологія. — 2009. — № 843, вип. 55. — С. 114–119.
13. Кобелева И. А. Фразеологический словарь русских говоров республики Коми / И. А. Кобелева. — Сыктывкар: Изд-во Сыктывкарского гос. ун-та. — 2004.
14. Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок Західного Поділля: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Н. Д. Коваленко — К., 2001.
15. Конобродська В. Етнолінгвістичний і лінгвістичний аспекти дослідження діалектної лексики / В. Конобродська // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Мовознавство: Збірник наукових статей. — Чернівці, 2003. — С. 406–410.
16. Коць-Григорчук Л. Мовна ситуація на Берестейщині / Л. Коць-Григорчук // Вісник Львівського університету. — Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2006. — Вип. 38. — Ч. 1 (Серія філологічна). — С. 131–138.

17. Кудряшова Р. И., Брысина Е. В., Супрун В. И. Современная диалектная лексикография: проблемы и тенденции развития / Р. И. Кудряшова, Е. В. Брысина, В. И. Супрун // Известия Волгоградского гос пед. ун-та. — Волгоград. — 2005. — №3. — С.3–10.
18. Леснова В. В. Семантика діалектних дієслів негативної оцінки / В. В. Леснова // Лінгвістика № 1 (22), 2011. — С.63–71.
19. Лисецька І. Фразеологія як складова словників українських говорів 90-х рр. ХХ. / І. Лисецька // Науковий вісник Херсонського державного університету. — Херсон, 2009. — Серія: Лінгвістика. — Вип.9. — С.248–251.
20. Міняйло Р., Сікорська З. До проблеми вивчення українських говірок Воронежчини / Р. Міняйло, З.Сікорська // Тека Ком. Pol.-Ukr. Związ. Kult. — OL PAN, 2010. — С.32–37.
21. Палінська О. Класичний львівський1 регіолект і його сучасні інтерпретації / О. Палінська // Мова і суспільство. — Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. — Вип.1. — С.174–179.
22. Руснак Н. О. Діалектний текст: лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти дослідження / Н. О. Руснак — Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2010.
23. Сахаровський А. Діалектний словник Слобожанщини: Проблеми фонетичної коректності [Електронний ресурс]. — Доступно з: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/spml/2008_12/44saharovskyy.pdf
24. Санченко Є. М. Загальний опис лексикону елітарних мовних особистостей з діалектними та російським субстратами / Є. М. Санченко // Лінгвістика.. — № 3 (21), — Ч. I, 2010. — С. 36–42.
25. Словарь современного русского народного говора (д. Деулино Рязанского района Рязанской области) / Под ред. И. А. Оссовета. — М.: Наука, 1969. — 611 с.
26. Ступінська Г. Ф. Фразеологія лемківського говору української мови: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. — Тернопіль, 2000. — 198 арк. — Бібліогр.: арк. 178–190.
27. Тищенко К. Поки живі українські діалекти — живе Україна [Електронний ресурс]. — Доступно з: http://ukrlife.org/main/tribuna/confa_27tysch.htm.

28. *Український діалектний фонофонд* / Упоряд.: П. Ю. Гриценко; Ін-т укр. мови. Від. діалектології, Уман. пед. ун-т ім. П. Тичини. — К., 2004. — 168 с.
29. *Уманцева Н. Ф.* Психолінгвістичні аспекти дослідження української стилістично маркованої лексики / Н. Ф. Уманцева // Вісник Харківського університету. № 411. — 1998. — С. 405–407.
30. *Хобзей Н.* Гуцульська міфологія. Етнолінгвістичний словник / Н.Хобзей. — Львів, 2002.
31. *Хобзей Н.* Діалектна лексикографія сьогодні / Н. В. Хобзей // Українське мовознавство. — 2008. — Вип.38. — С.254–256.
32. *Chambers J. K., Trudgill Peter.* Dialectology / J. K.Chambers, Peter Trudgill. — Cambridge: CUP, 2002. — 189p.
33. *Harold C. Conklin.* Lexicographical treatment of folk taxonomies. — [Електронний ресурс]. — Доступно з: <http://anthro.ucsd.edu/~jhaviland/>
34. *Embarki M., Ennaji M.* Modern Trends in Arabic Dialectology / M.Embarki, M.Ennaji. — Trenton: The Red Sea Press., 2011.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2011 р.

А. И. Бондарь

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка

УКРАИНСКАЯ ДИАЛЕКТНАЯ ЛЕКСИКОГРАФИЯ НАЧАЛА XXI ВЕКА

Резюме

В статье рассмотрено развитие современной диалектной лексикографии, проблемы и задачи в связи с ситуацией в украинских говорах и тенденции последующего развития украинской диалектной лексикографии. Указаны основные диалектологические и диалектографические центры и школы в Украине, перечислены все диалектные словари, в том числе и электронные, отмечены наилучшие из них, Стратегической задачей в диалектной лексикографии остается системное изучение лексико-семантической структуры народных говоров, результатом чего должно стать создание общего словаря диалектов украинского языка. Требуют последующего углубления теоретические аспекты диалектной лексикографии, есть необходимость теоретического обоснования типа населенных пунктов для сбора материалов, привлечения к составлению общего диалектного словаря украинского языка рукописных словарей, определения говора на

пограничьи или в окружении других языков. Острой остается проблема унификации оформления словарных статей, различения в лексике говора собственно полисемии и мнимой полисемии, разграничение диалектной и просторечной лексики и особенно фразеологии, проблема описания в диалектных словарях фразеологичных единиц, разграничение конотативных сем, привлечение к словарям материалов из художественных текстов.

Актуальными являются исследования направлений динамики диалектного языка, исследования по исторической диалектологии, сопоставительной диалектной лексикологии, этнолингвистическое направление, социоллингвистическая диалектология и лексикография, когнитивная диалектология и когнитивная диалектная лексикография, психоллингвистическое направление, изучение идиолектов в говорах, корпусная лингвистика, компьютерная диалектная лексикография.

Ключевые слова: украинский язык, диалектная лексикография, проблемы, актуальные направления.

A. I. Bondar

Odessa National I. I. Mechnikov University
Ukrainian Language Chair

UKRAINIAN DIALECTAL LEXICOGRAPHY OF BEGINNING OF XX^{ist} CENTURY

Summary

This article deals with the modern dialectal lexicography development, with the problems and the tasks in connection with the situation in Ukrainian dialects and with the further trends in the development of Ukrainian dialectal lexicography. The main dialectological and dialectographical centers and schools in Ukraine have been indicated, all dialectal dictionaries, including electronic, have been recounted, the best of them have been marked. The strategic task in dialectal lexicography is the lexical-semantic system investigations of dialects. And the result of this process has to be the creation of general dictionary of Ukrainian dialects. The theoretical aspects of dialectal lexicography require the further deepening. There is the necessity of theoretical argumentation in type of settlements to collect scientific materials, of the Ukrainian handwritten dictionaries inclusion to the general dialectal dictionary, of determination of dialects on the marginal zone or in surroundings of other languages. The problems of standardization of dictionary articles, of distinctions in the dialectal lexical systems polysemy and false polysemy differentiation of dialectal and common speech vocabulary and especially phraseology of study, of description in the dialectal dictionaries of phraseology units, of differentiation of connotative semes, of bringing into the dialectal dictionaries of materials from belles-lettres texts are acute till now.

Researches of the dynamics of dialectal language directions, of historical dialectology, of typological dialectal lexicology, of ethnolinguistic dialectology, of sociolinguistic dialectology and lexicography are actual, as also cognitive dialectology and cognitive dialectal lexicography, psycholinguistic dialectology, studying of dialectal idiolects, corps linguistics, and computer dialectal lexicography.

Keywords: Ukrainian, dialectal lexicography, problems, actual trends.

УДК 81'373.72=161.2

Т. П. Вільчинська, д-р філол. наук, проф.,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
кафедра української мови

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА ПРИРОДА КОНЦЕПТУ «ДУША» У ФРАЗЕМІКОНІ Б. ХАРЧУКА

Стаття присвячена аналізу концепту «душа», реалізованому в українських фраземах, засвідчених у художній мові Б. Харчука. Лексему *душа* розглядаємо як семантичний центр різноструктурних фразеологізмів. Встановлено, що фразеологічні одиниці є одним з основних мовних засобів збереження важливої для народу сакральної і несакральної інформації.

Ключові слова: концепт «душа», фразема, сакральна і несакральна сфери, концептуальний смисл, Б. Харчук.

Лінгвістичні дослідження останніх років засвідчують активізацію наукового інтересу до проблеми мовної особистості, зокрема, до її вияву в художніх текстах (С. Єрмоленко,

Н. Сологуб, А. Мойсієнко, В. Чабаненко та ін.) як репрезентантах авторських картин світу. Художню картину світу суттєво доповнюють фразеологічні одиниці.

Фразеологія як складник художньої мови розглядалася в студіях Л. Авксентьева, М. Алефіренка, В. Ужченка, І. Гнатюк, Л. Щербачук, Ю. Кохана та ін. Проте розвиток фразеологічної науки потребує розширення об'єктів дослідження і насамперед тих, що почерпнуті з художніх творів регіональних авторів, які є носіями живого мовлення. У зв'язку з цим актуальним є аналіз фразеологічних одиниць як маркерів індивідуально-авторської картини світу у творчості Бориса Харчука.

Фразеологічний пласт чи не найяскравіше демонструє національно-культурні особливості мовної системи, оскільки, за словами В. Жайворонка, фразеологія — це та сфера мовної діяльності, в якій, з одного боку, в мовних фактах яскраво відбиваються етнопсихологічні особливості соціуму, а з іншого — чітко простежується вплив мови на формування його менталітету [1: 33]. Відтак у лінгвістичній літературі утвердилася думка про те, що фразеологічна система відображає культурно-націо-

нальну специфіку народу, а фразеологізми, на думку В. Маслової, саме і є тим матеріалом, у якому «неповторно виражаються дух і своєрідність нації» [2: 82].

У сучасному мовознавстві, що характеризується активізацією таких напрямів, як когнітивна лінгвістика, етно- і прагмалінгвістика, наразі по-новому висвітлюють питання про функціонування фразеологічних одиниць. Особливу зацікавленість становлять ті фраземи, що найяскравіше відбивають народний менталітет, традиції та вірування того чи іншого етносу, за якими навіть закріпилася спеціальна назва — етнофраземи (В. Телія). До таких одиниць належать фразеологізми з лексичним компонентом *душа*.

У запропонованій статті концепт, вслід за В. Жайворонком, тлумачимо як «вмістилище узагальненого культурного смислу, що дає підстави вважати мовну одиницю культурним концептом» [1: 10]. На відміну від слова-номінації, за концептом стоїть не лише реалія, а й образ або символ, що постають в тому чи іншому етнокультурному просторі.

Концепт «душа» належить до етнокультурних концептів і є одним із основних в картині світу не лише українців, а й інших слов'янських народів. Саме тому його широко досліджують як вітчизняні (І. Голубовська, М. Скаб, К. Голобородько, О. Каракуця, І. Черевко, Т. Прудникова), так і зарубіжні мовознавці (Ю. Апресян, С. Нікітіна, Т. Вендіна, А. Вежбицька).

Аналіз концепту «душа», серед вербалізаторів якого важливу роль відіграють фраземи, дає змогу пізнати духовно-емоційний досвід українського етносу, з'ясувати різні відомості про душу людини, що об'єктивуються в народній свідомості.

Вказаний концепт є унікальним об'єктом дослідження, оскільки поєднує в собі як сакральну, так і не сакральну частини, які, за словами М. Скаб, «співіснують протягом століть із переважанням у певні періоди тієї чи тієї частини» [3: 118].

Метою запропонованої розвідки саме і є з'ясувати лінгвокультурну природу концепту «душа», зокрема його сакральну і несакральну частини, реалізованого у фраземіконі Б. Харчука. Зауважимо, що фразеологічні одиниці як мовні засоби вираження етнокультурних концептів є одним з основних засобів збереження важливої для народу етнокультурної інформації.

Виявлені в Харчукових текстах фраземи відображають більшість концептуальних ознак концепту «душа». Проте якщо у фольклорі об'єктивуються передусім сакральні смисли, то в українській літературі часто переважають несакральні. Щодо творів Б. Харчука, то в них концепт репрезентує певну синкретичну сутність, оскільки акумулював як сакральну, так і несакральну сфери.

Номен *душа*, виступаючи вербалізатором концепту, у фразеологічних одиницях не втрачає свого сакрального значення (за релігійними уявленнями — безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини [4: 445]). Водночас досліджуваний матеріал демонструє концептуальні компоненти, що репрезентують несакральну частину, також засвідчену загальнономовними тлумаченнями вказаного номена, наприклад: «внутрішній психічний світ людини», «сукупність рис, якостей, властивих певній особі», «людина як носій тих чи інших рис, якостей» та ін. [4: 445-446].

За християнськими уявленнями, душа відповідає за думки, почуття і бажання людини. Подібні уявлення реалізуються у таких фраземах, як: *душа хоче, душа бажає, душа палить, душа радіє, душа мліє, неспокійно на душі* та под.: *І по багатьох-багатьох роках мліла душею, заговорюючи до ворухких зернин, які не могла втримати* [8: 143], *чи Мартин згадує батька. Згадує матір; ... а його голова гуде, як великий дзвін, і на те, чому він мучиться, що болить лютим болем, що палить душу ... ніхто не дає відповіді* [8: 142], або *Неспокійно було на душі, думалося, що стрінеться з добрим німцем...* [7: 446].

З Біблії, очевидно, йде й ототожнення душі та серця, оскільки за почуття людини відповідає і серце. У Б. Харчука також слова *душа* і *серце* часто синонімізуються: *Що не слово — за серце, що не слово — за душу; так і хапає, так і тисне зі щемом, слухаєш і не знаєш, чи ти на землі, чи ти на небі* [7: 330] або *Душа в мене болить, серце крається...* [7: 699]. Подібне спостерігаємо і в співвідношенні понять душі й розуму: *Він гострив свій розум і підіймав свою душу: жив у вічності і для вічності* [8: 362].

Вихований у релігійних традиціях, Б. Харчук втілює думку, що душа щаслива лише з Богом, а Божі чесноти роблять її стійкою. Концептуалізація душі передбачає реалізацію смислів, в яких об'єктивуються позитивні моральні якості людини (добра, чесна, чиста). Це демонструють відповідні фраземи з лексемою *душа*: *В Ялинці появилася новий побережник. Говорять, доброї душі людина* [7: 592] або *В неї на душі було*

синьо і чисто, як і у тих синіх і чистих криничках, що їх не заступили хмари [8: 190]. Останній приклад засвідчує авторську трансформацію фразеологізму, здійснену з певною стилістичною настановою, зокрема з метою посилення мовної експресії.

Загалом душа в міфопоетичній картині світу цього письменника, як і в біблійній традиції, символізує чистий незаплямований Божий дух. Певною мірою думка про це імплікується в рядках: *Допоки живе пісня, хіба іржа в'їється в душу?* [8: 367]. З душею пов'язані уявлення про щось сокровенне, чого не можна повернути, але чим людина готова пожертвувати: *А мені, якби могла, то й душу віддала б* [8: 21].

Водночас душу роз'їдають незадоволення, заздрість, гнів, відчай тощо: *Слизота, цвіль і тлін розвереджували йому душу...* [8: 361]. У Б. Харчука реалізацію подібних смислів засвідчують фраземи з дієсловами: *закипало, кричало, рвало* та под.: *«Я не дозволю ні матері, ні братові, щоб мене вели, мов бичка на мотузці»*, — *закипало в Петровій душі* [7: 137] (*в душі закипати* — надмірно хвилюватися від припливу почуття незадоволення, роздратування [6: 307]); *«П'яндига, дрімучість!»* — *кричало їй з душі...* [8: 149].

Велика кількість фразеологічних виразів із словом *душа* на позначення процесу смерті людини, можливо, тому, що через табу опис його часто набував евфемістичних форм: *віддати Богові душу, душа відлетіла, душа подалася на небо, душа вивтікала*: — *Втікайте, щоб із вас душа вивтікала!* — *погрожувала Зінька щіткою* [7: 589]. Близькими до таких фразем є й ті, що реалізують значення «втратити душу»: *вийняти душу, розбити душу, загубити душу, розірвати душу*: *Моя душа розривається* [8: 203].

Згідно з християнськими віруваннями, полегшити долю душ померлих можна помолившись, давши на службу Богу, подзвонивши по душі. У Б. Харчука також виявлено подібні фраземи, які часто зазнають авторської трансформації: — *Знаю, що ви чекаєте і не дочекаєтеся фріцивської погібелі і по моїй душі дзвоните. Не вийде* [8: 206].

Наші предки, виховані в релігійному дусі, в народних традиціях, повсякчас пам'ятали про душу і трепетно ставилися до неї, про що в мові свідчать такі фраземи: *любити, як свою душу, оберігати душу, не плювати в душу*. У Харчука з-поміж інших поширеними є: *лізти / не лізти в душу, пхатись / не пхатись в душу*: *Він не пхавсь у мою душу* [8: 91].

Відчуття миру в душі можливе за умови, коли людина живе по совісті і боїться гріха. У фразеологізмах, де об'єктивуються подібні значення, експлікується передусім сакральна сфера досліджуваного концепту.

Пор.: *Не запродати б свою душу чортам...* [8: 212] і *Так і кажи: продав чорту душу за прописку* [8: 281] або в паремії — *Рада б душа до раю, та гріхи не пускають*, — *відповіла крізь щілину сусідка, допоминаючись і випитуючи, навіщо потрібні гроші...* [8: 361].

Помітно вираженою в текстах Б. Харчука є і несакральна частина аналізованого концепту, зафіксована численними фраземами. Концептуальний смисл «душа — внутрішній світ людини» втілюють фразеологізми: *душа болить, душа не приймає, лежить на душі* та ін.: *В Бартка щось лежало на душі, але він не міг відкритися так просто* [7: 340].

До поширених у текстах письменника належать фразеологічні одиниці, що реалізують концептуальний компонент «душа — людина, особа»: *ні (ані) душі, ні живої душі, на душу: Костик тільки почав, що в районі ані душі, Антон його перепинив, не дав навіть вилятися* [7: 420]. Зауважимо, що Б. Харчук досить часто душу називає живою, відповідний прикметник нерідко використовується і в Святому Письмі, що підтверджує синкретизм концепту «душа»: *Несиля кричати на твалт, і ні живої душі — своїх чи чужих* [8: 287]. Крім того, письменник вживає ім'я концепту на позначення споріднених душ: *У цих двох словах зійшлись і з'єдналися дві душі — одна мука* [8: 343].

Семантичний компонент «душа — людина як носій тих чи інших рис, якостей» об'єктивують фразеологічні вирази, що не відповідають релігійним уявленням про душу: *душа в п'ятах, заяча душа, душа не з лопуцька* та деякі ін.: *Забувся, напав страх — і зброї відрікся. Нащо його носити, коли душа в п'ятах* [7: 590] або *В кожного з них душа не з лопуцька* [7: 276]. У наведених прикладах значення фразем антонімізуються (пор. «хто-небудь відчуває сильний переляк» і «хто-небудь сміливий, принциповий» [5: 226]).

Фразеологізми на кшталт *за душею нічого не мати* втілюють смисл «душа — заглибина в нижній передній частині шиї»: *Солтис знав, що в Таранчуків за душею нема й ламаного гроша, і став позирати на їх бідняцьку господарку* [8: 77] або *Свят-свят... — перехрестилася вона, кажучи, що в неї нема нічого злого за душею, що йде до сина...* [8: 342]. Тлумачення останнього певною мірою входить до сакральної сфери.

У народній свідомості поширеною є думка, що людина складається з душі і тіла. В українській мові відомо чимало стійких виразів, що засвідчують двочленну сутність людини: *відпочивати душею і тілом, занাপастити душу і тіло, як тіло без душі* та ін. У Харчукових творах також виявлено подібні фраземи: — *І не вгощу вас — нема чим. Живем,*

ледве душа в тілі [8: 163]. Водночас у письменника душа корелює з головою, думками: *Роботи, більше роботи: її здоганятимуть думки, руки й душа* [8: 202]. Загалом усі дії, точніше порухи душі, настільки багатоманітні і складні, так переплітаються один з одним, що часто важко розрізнити взаємозв'язки між душею і тілом, або головою, чи серцем, а відповідно — і між думками, почуттями та бажаннями людини: *А прийде святкова — новорічна: тоді ще не такі думи обсядуть голову, не такі чуття обляжуть душу* [8: 136].

У Святому Письмі йдеться про те, що людина складається не лише з душі і тіла, але й з духу, і саме він є безсмертним. У творах Б. Харчука душа і дух частіше розрізняються, ніж ототожнюються. Пор.: *Шурка не мав духу дмухнути на сірник* [7: 269] і *І в тебе заячий дух? Вигоріли б ви...* [7: 60].

Через реалізовані в досліджуваних текстах фраземи можна визначити низку інших, часто аксіологічно протилежних, концептуальних ознак, властивих концепту душа, як-от: «відкрита»: *Це була перша людина, перед якою дівчина довірливо відкрила свою душу* [7: 133] й «каламутна»: *Мене застукано зненацька: душа скаламутилась, начеб виробляв щось гидке, шибайголівське* [8: 80]; «розбита»: *...ніс їй усі свої муки, які безсвідомо й назавжди стали їй муками, ніс їй свою розбиту душу* [7: 615] і «загадкова»: *Батькові чорні, як у Леся, очі зблискували, якщо в нього лежало на душі щось втаємничене, своє* [8: 161].

Зважаючи на те, що фразеологічний пласт української мови зберігає найважливіші з погляду етносу уявлення про душу, насамперед традиційне народне світобачення втілюють й інші різноструктурні фраземи. При цьому багато з них зазнають авторської трансформації. Наприклад: *Він боявся сказати й слово, боявся на неї глянути: його здогад повинен був умерти йому в душі* [8: 240] або *Не п'яниця, не гіркий алкоголік. Поки не женився, і не пробував того зілля. А тепер, як сам висловився, давав душі перцю — заливав сліти* [8: 195] та ін. Переважають двокомпонентні дієслівні фразеологізми (*Ти рвеш мою душу* [8: 329]), рідше письменник вживає іменникові (*Коли це повеління душі?* [8: 53]) та ті, що виражені поєднанням самостійної частини мови і службової (*Ніде ні душі — поля, поля і долиною Турія* [8: 79]).

Проведений аналіз етнофразем, в яких об'єктивується концепт «душа», здійснений на матеріалі художніх текстів Б. Харчука, засвідчив, що розглянуті фразеологізми містять цінну інформацію про особливості світосприйняття носіїв мови загалом та окремих її виразників зокрема.

Аналіз мовних фактів дає змогу стверджувати, що у фраземіконі Б. Харчука зафіксовані передусім найважливіші з погляду народу сакральні уявлення про душу. Водночас помітно виявляє себе і несакральна частина в структурі дослідженого концепту. Б. Харчук не лише поглиблює розуміння окремих позначених у Святому Письмі моментів функціонування душі, але й розробляє нові концептуальні ознаки, пов'язані з цим поняттям.

Перспективним напрямом подальших досліджень мовної особистості Б. Харчука вважаємо комплексне вивчення фразеологічних одиниць у його тематично різнопланових творах. У майбутньому доцільним уявляється також дослідження таких аспектів порушеної проблеми, як співвідношення загальнономовного й індивідуально-авторського в структурі художнього концепту, аналіз інших етнофразем та встановлення їх специфіки в міфопоетичних картинах світу українських письменників, розгляд фразеології як мовностилістичного засобу організації художнього тексту і т. ін.

Список використаної літератури

1. *Жайворонок В. В.* Українська етнолінгвістика: нариси. — К.: Довіра, 2007. — 262 с.
2. *Маслова В. А.* Лингвокультурология: учебное пособие. — М.: Академия, 2004. — 208 с.
3. *Скаб М.* Концепт «душа» у творах Г. Сковороди // семантика мови і тексту: Матеріали ІХ Міжн. наук.-практ. конф. — Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. — С. 282-285.
4. *Словник української мови: В 11 т.* — К.: Наук. думка, 1972. — Т.2.— 566 с.
5. *Словник фразеологізмів української мови.* — К.: Наук. думка, 2003. — 1098 с.
6. *Фразеологічний словник української мови: В 2 т.* — Т. 1. — К.: Наук. думка, 1993. — 984 с.
7. *Харчук Б. М.* Волинь. Роман. Тетралогія. Кн. 3–4. — К.: Дніпро, 1988. — 751 с.
8. *Харчук Б. М.* Подорож до зубра. — К.: Рад. письменник, 1986. — 368 с.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2011 р.

Т. Ф. Вильчинская

Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка
кафедра украинского языка

ЛИНГВОКУЛЬТУРНАЯ ПРИРОДА КОНЦЕПТА «ДУША» ВО ФРАЗЕМИКОНЕ Б. ХАРЧУКА

Резюме

Статья посвящена анализу концепта «душа», реализованного в украинских фразеологизмах, засвидетельствованных в художественном языке Б. Харчука. Лексему *душа* рассматриваем как семантический центр разноструктурных фразеологических единиц. Установлено, что фразеологизмы являются одним из основных языковых средств сохранения важной для народа сакральной и несакральной информации.

Ключевые слова: концепт «душа», фразема, сакральная и несакральная сферы, концептуальный смысл, Б. Харчук.

T. F. Vilchynska

Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University
Ukrainian Language Chair

Linguocultural Nature of the Concept «Soul» in B. Kharchuk's Phrasemicon

Odessa National I. I. Mechnikov University
Ukrainian Language Chair

Summary

The article deals with the analysis of the concept of «soul» which is realized in Ukrainian phrases presented in B. Kharchuk's literary language. The word «soul» is examined as the semantic center of many-structural phrases. It has been defined that the phrasal words are one of the main linguistic means of perpetuation of the important sacral and secular information for the people.

Key words: concept of «soul», phrase, sacral and secular sphere, conceptual sense, B. Kharchuk.

УДК: 81.002.3

О. А. Жаборюк, д-р філол. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра граматики англійської мови

І. А. Жаборюк, канд. філол. наук, доц.,
Південноукраїнський національний педагогічний університет
ім. К. Д. Ушинського
кафедра германської філології та методики викладання іноземних мов

ПРОБЛЕМА ОНТОГЕНЕЗИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ ЛОГІКО-ГРАМАТИЧНОЇ ДИНАМІКИ (домовленнєвий період)

Стаття присвячена розкриттю сутності онтогенези з позицій запропонованої О. А. Жаборюк нової синтаксичної теорії — теорії логіко-граматичної динаміки. Спираючись на цю теорію, автори роблять спробу прояснити сутність механізму поетапного засвоєння немовлям первісного мовленнєвого інструментарію, починаючи із перших звуків та завершуючи т.зв. «протословами».

Ключові слова: онтогенеза, лінгвістична теорія, домовленнєвий період, психогенеза, засвоєння мови дитиною.

Відомо, що кожна людина до свого народження повторює шлях розвитку усього живого: від одноклітинного утворення до розвиненого людського організму. Це є підставою допустити, що і у своєму психічному та ментальному розвитку дитина теж певною мірою відтворює шлях від первісної людської істоти до людини сучасного типу, відомої в науці як *homo sapiens*. Цей шлях вона проходить за три-чотири роки, коли повністю освоює природну мову [6: 431-433]. Погляд на спорідненість явищ психогенези та онтогенези неодноразово підкреслювався багатьма видатними психологами та лінгвістами [2: 216]. Головне ж, однак, те, що обидва явища неможливі одне без одного, вони взаємозумовлені: онтогенеза є наслідком психогенези і, водночас, фіксатором та прискорювачем останньої. Процес опанування дитиною природної мови такий же давній, як і саме людство. Цей процес, видозмінюючись, супроводжує психогенезу на всіх етапах її розвитку: від первісного — до сучасного.

Зважаючи на це, ми вирішили підійти до висвітлення проблеми онтогенези з позицій теорії логіко-граматичної динаміки, пояснювальну спроможність якої ми вже апробували на низці лінгвістичних проблем

і, що найважливіше, при з'ясуванні такої складної, радше міжгалузевої, ніж загальномовознавчої, проблеми, як психогенеза. Оскільки основні положення цієї теорії неодноразово висвітлювались у фахових виданнях і не потребують детального роз'яснення, дозволимо собі лише нагадати, що сутність цієї теорії лежить у площині вирішення питання про характер взаємовідношення між формами мислення² і формами природної мови³ у механізмі їх взаємодії між собою⁴.

Однак перш ніж безпосередньо перейти до розкриття механізму онтогенези крізь призму обраного методу, спробуємо зосередитись на тих об'єктивних **зовнішніх та внутрішніх (вроджених) передумовах**, які зумовлюють цей процес.

Найважливішою **зовнішньою** передумовою онтогенези, яка споріднює її з процесом психогенези, є зумовленість цього явища **соці-альним чинником**. Вагомим доказом цього є, зокрема, те, що дитина починає спілкуватися значно раніше, ніж говорити, тобто уже з перших місяців після свого народження [5: 209]. Це свідчить про інстинктивний, тобто первісний, потяг дитини до собі подібних, який поступово, але неухильно, призводить до набуття нею всіх ознак людини, найсуттєвішою з яких, як відомо, є володіння природною (рідною) мовою.

Другою, не менш важливою, **«зовнішньою»** особливістю онтогенези є те, що дитину з перших днів після її народження оточує, головним чином, не зоровий, як прамалю, а **озвучений світ**. Дитина сприймає навколишній світ під акомпанемент мовлення — разом із мовою, а в багатьох випадках — через мову. Усе живе й неживе звучить, «промовляє» до дитини через уста оточуючих, передусім, матері. У цьому сенсі цілком слушною є думка відомого сучасного англійського логіка-неопозитивіста Ф. Вайсмана, який порівнював мову з «ножем, яким ми кроїмо факти» (цит. за Р. Г. Авояном [1, 77]). Значною мірою активному впливові «озвученого світу» на дитину сприяє й сам характер мовлення: його матеріальність, дискретність, акцентованість, сталі інтонаційне оформлення.

Що ж до **внутрішніх (вроджених) передумов** успішного опанування дитиною рідної мови, то це фізіологічно досконало сформований мозок — **мозок сучасної людини**, а також **добре розвинений** та цілком

²Основні форми мислення: предикативність та предикація [4, 3-5].

³Основні форми природної мови: мовлення та власне мова [4, 5-6].

⁴Фактор 1 (F_1) та фактор (F_2) [4, 6].

пристосований до потреб мовлення, порівняно з пралюдиною, **мовленнєвий апарат**.

Найважливішим однак є те, що мозок зберігає у собі «**сліди, відбитки**» усього того тривалого «шляху», який пройшло людство з перебігом психогенезу. На противагу Н. Хомському, під цими «слідами» ми розуміємо не вроджені універсальні (ментальні) структури, укупі з їх трансформаційним потенціалом, які відкривають малюкові «доступ» до граматичної бази рідної мови [8: 11], а суто фізіологічні зміни у психосоматиці людини, передусім, у нейроматерії мозку, зумовлені генетично; а саме — пластичність та динамічність її клітин, здатність нейроматерії до певних хімічних реакцій. Нарешті, ще одним, не менш важливим, наслідком психогенезу є те, що активація відповідної ділянки мозку призводить до **синхронної активації мовленнєвих органів**, що, зокрема, виявляється у скороченні м'язів мовленнєвого апарату⁵.

Таким чином, соціальна природа дитини, звуковий характер докільця, фізіологічно розвинений мозок зі «слідами» багатомовного процесу психогенезу, добре розвинені органи мовлення, синхронна активація мозку та мовленнєвого апарату — це ті об'єктивні чинники, що на сучасному етапі психогенезу ззовні та зсередини (фізіологічно), зумовлюють швидке опанування дитиною природної мови.

Визначивши зовнішні та внутрішні передумови явища онтогенезу, зробимо ще одне суттєве зауваження: онтогенез проходить дві основні фази розвитку: «фазу немовляти» (підготовчу фазу) та «фазу дитини». Кожна з фаз має свої внутрішні градації.

«Фаза немовляти», її ще також можна кваліфікувати, як домовленнєвий період розвитку онтогенезу, охоплює відтинок часу від народження до останніх місяців першого року життя дитини. У період цієї фази у дитини відбувається формування мовленнєвого інструментарію рідної мови та набуття навичок дискретного сприйняття навколишнього середовища.

«Фаза дитини», або ж мовленнєво-мовна фаза, розпочинається з останніх місяців першого року життя дитини, і закінчується підлітковим віком⁶. Цей період, на початковій фазі — перші два-три роки, є, фактично,

⁵Свідченням синхронної активації певної ділянки мозку та мовно-мовленнєвих нейронів є те, що при незвученому читанні дитина, а подекуди і доросла людина, іноді ворухить губами, начебто промовляючи текст. Нерідкі є також випадки думання вголос, особливо коли людина перебуває у стані збудження.

⁶Існує також точка зору, згідно з якою процес онтогенезу завершується у чотирирічному-п'ятирічному віці [6: 431 — 433].

продовженням перебігу формування і удосконалення мовленнєвого інструментарію (засвоєння дитиною нових та коригування вже опанованих звуків, певних інтонаційних моделей та зачатку граматики); на наступних — опанування морфологічними нормами та синтаксисом. У площині мислення — це період поступального формування абстрактного мислення (від уявлень — до «дитячих» понять (багатих за обсягом та бідних за змістом), а від останніх — до понять, наближених до мислення дорослої людини). На останніх етапах цієї фази відбувається також формування метафоричного мислення [7: 33].

Розпочнімо аналіз онтогенези з «фази немовляти». За класифікацією Т. Н. Ушакової, із якою погоджується чимало психолінгвістів, зокрема Ю. Н. Караулов [5, 209], ця фаза поділяється на чотири етапи: **крик** (0-1 місяць), **аукування** («гуление») (2-4 місяці), **гукання** (5-8 місяць) і **лепет** (9-12 місяць).

Простежмо механізм перебігу цієї фази з позицій теорії логіко-граматичної динаміки [4]. Відповідно до цієї теорії необхідно, перш за все, з'ясувати, яка із визначених форм мислення — предикативність чи предикація — є притаманною немовляті від народження та чи зв'язана ця форма мислення з матерією, і якщо так, то з якою саме [4, 6–7].

Цілком очевидно, що немовляті від народження, як і первісній людині, притаманна предикативність. Що ж до зв'язку цієї форми мислення з матерією (а цією матерією, на нашу думку, може бути лише органічна матерія (нейроматерія), то цей зв'язок теж не підлягає сумніву. Понад те, цей зв'язок, як і сам його характер, підтверджуються наочно. Свідченням того, що предикативність у цей період розвитку дитини дійсно розчиняється у нейроматерії, обслуговуючи лише базові, інстинктивні потреби дитини, є факти безпосереднього спостереження за немовлям, зокрема те, що його «спілкування» з дорослим у перші тижні життя зводиться лише до кількох найпримітивніших зовнішніх реакцій: посмішки або **крику** (останній вважається (і цілком слушно) невід'ємною частиною моторики тіла дитини загалом [3: 222]). За допомогою цих сигналів немовля інформує дорослого про свої нагальні, життєво необхідні, потреби, задовільний чи незадовільний стан свого організму. Не випадково цей період розвитку немовляти характеризують як «**крик**» [5: 209]). Отже, наше припущення щодо вихідної (первісної) зв'язаності предикативності з органічною матерією, гіпотетично прийняте за точку відліку при розгляді психогенези, не просто знаходить в онтогенезі підтвердження, і спостерігається, як зараз модно висловлюватись, *online*.

Згідно ж із **чинником 1 (F)** Теорії логіки граматичної динаміки, мислення, обтяжене матерією, намагається відірватися від останньої, бо інакше, що цілком зрозуміло, воно втрачає здатність до руху, тобто до подальшого розвитку [4, 6].

Основною умовою відриву мислення від матерії, органічної зокрема, як було показано на прикладі психогенези, є **циклічність руху** [4, 7; 2, 219]. У випадку немовляти циклічність виявляється у регулярній повторюваності певних ситуацій догляду за малям, і, що суттєво, — під акомпанемент мовлення, спрямованого до дитини.

Однак, попри те, що обидва «світи» — матеріальний та мовленнєвий — «обертаються» навколо дитини паралельно, саме мовлення, на нашу думку, є тією рушійною силою, що «запускає» процес онтогенези, започатковуючи тим самим усвідомлення дитиною дискретності довкілля. Зумовлено це, по-перше, тим, що звукова матерія⁷ є значно потужнішою («важчою») за світлову⁸, бо є матеріальною за своєю природою, а по-друге, як уже було відзначено, — такими якостями мовленнєвої матерії, як дискретність, акцентованість та інтонаційна оформленість. Діючи ззовні на мозок дитини, мовленнєва матерія збуджує тим самим мускулатуру мовленнєвих органів, змушуючи їх скорочуватися. Дитина мимоволі починає наслідувати мовлення дорослого. Однак звукова матерія не лише вторгається (втручається) в психосоматику дитини, вона ще й акцентує, посилює збуджувальну дію інших зовнішніх сигналів на дитину — зорових, тактильних, смакових. Під «тиском» матеріальної насиченості мовлення, його дискретності та акцентованості перцептори немовляти підсвідомо починають фокусуватися на найяскравіших проявах ситуації, вихоплювати їх із процесів, які відбуваються з дитиною та навколо неї.

Через певний проміжок часу, внаслідок **циклічного характеру** зовнішніх подразників, які постійно та регулярно діють на певні ділянки мозку дитини, у останньому, як і у випадку психогенези, починають «намулюватись» (з'являтися) «синці». Це вже свідчить про початок процесу

⁷Звук визначається у фізиці як хвилеподібний рух пружного середовища (повітря, води тощо) [Малая Сов.энцикл., т.3: 1057].

⁸Світлова хвиля це різновид електромагнітного поля, суттєву роль у якому відіграють такі властивості як непереривчастість та переривчастість [Малая Сов.энцикл., т.10: 838, 839].

пошарового відриву мислення від органічної матерії, тобто про перші кроки дитини на шляху дискретного сприйняття довкілля. Зовнішніми проявами цього процесу, а він, на наш погляд, відбувається саме в період «аукання» (2–4 місяць), є більш-менш осмислений погляд дитини, посмішка, якою вона начебто вітає появу дорослого біля колиски. Саме в цей період немовля починає розпізнавати людину — виділяти її із суцільного тла навколишнього середовища.

Одночасно з цим у процесі циклічного впливу на мозок дитини зовнішніх подразників, чи не найдієвішим із яких є звуковий, відбувається і поступове **вторгнення** у психосоматику немовляти звукової матерії, результатом чого є опанування дитиною голосних звуків — найяскравіших та найлегших до відтворення. При цьому слід відзначити, що з перебігом опанування певного звукового «зрізу» не останню роль відіграє зворотний зв'язок, адже при скороченні органи мовлення немовляти посилають зворотні сигнали у мозок, де відбувається тестування звуків, породжуваних немовлям, і, як наслідок, — їх корекція відповідно до звуків мовлення дорослої людини.

Однак, відірвавшись від органічної матерії, мислення знову прагне до поєднання з матерією — цього разу з матерією іншого, неорганічного, типу. Такою матерією, безперечно, може бути лише звукова матерія, яку природа завбачливо підготувала до послуг мислення, — певний «зріз» звукового образу, який було «скановано» дитиною паралельно із зоровим.

Отже, протягом усього вищеописаного періоду дитина, підкорюючись дії закону діалектики, не лише «вибудовує» у своїй свідомості певний «зоровий» образ довкілля (укупі з дією на мозок інших, допоміжних, перцепторів), а й намагається звести його зі «сканованим» звуковим. У результаті останній стає матеріальним еквівалентом «зорового» образу, його зовнішньою формою. Ця форма фіксується у мозку дитини і є тією першою шпаринкою, через яку проглядає у мозок дитини навколишній світ. Звукова форма слугує також засобом матеріального зв'язку дитини з довкіллям, уможливлючи комунікацію з мешканцями останнього.

Мить, коли дитина не лише посмішкою, а й ауканням сповіщає дорослого про те, що вона є свідомою його присутності, є миттю першого **поєднання мислення зі звуковою матерією**, першою спробою спілкування за допомогою мовлення. Спробуємо зобразити механізм процесу аукання графічно.

Таким чином, на відміну від психогенези, де процес формування сталих змін у корі мозку передує їх звуковому оформленню⁹, у онтогенезі **відторгнення мислення від органічної матерії супроводжується одночасним поєднанням його зі звуковою матерією.**

Наступним періодом домовленнєвої фази онтогенези є період **гукання** (5-8 місяці). Особливістю цього періоду, як свідчить сама його назва, є початок опанування дитиною приголосних, зокрема фарингального фрикативного приголосного [г]. Із засвоєнням цього приголосного дитина ще більше наближається до реального мовлення, адже вона починає усвідомлювати дискретність мовленнєвого потоку та, вводячи в гукання [г], імітувати поділ мовлення на окремі висловлення.

Спостереження показують, що на цьому етапі розвитку дитини відбувається також посилення дискретного усвідомлення дитиною оточуючого середовища — і, не в останню чергу, завдяки мовленню. Адже мозок дитини протягом тривалішого періоду піддається циклічній дії довкілля, сигнали ще більше «намулюють» т.зв. «синці» і, як результат, відшаровують від нейроматерії мозку ще один шар мислення. Зовні це виявляється в тому, що дитина вже не тільки починає вирізняти із загального тла домінанту певного процесу, його виконавця, а й деякі інші речі: предмети догляду, іграшки тощо.

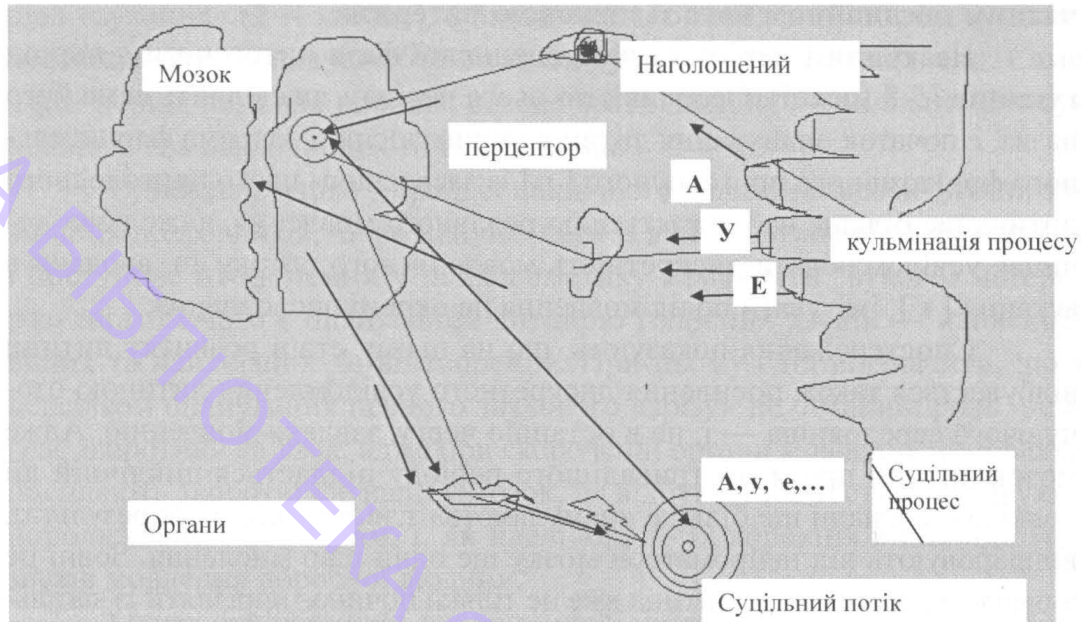
Вищеописані процеси супроводжуються спробами поєднати відшарований від нейроматерії пласт мислення з відповідними дискретними звуковими асоціаціями, адже наприкінці етапу гукання — сьомий-восьмий місяці, окрім [г], у дитини у гуканні okazіonalно починають з'являтися й інші приголосні, передусім, — із ряду сонорних: [м], [в], [н], а також утворювані за допомогою них склади.

Момент, коли дитина, протягаючи ручки до певного предмета, супроводжуватиме цей жест гуканням, слід вважати моментом поєднання чергового шару мислення зі звуковою матерією породжених нею псевдовисловлень.

⁹Мовленнєвий апарат первісної людини ще не був фізіологічно готовий до породження системного звукового мовлення. Однак не можна не погодитись із тим, що перебіг відриву мислення від органічної матерії в цей період психогенези теж супроводжувався пошуками поєднання мислення із зовнішньою матерією — матерією будь-якого характеру, звуковою включно.

Схема 1

Механізм взаємодії мислення та матеріїу процесі аукання

Четвертий, завершальний, етап у домовленнєвій фазі онтогенези визначається в психолінгвістиці як **белькіт (лепет)**. Він триває з восьми місяців до кінця першого року життя дитини. Цей період характеризується остаточним утворенням у белькотінні дитини таких приголосних, як сонорні губні: зімкнено-щілинний [м], губно-губний [в], та передньоязиковий щілинний [н], а також засвоєнням нових приголосних із ряду шумних зімкнених, передусім, таких, як передньоязикові [т] та [д]. Однак визначальною рисою цього етапу, що не втрапить своєї актуальності і в початковому періоді мовленнєвої фази онтогенези, є усвідомлення дитиною вже не просто дискретних відтинків мовлення, а інтонаційної «вершини» висловлення — наголошеного складу (найчастіше — відкритого) з розпізнаванням конкретних звуків у ньому. Ці висловлення-склади **вторгаються** у мозок дитини, і дитина автоматично починає їх імітувати. Під «тиском» мовлення посилюється також механізм дії на мозок дитини інших зовнішніх сигналів, які, діючи у режимі центрифуги на певні ділянки мозку, ще глибше проникають у останній та **відшаровують від нейроматерії мозку ще один черговий пласт мислення**, уможливлуючи цим самим розмежування не лише окремих осіб та речей, а й окремих процесів, які відбуваються з дитиною, один від одного.

Паралельно з відривом мислення від органічної матерії та засвоєнням органами мовлення дитини вимови певних складів, йде процес асоціативного поєднання тієї чи іншої ситуації з певним складом. Цей процес перевіряється практикою спілкування з дорослим, який, здогадуючись, що має на увазі дитина, повторює необхідне слово. Момент, коли дитині вдалося правильно допасувати висловлення-склад (артикулему) до ситуації і таким чином сповістити дорослого про свою нагальну потребу, є ще одним, черговим, моментом **з'єднання мислення зі звуковою матерією**.

На цьому етапі мовлення дитини ще ближче наближається до мовлення дорослого. Починаючи зі складів, дитина поступово розпочинає підбиратися до засвоєння усього слова загалом. Першим кроком до цього є подвоєння складу. Причиною подвоєння є, на нашу думку, те, що асоціюючи певний склад з усім висловленням загалом, дитина у той же час не може не усвідомлювати розрив між тривалістю складу та цілого висловлення. А тому, у намаганні компенсувати свою неспроможність цілковито відтворити останнє, дитина вдається до єдиного можливого у цій ситуації варіанту — подвоєння складу (редуплікації). У результаті, як показують спостереження, першими у белькоті дитини з'являються слова, а точніше — «протослова» [2: 219], з подвоєними складами такі, як *мама, баба, дай-дай, няня, бай-бай, ням-ням, гав-гав, бу-бух, му-му, ну-ну, няв-няв, ляля, вава* тощо. Цьому значною мірою сприяє й мовлення дорослих, які у намаганні допомогти дитині, теж досить часто вдаються до т.зв. «дитячої мови».

Таким чином, стає зрозуміло, що з перебігом онтогенезу мислення не відразу відривається від органічної матерії, а поступово — шар за шаром. Одночасно з відривом — так само пошарово — відбувається процес вторгнення у психосоматику дитини звуків та з'єднання чергового шару мислення з відповідним, вже засвоєним дитиною, шаром звукової матерії. Це значно прискорює оволодіння дитиною природної мови і є важливою відмінністю від психогенезу, у якій відрив мислення від органічної матерії випереджує з'єднання його зі звуковою.

Ще однією якісною відмінністю онтогенезу, яка її прискорює, є також те, що в ній звукова матерія не лише вторгається в психосоматику дитини одночасно з цетрифуговою дією на мозок дитини комплексу інших зовнішніх сигналів, вона ще й посилює їх збуджуючу дію, змушуючи фокусуватися на певних рисах конкретної ситуації та «виривати» їх із останньої. У психогенезі ж (особливо у її початковий період) подібне неможливе в засаді. Таким чином, долучення мовлення до процесу ци-

клічності є, на нашу думку, особливістю онтогенези, яка відрізняє її від початкової стадії психогенези.

«Домовленневу» фазу онтогенези умовно вважатимемо підготовчою у процесі онтогенези, оскільки зміни, які відбуваються у психосоматиці дитини, не виходять за межі предикативності. Основним результатом цієї фази є формування у мозку дитини перших примітивних уявлень та, хоч і дуже далеких від досконалості, перших спроб їх озвучення.

Список використаної літератури

1. *Авоян Э. Г.* Природа лингвистического знака. — Ереван: МИТК, 1968. — 221 с.
2. *Белякова Л. И., Филатова Ю. О.* Физиологические и психологические аспекты речевого психогенеза. / *Язык и сознание: психолингвистические аспекты.* — Москва — Калуга: РАН Институт языкознания и психологии, 2009. — С. 216–221.
3. *Громова О. Е.* Логопедические технологии в психолингвистике: результаты эксперимента. / *Язык и сознание: психолингвистические аспекты.* — Москва — Калуга: РАН Институт языкознания и психологии, 2009. — С. 222–235.
4. *Жаборюк О. А.* Проблема психогенези крізь призму теорії логіко-граматичної динаміки. / *Мовознавство.* — Київ: Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. — № 6. — 2009. — С.3–15.
5. *Караулов Ю. Н.* Онтогенез языкового сознания / *Язык и сознание: психолингвистические аспекты.* — Москва — Калуга: РАН Институт языкознания и психологии, 2009. — С. 209–216.
6. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — Полтава: Довкілля. — К., 2006. — 716 с.
7. *Шахнарович А. М., Юрьева Н. М.* Ребенок и язык: овладение метафорой / *Вопросы филологии.* — М.: Институт иностранных языков, 2003. — Институт языкознания РАН, 2003. — С. 3–34.
8. *Elliot A. J.* *Child Language.* — Cambridge University Press. — 1981. — 194 p.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2011 р.

Е. А. Жаборюк

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра грамматики англійської мови,

И. А. Жаборюк

Южноукраинский национальный педагогический университет
им. К. Д. Ушинского
кафедра германської філології і методики преподавания иностранных
языков

**ПРОБЛЕМА ОНТОГЕНЕЗИСА СКВОЗЬ ПРИЗМУ
ТЕОРИИ ЛОГИКО-ГРАММАТИЧЕСКОЙ ДИНАМИКИ
(доречевої період)**

Резюме

Статья посвящается раскрытию сущности онтогенезиса с позиций предложенной Е. А. Жаборюк новой синтаксической теории, названной Теорией логико-грамматической динамики. Опираясь на основные постулаты теории, авторы делают попытку прояснить механизм поэтапного освоения ребенком первоначального речевого инструментария, начиная с первых звуков и заканчивая т.н. «протословами».

Ключевые слова: онтогенезис, лингвистическая теория, до-речевої період, психогенезис, освоение речи ребенком.

O. A. Zhaboryuk

Odessa National I. I. Mechnikov University
English Grammar Chair

I. A. Zhaboryuk

South-Ukrainian National K.D.Ushynski Pedagogical University

**THE PROBLEM OF ONTOGENESIS FROM THE VIEW-
POINT OF THE THEORY OF LOGICO-GRAMMATICAL
DYNAMICS (PRE-SPEECH PERIOD)**

Summary

The article is an attempt to reveal the essence of ontogenesis from the position of the basic theoretical ideas of the new syntactic theory suggested by **O. A. Zhaboryuk** — the Theory of logico-grammatical dynamics. The period the authors focus on in the article is the pre-speech period, during which the baby assimilates the initial set of speech tools, beginning with the first sounds and finishing with the so-called «proto-words».

Key-words: ontogenesis, linguistics theory, pre-speech period, psychogenesis, acquisition of speech by a child.

УДК 808.3-3

М. В. Жуйкова, д-р філол. наук, проф.,
Волинський національний університет імені Лесі Українки
кафедра прикладної лінгвістики

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ДІЄСЛІВ РУХУ В КОНТЕКСТІ ТРАДИЦІЙНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО СВІТОБУДОВУ

Статтю присвячено чинникам семантичної деривації східнослов'янського предиката *пропасти / пропадати* з базовим значенням 'провалитися'.

Показано, що семантичний розвиток цього дієслова може бути прояснений через зміст того концепту народної культури, який з ним співвідносився.

Ключові слова: семантична деривація, традиційна народна культура, дієслова руху, орієнтація в просторі, сакральний простір.

Постановка питання. Дієслова переміщення в просторі (зокрема, дієслова поступального руху) посідають особливе місце у лексичній системі кожної мови, що зумовлене осмисленням руху як засадничої властивості об'єктів живого та неживого світу. Дієслова руху, корелюючи з найдавнішими концептами, пов'язаними з опануванням простору та орієнтацією в ньому, відіграють важливу роль у творенні та вербалізації системи просторових опозицій, а також кодують інші, абстрактніші фрагменти пізнаного людиною світу, зокрема форми і способи взаємодії людини з позалюдськими сферами, див. докладніше збірник «Концепт движения в языке и культуре» [3]. На основі дієслів руху в усіх мовах формується лексика з різноманітними вторинними значеннями, часто дуже далекими від вихідних. Наочним прикладом цього процесу може служити етимологічне гніздо з індоєвропейським коренем **ver(t)-*, яке містить поміж іншими слова *вертеп*, *ворота*, *верзти*, *верста*, *верем'я* (рос. *время*); семантика наведених лексем може бути прояснена через ідею обертання, кругового руху, закладену в базовому корені. Дослідження семантики та референції одиниць, утворених на основі конкретних значень, що виражають ідею руху, дає змогу проникнути в дію різних механізмів перенесення найменування з одної ситуації на іншу, а це, своєю чергою, створює базу для дослідження когнітивних аспектів мислення.

Мета нашої статті полягає в описі процесів семантичної деривації двох дієслів із базовим значенням вертикального переміщення донизу: *пропасти* / *пропадати* — у східнослов'янських мовах.

Актуальна семантика предиката *провалитися* (рос. *провалиться*, білор. *праваліцца*) — ‘рухаючись донизу під впливом сили тяжіння, пройти через щось’ — загалом відповідає комбінаційній семантиці його складових (префікса *про-* та кореня *вал-*). Тотожне значення мав і праслов'янський предикат **propadti*, внутрішня форма якого також вказує на переміщення донизу. Однак сучасним літературним східнослов'янським мовам таке значення *пропасти* вже невідоме (пор. **пропав у сніг*, **дах пропав vs. провалився у сніг*, *дах провалився*), однак про існування такої семантики в минулому свідчить її збереженість у діалектному мовленні. Так, у бойківських говірках української мови дієслово *пропасти* вживається у значенні ‘втонути’: *дерево, дошка не пропáде ў воду* [Онишк. 154]; очевидно, що зміст ‘втонути’ з'явився у *пропасти* внаслідок референтної конкретизації вихідного значення ‘провалитися’. Сліди прямого значення (провалювання донизу) можна виявити і в деяких спільнокоренових одиницях сучасних літературних мов: по-перше, в іменникових дериватах, передусім в іменникові *пропасть*, яким позначається провалля в землі — місце, де земля провалилася, *пропала*, а по-друге, у стійких порівняннях на кшталт *наче кризь землю пропав*, рос. *точно сквозь землю пропал*:

Її люди [цигани] зникли своїм звичаєм, як під землю пропали, а по дитині так само, як і по ним, не осталося сліду. О. Кобилянська. В неділю рано зілля копала...

Значення ‘провалитися’ (‘провалюватися’) для дієслів *пропасти*, *пропастися*, *пропадати* засвідчене пам'ятками давньоруської мови. Лексема *пропасти* вживалася паралельно з іншим префіксальним дериватом — *впасти* — на позначення ситуацій, у яких предмет западав у землю, опинявся нижче поверхні землі. Так, у контексті XIV ст. через дієслово *пропасти* описане провалювання в землю ноги коня: *«И тогда пропадется коневи нога предняя въ землю с десныя страны и преломится»*. Др. пам., до 1350 г. [СРЯ XI-XVII 189]. Пор. також контексти XVI ст., які стосуються наслідків землетрусів в Європі, де лексеми *впасти* і *пропасти* вжито як кореферентні предикати: *«Откунъ, город великыи, також(е) и с мѣстом пропалъ. Форнелюм город и с мѣстом также впал в землю»*. Сб. Кир.-Б. м., XV в.; (1510): *«В то же время тряслася земля... А дворъ*

царевъ весь пропал в землю, но глубока пропасть, на осмьдесят сажень». Новг. IV лет. [СРЯ XI-XVII 189]. Вихідне значення дієслівної основи проявляється також у давньоруських віддієслівних іменниках *пропаство, пропастнице, пропадъ, пропасть* 'провалля', 'пропасть' [СРЯ XI-XVII 188-190].

У сучасних східнослов'янських мовах предикат *пропасти / пропадати* (рос. *пропасть*, білор. *прапасці*), практично втративши базову семантику, актуалізував цілу низку інших значень, покриваючи доволі широку і різноманітну референційну зону. Ця зона розпадається на декілька слабо пов'язаних між собою частин. Так, у деяких значеннях продовжує домінувати компонент переміщення в просторі (*пропасти* — 'перестати буди видним внаслідок переміщення', 'перестати знаходитися на звичному місці', 'перестати з'являтися десь', 'піти і не повернутися'), в інших актуалізована оцінка ситуації (*пропасти* — 'проминути без користі, без наслідків', *пропадати* — 'жити злиденно, страждати'). Якщо деякі значення дієслова *пропасти* можуть бути виведені із базового фрейма (провалювання об'єкта крізь землю, внаслідок чого він перестає бути видним спостерігачу) шляхом метафоризації, то семантична деривація інших значень, не пов'язаних безпосередньо із просторовим розташуванням та переміщенням об'єкта, вимагає особливої інтерпретації. Зупинимось докладніше на трьох значеннях дієслова *пропасти* ('вмерти', 'втратитися марно' та 'опинитися в несприятливій, загрозливій ситуації').

Серед лексико-семантичних варіантів українського предиката *пропасти*, як і російського *пропасть*, є такий, що трактується словниками як 'вмерти, загинути' (про живу істоту). Зараз це значення вийшло з ужитку і сприймається як застаріле. Контексти, в яких воно проявляється, взято переважно з творів XVIII-XIX ст. Аналіз референтних ситуацій свідчить, що йдеться передусім не про природну, а про передчасну чи насильницьку смерть, пор.:

На сей баталії пропал и:

Цегат, Танаїс і Толон;

Од рук Енеєвих лежали

Порізани: Онїт, Сукрон. І. Котляревський. Енеїда.

— *Брат мой милый! коли меня тикой, когда уже мне так написано на роду, но возьми сына! чем безвинный младенец виноват, чтобы ему пропасть такую лютою смертью?* Н. Гоголь. Страшная месть.

Попри обмеженість вживання цього лексико-семантичного варіанту у сучасних літературних мовах, воно зберігається в діалектному мовленні. Так, дієслово *пропасть* у значенні 'вмерти' (переважно про тварин, але часто про людей) відомо майже на всій території поширення російських діалектів [СРНГ 199]. У діалектах зафіксовано також похідні лексеми *пропадіна* (Олон., Архан., Волог., Костр., Вят., Том.) 'труп павшого животного, падаль', *пропадужина* (Онеж., Архан.), *пропадуцина* (Олон.), *пропастина* (повсюдно), *пропасть* (Архан., Волог., Пск., Перм., Иркут., Якут., Хабар.), *пропаще* (Архан.), *пропащина* (Архан.) 'мертвечина, падаль', *пропадуций* (Онеж.), *пропащий* (Перм., Волог., Архан., Твер., Том., Новосиб., Иркут.) 'издохший', *пропадывать* (Архан.) 'умирать (о животных)', *пропасный*, *пропасной* (Пск., Твер.) 'издохший, павший', *пропасть* (повсюдно в європейській частині Росії та в деяких регіонах Сибіру) 'смерть, погибель' [СРНГ 199-204], [Подв. 141], [ООВС 181]. Пор. зафіксовану у Нижегородській губернії практику поводження з мертвою худобою: «Если скотина про падет на дворе, то, чтобы с прочею того же не случилось, свозят палую со двора, положив ее на телегу или на дровни задом вперед, а головой назад», де дієслово *пропадет* означає 'загіне, здохне' [Зелен. 751].

Наступне значення дієслова *пропасти* / *пропадати* в обох видах позначає різноманітні ситуації, об'єднані тим, що їхній учасник (неживий предмет) псується, ламається, втрачається, загалом зникає, не даючи людині очікуваної користі. Такі ситуації оцінюються, по-перше, як несприятливі, а по-друге, як незворотні. Оскільки основний зміст предиката *пропасти* в цьому значенні полягає у вираженні негативної оцінки ситуації, то про характеристичні ознаки стану, позначеного цим предикатом, можна довідатися лише з конкретного контексту:

Гетьман почував себе, мов на кораблі серед бурі. Один схиблений рух стерном — і все пропаде. Пропаде праця двадцятьох літ, підуть намарне усі заходи, щоб наладити державне судно й безпечно пустити його на розбурхані хвилі світових подій. Б. Лепкий. Мотря.

— *Аеропланы не лошады, — уныло заявил секретарь, — на лошады сел и поехал, а тут поди попробуй. И бензин наливай, и пропеллер закручивай... Да еще не в ту дыру плеснут бензин — и пропала машина, пропали народные денежки...* М. Зоценко. Полетели.

Трыхон ... абышоў наўкола пясчаных куч, паглядзеў і заключыў: «Не забылі б хлопцы выкапаць рундучкі, каб адвесці ваду. Гэтай, здаецца, драбязы не заўважылі былі летась у Крывяцкім саўгасе і — пшык! І

ўвесь сілас прапаў за няма нішто...» Цішка Гартны. Калгаснік Трыхон Жаролца.

Для дієслова *пропасти* у цьому значенні характерна сполучуваність із словами *даром, марно, рос. зря, напрасно, білор. за нішто*.

Нарешті, розгляньмо значення *пропасти / пропадати*, в яких пацієнс (особа) опиняється у новій ситуації, що оцінюється як несприятлива чи загрозна. Під впливом певних чинників становище людини міняється на гірше, причому воно може розглядатися як вкрай несприятливе чи катастрофічне, що тягне за собою покарання, страждання і навіть неприродну смерть. Причини негативних змін у становищі людини можуть критися у її власній асоціальній поведінці, значному порушенні прийнятих норм (наприклад, це витрата чужих грошей, крадіжка, вбивство тощо):

Хлестаков. *Что это у вас в руке?*

Аммос Федорович (потерявшись и роняя на пол ассигнации.)

Ничего-с.

Хлестаков. *Как ничего? Я вижу, деньги упали.*

Аммос Федорович. (дрожа всем телом.) *Никак нет-с. (В сторону.)*

О боже, вот я уже и под судом! и тележку подвезли схватить меня!

Хлестаков (подымая.) *Да, это деньги.*

Аммос Федорович (в сторону.) *Ну, все кончено — пропал! пропал!* Н. Гоголь, Ревизор.

Інша група причин, що може зумовити несприятливі для особи наслідки, пов'язана з негативними зовнішніми обставинами (напад ворогів, епідемія, несправедливе звинувачення, нещасливе заміжжя тощо):

Крестьянин, заводясь домком,

Купил на ярмарке подойник и корову

И с ними сквозь дуброву

Тихонько брёл домой просёлочным путём,

Как вдруг Разбойнику попался.

Разбойник Мужика как липку ободрал.

«Помилуй, — всплachtetся крестьянин, — я пропал,

Меня совсем ты доконал!

Год целый я купить коровушку собирался:

Насилу этого дождался дня». И. Крылов. Крестьянин и Разбойник.

Подекуди зміна становища людини тягне за собою втрату спроможності виконувати важливі соціальні функції або міняє на гірше ставлення до людини інших осіб, пор.:

— *Ех, і дурний ти, Гнате, дурний, хе-хе-хе!* — регоче Трихон при зустрічі з Гнатом. — *Дав себе осідлати бабою і пропав.* Був людиною, а тепер гірше постола. Я таку жінку коли б перегнув через коліно та всипав їй двадцять п'ять нарипників, не бійсь... У. Самчук. Марія.

Подібні ситуації номінуються дієсловом минулого часу *пропав*, коли як незворотний оцінюється актуальний стан людини, і дієсловом майбутнього часу, коли людина має несприятливі передчуття щодо майбутнього:

І першым яго [дзедз] рухам было падацца ўбок, падалей ад ліха. Аднак ахова Ваяводы рашуча засланіла дарогу й даволі недвузначна дала зразумець, што без дазволу адыходзіць нельга.

— *Прапаў цяперака й я...* — прашапацеў перастрашаны дашчэнту дзед, ідучы сьледам за Фёдарам. У. Случанскі. Драбы.

— *Нет, поздно. Ничего больше не хочу в жизни. Кроме того, чтобы видеть тебя. Но тебе опять советую — оставь меня. Ты пропадешь со мной.* М. Булгаков. Мастер и Маргарита.

Семантична деривація трьох розглянутих значень дієслова *пропасти* / *пропадати* не може бути прояснена через звичайні механізми утворення вторинних значень, таких як метафора чи метонімія, і вимагає іншого підходу, заснованого на врахуванні культурних механізмів, які спричиняли значний вплив на розвиток семантики лексем, утворення морфологічних дериватів, формування фразем тощо. Центральним поняттям, без якого неможливо обговорення культурних механізмів розвитку лексичної і фразеологічної системи, є поняття культурного концепту. Його сутність, за визначенням Ю. С. Степанова, полягає в тому, щоб служити способом репрезентації культури у колективній свідомості членів мовно-етнічної спільноти. «Концепт — це те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. А з іншого боку, концепт — це те, за допомогою чого людина сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї» [4, 40]. Слово, яке стає ім'ям культурного концепту, виділяється серед інших своєю семіотичною значимістю, набуває особливих потенцій до семантичних трансформацій.

Розглядаючи процеси семантичної деривації дієслова *пропасти*, важливо усвідомити, що воно втратило вихідну семантику і розвинуло низку нових значень саме під впливом світоглядних настанов, сформо-

ваних ще у поганські часи і закріплених у християнських віруваннях. Семантика лексеми *пропасти* трансформувалася в колі уявлень, поширених в усьому індоєвропейському ареалі, починаючи від так званого основного індоєвропейського міфу, в якому представлене трикомпонентний поділ вертикального простору. «Нижній» світ трактувався в архаїчній культурній традиції переважно як «чужий» (позалюдський), а потрапляння в нього — відповідно як перехід у новий стан, принципово відмінний від того, в якому перебуває жива істота на землі. Ці уявлення проявляються як через вербальні (мовні та сюжетно-текстуальні) форми, так і через предметні й акціональні коди.

З прийняттям християнства на східнослов'янських землях старі уявлення про потойбічне існування були значно розширені і збагачені на основі понять про рай, пекло, гріх, Страшний Суд. Зі змінами у світогляді «той» світ стає не просто місцем перебування предків, які могли контактувати з живими і впливати на них, а й місцем вічних покарань або вічного блаженства, залежно від того, що робила людина протягом свого земного буття. Проте уявлення про устрій того світу в народній свідомості і далі ґрунтувалися на архаїчних поганських засадах. Згідно з архаїчними віруваннями, той світ відділяє від цього море або ріка (інколи вогненна, що зумовлено біблійним мотивом *гесни огненної*). Вогненна ріка могла мислитися і як місце розташування пекла, і як межа між цим і тим світом, який треба перейти, аби потрапити на той світ. Цю ріку уявляли також і як границю між раєм і пеклом на тому світі: наш суходіл оточено океаном, за океаном є інша земля (той світ), посеред неї — провалля, в якому тече вогненна ріка, що розділяє пекло і рай [Тих. 350]. Вогненна ріка, за народними легендами східних слов'ян, виникла в тому місці, де впав на землю повержений Архангелом Михаїлом сатана.

Подібні вірування були глибоко вкорінені у свідомість і транслювалися через різні культурні коди (топонімічні та космогонічні легенди, тлумаченнях снів, приписи та заборони у повсякденній поведінці, поведінкові стереотипи тощо)¹⁰. Пор. припис, зафіксований наприкінці XIX ст. у Чернігівській губернії: «Вибравши хліб із печі, вкинь домаку дров на те місце, де він сидів, і чим товща, то краще, — скоріш загатиш пекло, ідучи в рай» [Гринч. 30]. У народних оповідях про той світ та пекло постійно трапляється мотив провалля, пропасті, бездонної ями. Потрапивши у провалля, людина ніколи не зможе повернутися назад:

¹⁰Традиційні народні уявлення про провалля і пропасті описано в нашій статті [2].

«Безодня пропасть — це яр недосяжної глибини, в якому живуть чорти. Все, що тільки потрапляє туди, пропадає навіки» (Проскурівський повіт) [Чуб. 44]. Провалля та його модифіковані варіанти — колодязь, підземелля, яма — часто виступає як шлях на той світ; особливо яскраво уявлення про нижній ярус світобудови представлені в оповідах про обмирання (тимчасове перебування душі на тому світі). Виникнення на поверхні землі пропастей народ пояснював або боротьбою світових сил («Провалля — місця, де Архангел Михаїл під час битви з сатаною вдаряв ним об землю» (Литинський повіт) [Чуб. 44]), або непростим гріхом, скоєним людиною. Так, широко відомі народні перекази про те, що бездонні озера (провалля, заповнені водою) з'явилися на тому місці, де був вчинений великий гріх: «Часам за грахі людзей зямля правальваецца й пожырае цэлыя вёскі й гарады. Там, дзе зямля праваліцца, робяцца вазёра» [ПЗ 48].

У давньоруських релігійних текстах, перекладних та оригінальних, слово *пропасть* позначає місце посмертної кари грішників і часто вживається у зв'язку з пеклом і пекельними муками. Так, у перекладі «Слова Івана Золотоустого» так описуються муки грішників: «Овы на сковрадѣ лежаща, овы же на угльхъ истяжены... овы же в мори потпляемы... ины же съ бръга рѣемы... овы же въ пропастѣ ведомы» Усп. сб. XII-XIII вв. [СРЯ XI-XVII 190]. Для давньоруського релігійного дискурсу вельми характерні вирази *пропасть смертная*, *пропасть преисподняя*, *пропасть адова*, що маркують місце посмертних покарань, див.: «Бъси бо, подѣтокше, на зло вводятъ, посем же насмисаются, свергъше и в пропастъ смертную» Лавр. лет. 1071 [СРЯ XI-XVII 190].

Сакральним змістом заповнена значна частина концептуального поля, організованого навколо дієслова *пропасти*. Пор., зокрема численні формули клятьби, широко вживані в українців та росіян: *Хай пропадуть пропадом! Пропади ти пропадом! Бодай вони всі пропадуть! Бодай ти пропав! Бодай воно пропадом пішло! Чтoб вам пропасть! Чтoб ты пропал! Пропади ты! Ступай пропадать! Отойди да пропади! Пропади пропадом! Пропади пропастью!* Всі вони містять страшне закляття — щоб душа на тому світі вічно мучилася в пеклі. *Сейчас пропасть!* [СРНГ 199] уживається як форма клятьби, що має підтверджувати істинність слів мовця ('якщо я брешу, най я зараз опинюся в пеклі'). Слова *пропасть*, *пропад*, *пропасна* та інші похідні від дієслова *пропасти* у відповідності до свого значення входили до числен-

них прокльонів: *Бодай воно пропадом пішло! Пропасті нету на вашу життя! Пропасті нет на тебе! Пропасть тебе возьми! Пропастина тебе возьми! Пропастая тебе возьми!*. Формула заклання *Запаз бес си у пропасті!* вважалась у гуцулів одною з найтяжчих [1, 176].

Отже, основою для творення вторинних значень лексеми *пропасті* була не базова ситуація, а похідна від неї уявна ситуація провалювання в пекло. Саме з нею носії мови пов'язувалися ідеї непоправності стану речей, фатальної приреченості на вічні муки, безмежного, безкінечного страждання. Слово, призначене для вираження таких ідей, набуло різко негативної оцінної конотації і тим самим — потенції до номінації інших ситуацій, які уподібнювалися мукам душі в пеклі. Через процедуру порівняння різноманітні життєві ситуації, які розцінювалися як несприятливі, загрозливі, небезпечні, шкідливі тощо, почали номінуватися тим самим предикатом, який позначав стан душі грішника на тому світі — стан вічних мук.

Висновки. Семантична деривація дієслова *пропасті* відбувалася під впливом базових світоглядних уявлень, пов'язаних, з одного боку, з вертикальним членуванням простору, а другого — з поділом всесвіту на людську та позалюдську сфери. У дієслова *пропасті* виникло значення 'опинитися в пеклі', що було результатом розвитку вихідної семантики 'провалитися'. Нове значення розвинулося на основі сполучення '*пропасті* + *в* (іменник у знахідному відмінку)', де локатив прямо чи опосередковано вказував на той світ чи пекло. Співвіднесеність цього дієслова з переміщенням живої істоти в потойбічний світ, локалізований нижче поверхні землі, сприяла розвитку низки вторинних значень, актуальних для сучасних східнослов'янських мов (таких як 'вмерти', 'здохнути', 'опинитися невідомо де', 'проминути без користі', 'опинитися у загрозовому становищі' тощо). Що ж до дієслова недоконаного виду *пропадати*, то можна припускати, що на основі переосмислення *пропасті* в сакралізованому значенні 'опинитися в пеклі' воно розвинуло статальне значення 'перебувати в пеклі' з подальшою експлікацією змісту 'страждати, мучитися'. Звертає на себе увагу той факт, що більшість вторинних значень дієслова *пропасті*, незалежно від того, стан якого об'єкта позначено, актуалізує змістові компоненти 'незворотність досягнутого стану', 'неможливість його уникнути чи змінити', які можна вивести з концептуальної структури 'той світ'.

Таким чином, семантичний розвиток дієслова *пропасті* / *пропадати* має розглядатися в аспекті змісту того концепту народної культури, який співвідносився з цим словом. За дієсловом *пропасті* було

закріплено не стільки профанний, побутовий зміст, скільки сакральні уявлення про світобудову, що зрештою і призвело до майже повної втрати вихідного значення ('провалитися'). Це дає всі підстави вважати, що дієслово *пропасти* (та деякі його деривати) маркувало один з найважливіших культурних концептів, який, поряд із концептами 'добро', 'зло', 'щастя', 'доля', 'життя', 'смерть' та іншими, визначав структуру аксіологічного поля архаїчної свідомості.

Список використаної літератури

1. Влад М. Стрітенне: Книга гуцульських звичаїв і вірувань / М. Влад. — К.: Український письменник, 1992. — 223 с.
2. Жуйкова М.В. Поняття 'пропасть' та уявлення про той світ в народній культурі / М. Жуйкова // Вісник Харківського університету — № 491. — Серія «Філологія». — Харків, 2000. — С. 225–230.
3. Концепт движения в языке и культуре. — М.: Индрик, 1996. — 384 с.
4. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры: Опыт исследования / Степанов Ю.С. — М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. — 824 с.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2011 р.

Скорочення джерел

Гринч. — Гринченко Б. Д. Из уст народа : Малорусские рассказы, сказки и пр. — Чернигов, 1901. — 488 с.
Зелен. — Зеленин Д. К. Описание рукописей ученого архива Императорского русского географического об-ва. — Вып. 2. — Петроград, 1915. — С. 485—987.
Онишк. — Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. У 2 частинах. — Ч. 2. О-Я. — К. : Наукова думка. — 515 с.
ООВС — Опыт областного великорусского словаря. — СПб., 1852. — 275 с.
Подв. — Подвысоцкий А. Словарь областного архангельского наречия в его бытовом и этнографическом применении. — СПб., 1885. — 198 с.
ПЗ — Сержпутоўскі А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-

- палешукоў. — Мн. : Універсітэцкае, 1998. — 301 с.
СРЯ XI-XVII — Словарь русского языка XI-XVII вв. — Вып. 20 (Присвоение — Прочнутися). — М. : Наука, 1995. — 288 с.
СРНГ — Словарь русских народных говоров / Гл. ред. Ф.П.Сороколетов. — Вып. 32 (Присуха — Протишь). — СПб. : Наука, 1998.
Тих. — Тихонравов Н. С. Памятники отреченной русской литературы. В двух томах. — Т. 2. — СПб., 1863.
Чуб. — Чубинський П. Мудрість віків : Народознавство у творчій спадщині П. Чубинського / У 2 кн. — К.: Мистецтво, 1995. — Кн. 1. — 222 с.

Г. В. Жуйкова,

Волинский национальный университет имени Леси Украинки
кафедра прикладной лингвистики

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ДЕРИВАЦИЯ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ТРАДИЦИОННЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О МИРОЗДАНИИ

Резюме

Статья посвящена факторам семантической деривации восточнославянского предиката *пропасть / пропадать* с базовым значением 'провалиться'. Показано, что семантическое развитие этого глагола может быть прояснено посредством содержания соотносящимся с ним концепта народной культуры.

Ключевые слова: семантическая деривация, традиционная народная культура, глаголы движения, ориентация в пространстве, сакральное пространство.

H. V. Zhujkova

Volyn National Lesya Ukrainka University
Applied Linguistics Chair

SEMANTIC DERIVATION OF VERBS OF MOTION IN THE CONTEXT OF TRADITIONAL IDEAS OF THE UNIVERSE

Summary

The article deals with the factors of semantic derivation of East-Slavic predicate *пропасти / пропадать* 'to disappear' with the base meaning of 'to break down'. It has been shown that semantic development of this verb can be made clear by means of maintenance correlated with him concept of folk culture.

Keywords: semantic derivation, traditional folk culture, verbs of motion, orientation in space, sacral space.

УДК 801.55

Загнітко А. П., д-р філол. наук, проф., зав. кафедри
Донецький національний університет
кафедра української мови та прикладної лінгвістики

ІМЕННИКОВО-ЧИСЛОВА КАТЕГОРІЙНІСТЬ: ТИПОЛОГІЙНО-ТЕОРЕТИЧНИЙ І ТИПОЛОГІЙНО-ФУНКЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

Встановлено основні / неосновні функції форм іменникового числа, схарактеризовано закономірності розширення функційного діапазону форм множини, що зумовлено особливостями ідентифікації цих форм та одномоментної реалізації такими формами тенденції ідеації → менталізації → ідентифікації. Виявлено ширший діапазон форм множини внаслідок поглинання ними препозитивних форм двоїни, троїни та їхніх функцій.

Ключові слова: морфологічна категорія, однина, множина, ідеація, менталізація, ідентифікація,

Останні роки (кінець ХХ ст. — початок ХХІ ст.) засвідчили осмислення питань граматичного числа іменників крізь призму функційних, прагматичних, комунікативних, функційно-когнітивних, синергетичних та інших підходів із застосуванням належних методів і методик. Такі концептуальні тлумачення тих чи тих граматичних (морфологічних, синтаксичних, словотвірних) форм з виявом їхніх функційно-семантичних парадигм та внутрішнім диференціюванням морфологічної, морфосинтагматичної, семантичної, дериваційної, текстової постають важливими, тому що уможлиблюють розгляд граматичних явищ у їхньому системному ↔ узусному ↔ індивідуально-оказіональному виявах. Суттєвим є врахування еволюційних тенденцій у системі морфологічних форм, значень і категорій. Значущим є застосування функційно-когнітивних методів до аналізу морфологічного числа. Усе це засвідчує актуальність дослідження морфологічної категорії числа іменників у її широкому діапазоні вияву з простеженням ядерної і периферійної сфери реалізації семантики числа.

Метою дослідження є встановлення типологічно-функційного і типологічно-теоретичного діапазону форм морфологічного іменникового числа з виявом ємності й інвентаря їхніх вторинних функцій. Заявлена мета зумовлює необхідність вирішення відповідних завдань: 1) розкрити

особливості теоретико-типологічних підходів до тлумачення форм морфологічного іменникового числа; 2) схарактеризувати функційну корелятивність / некорелятивність форм іменникового морфологічного числа; 3) виявити функційну спроможність форм іменникового морфологічного числа; 4) встановити співвідносність / неспіввідносність морфологічного і семантичного числа; 5) визначити сфери перетину форм морфологічного іменникового числа і лексичної множинності на зразок *багато / мало, більше / менше*. Новизна дослідження умотивована комплексним характером аналізу морфологічного числа іменників з простеженням функційно-семантичних парадигм форм однини / множини та окресленням перетину тих чи тих функцій цих форм.

Теоретична значущість обґрунтована функційно-семантичною основою розгляду морфологічного іменникового числа та з'ясуванням співвідношення / неспіввідношення лексичних квантифікаторів із семантикою іменникового числа, практичне ж спрямування виконаного дослідження забезпечує можливість застосування його результатів у вишівській практиці викладання морфології української мови й опрацювання спецкурсів з теоретичної і функційної, категорійної й ідеографічної морфології.

Числова категорійність належить до активно опрацьовуваних у загальнотеоретичному і загальноприкладному аспектах. Перший охоплює усталене розуміння категорії іменникового числа як такої, «яка позначає кількість предметів і складається з двох співвідносних грамем того самого слова — однини і множини» [2: 92] (основний вияв), і наголошення наявності в ній елементів несловозмінного (класифікаційного) типу [2: 92]. Останній співвідноситься з різними функційно-граматичними теоріями, у межах яких число кваліфіковано як функційно-семантичне поле з якісно-кількісним ядром. У цьому разі число розглядається в широкому вимірі, де основною є квантифікація — реалізація будь-якої числової означеності / неозначеності. Число і квантифікація складають широку сферу, охоплюючи типологічно різні засоби вираження, з-поміж яких найабстрагованішими виступають значення морфологічної категорії (МК) числа. Інваріантом системи українського числа є морфологічне протиставлення двох підкатегорій *Sg* — *Pl* (*Sg* вказує на один предмет, а *Pl* — на два або більше), де поняттєво позначувані **однина** і **множина** підказують власне «значення». Це створює показову «ілюзію» надзвичайно простої, з небагатьма семантичними відтінками, категорії, особливо на тлі мов, у яких функційно навантаженими постають двоїна, троїна, паукальність.

Останнє не враховує специфіку квантитативної лексики, потенціал якої у вираженні функцій числа є надзвичайно ємним.

У більшості іменників число є номінативним (вираження однини / множини предметів об'єктивного світу), а належність кожного іменника до однини або множини засвідчує обов'язковий і регулярний його статус. За числовою інтенційністю іменники структуровані на три групи: 1) іменники з повною числовою парадигмою (*клен — клени*); 2) іменники-сингулятиви (*вода, олива, сніг*); 3) іменники-плюративи (*дріжджі, канікули*). У своїй цілісності іменникова МК числа охоплює і власне-морфологічний (*річка — річки* — реалізована за допомогою закінчення), і синтаксичний (*цей какаду — ці какаду* — виражена через підпорядкований компонент *цей — ці*), словотвірний (*слоненя — слоненята* — реалізована афіксально *-ят- + а*) вияви. Такий спектр вираження числової «регулярності», та ще й значна кількість іменників з неповною числовою парадигмою відбиває її складний характер, що легко простежити в її тлумаченні як словозмінної або як словотвірної (пор. погляди М. Дурново, Ф. Гартнера, Д. Руденка, С. Смаль-Стоцького, О. Смирницького,

Є. Тимченка та ін.). Категорії числа властивий найочевидніший і прямий зв'язок з реальними відмінностями в об'єктивному світі, чим вона принципово відрізняється від інших словозмінних категорій. Така наче очевидно простежувана об'єктивність цієї категорії виступає ідеальним підтвердженням, що такі категорії, хоча б почасти, умовні [4]. Умовність виявна в тому, що в рамках МК числа реалізується опозиція одиничності / неоднорічності, де остання охоплює різноманітні вияви семантики *більше, ніж один*. Пов'язування числа з ідеєю рахованості (обчислення) є коректним тільки для обмеженої кількості предметів на зразок: 1) назви дерев (*береза, клен, липа, ясен*); 2) найменування будівель та їхніх частин (*будинок, кімната, хата, хлів*) та ін., але найменування опредметнених дій (*біганина, мислення, штовханина*), станів (*плач, стояння, чекання*), якостей (*бадьорість, млявість, сміливість*), назви речовин (*молоко, сіль, цукор*) і под. не охоплені нею. Окремі категорії умовні ще більшою мірою і лише віддалено пов'язані з явищами дійсності. МК числа в українській мові (однини / множини) — це систематизація досвіду через посередництво моделей української мови, це явище властиве мові, а не об'єктивному світу. Г. Глісон (за [18]) розглядає приклад-анекдот в інтерпретації числа: коли запитали (напевно, граматист) мовця, яке число у слова *pants* 'штани' — однина чи множина, він відповів: «*Мої штани — множина знизу та однина зверху*». Труднощі, що постають і

перед іншими мовцями, пов'язані не стільки з формою одягу, скільки з граматикою. Предмет *pants* 'штани' така сама цілісність, як, наприклад, *сорочка* або *пальто*, але це реально не має значення: з погляду української мови *pants* 'штани' — множина, пор.: *trousers* 'штани', *breches* 'бріджі', *shorts* 'труси', *stacks* 'штани' тощо. Граматично — це множина, що зовсім не виправдано семантично, або ж *вила*, *ворота*, *граблі*, *двері* і под.

МК числа є семантично багатую і розмаїтою, семантично потужною і семантично мобільною, що виявляється не тільки в її внутрішніх складниках, але й у тій кількості залучених з інших системно-лексемних класів. Особливо розгалуженим є вираження загальної кількості, що умотивовано постійним прагненням гіперболізувати і максималізувати ту чи ту кількість, пор.: *У класі підняли руки двадцять учнів з-поміж двадцяти двох* і *У класі ліс рук / У класі море рук*. Розглядаючи семантичну структуру МК числа, слід враховувати можливість встановлення її внутрішнього (інвентар часткових значень) і зовнішнього (сфера визначення) облаштування, що уможлиблює простеження часткових значень форм однини і форм множини, класифікація лексики за можливістю вираження числа. У розрізі значеннєвих реалізацій числових форм особливий статус належить функційній параметризації форми множини, що поступово «поглинала» лівобічні компоненти опозиції, постаючи все абстрагованішою. Такий її статус зумовлений загальномовними тенденціями ідеації (розвиток значення слова через вторинне переосмислення уже сприйнятого символу — з погляду змісту поняття) → ідентифікації. Ідеація як ментальна структура утворилася у слов'янській свідомості після менталізації — момент сприйняття слов'янським словом символів як таких, та безпосередньо перед ідентифікацією — супряжністю результатів менталізації (опрацювання ємності поняття внаслідок метафоричного руху словесного знака). Менталізацією закінчився давньокиївський (давньоруський) період нашої мови, де простежувана тенденція зникнення форм двоїни, ідентифікація ж повноцінно заявила про себе в кінці XVII століття. Увесь період існування козацької доби і далі (староукраїнська мова — власне-українська мова) від початку XIV і до кінця XVII століття — це період становлення, розвитку і поступового удосконалення власне-української ментальності з її характерологічними ознаками, тому що саме в цей час відбувається «осягнення ознак» світу завдяки українській мові — власне-ідеація, ідеальне сприйняття ознак, втілюване у спеціально створеній мовою і на цей момент остаточно сформованою частиною мови — повним (повною формою) прикметником. Формула ідеації була

віднайдена тоді ж: «у речовому тілі знайти неречове», тобто загальне, абсолютне і вічне виявити в частковому, конкретному і часовому (за [5]). Це позиція середньовічного книжника, який продовжує народну традицію видобування типової ознаки із символу: *день світлий, дівчина красна, місяць ясний, молодець славний, думу думати* і под, XV–XVI століття — час «реалістської ідеації» (на ґрунті середньовічного реалізму), тобто виділення типових ознак слова для витлумачення символу шляхом наголошення особливо суттєвої ознаки, що водночас актуалізує первинний смисл слова, пор. *день — світлий, отже світлий день, місяць — ясний, отже ясний місяць, молодець — славний, отже славний молодець* і т. ін. з вказівкою на *світло* в першому випадку і под. Так утворювались «передпоняття», де означення вказувало на ознаку (зміст) поняття, а іменник — на його обсяг. Це ще не поняття у прямому сенсі, тому що вказано надто конкретний його зміст, пов'язаний саме з цим обсягом; пор., наприклад, спільна ознака «здоров'я» виражена різним змістом, *красний* і *добрий*. Усі постійні епітети народної поезії формувались у цей час: *чисте поле, синє море, біле світло* тощо. Усі тогочасні епітети мали суто видове значення, були супряжні з відповідними іменами, типовою ознакою яких поставали, пор.: *бистрий кінь, бистра річка (бистра річенька, ясний сокіл, скоро ящірка* та ін. — усі виражають ознаку «швидкість», що виявна не як рід, а як вид швидкості. Це відбувалось у силу того, що не було напрацьовано в мові засіб, за допомогою якого легко знайти слово на основі типової ознаки, адекватного для усіх випадків позначення швидкості. Подібний вияв ознаковості властивий був і числовим атрибутам у предикативній позиції (псл. **osmь* утворене від порядкового числівника *osmь* «восьмий» подібно до *šestь* «шість» від *šestь* «шостий», *devęť* «дев'ять» від *devęť* від «дев'ятий» [3, т. 1: 16]). Аналогічні числівникові компоненти видобували певну ознаку відповідного імені і надавали моделі «ім'я + атрибут порядку» (*день — восьмий, отже восьмий день* та ін.) регулярності. Постпозитивні компоненти поступово набували препозитивної атрибуції для позначення порядковості як вияву розташування на життєво часовій осі.

У період менталізації особливо активізується клас спеціалізованих аналітичних показників числа з поступовим формуванням ємнішої множинності власне-кількісних ідентифікаторів (активізовано ідеацію, пор. еволюцію лексеми *двадцять* (псл. *d(ь)va desęti* ← числівник *d(ь)va* + форма двоїни *desęť*) [3, т. 1: 405]). Ідеація показників кількості поступово трансформувалася в регулярну ідентифікацію. Паралельно відбувалися такі ж процеси в компонентах морфологічної категорії числа іменників:

власне-кількісні показники внаслідок ідеації переймали на себе аналітичне позначення двоїни та ін., форми ж множини набували абстрагованішого навантаження, іррадіюючи такі самі процеси у форм однини.

У сучасній мові за виявом внутрішнього облаштування категорія числа є двокомпонентною (однина і множина), де кожна з форм має власний потенціал семантичного навантаження — текстуально зумовленого ↔ ситуативно визначуваного, тобто морфосинтагматичної / синтагматичної парадигм. Для обох форм властиві такі часткові функції: 1) «родова множина й однина»: *Англійці урівноважені ∞ Кінь — домашня тварина*; 2) «дистрибутивна множина й однина»: *Дівчата схилили голови ∞ Дівчата схилили голову*;

3) «гіперболічна множина»: *Не рубай дерев — липа ще жива* (М. Вінграновський) (визначають як «заперечну множину» / «заперечувальну множину» (А. Пеньковський)); 4) «генералізувальна множина»: *Студентам для поселення в гуртожитку слід пройти медогляд*; 5) «однина узагальнювально-збірна»: *Наш багатотисячний глядач*; 6) «однина екземплярно-збірна»: *Селянин купує, селянин продає, селянин державі віддає* (Україна молода. — 2011. — 11 січня); 7) «однина експресивно мотивована»: *Що я тут роблю? — до цих пір квітку поливаю* (у значенні 'квітки'). До цих функцій прилягають контекстні, їхня реалізація є лексично зв'язаною й обмеженою: 8) «множина видова» (найменування речовин і властивостей): *солі, мудрості, ніжності*; 9) «множина емфатизована» (назви речовин і просторових вимірів): *сніги, піски, води*; 10) «множина збірна» (найменування осіб за національністю, фахом, соціальним станом, характерологічними якостями; назви овочів, фруктів, плодів, витворів літературно-мистецької діяльності тощо): *іспанці, вояки, відчайдухи, пройдисвіти, персики, вірші*; 11) «множина пар і наборів» («парна множина»): *очі, вуха, чоботи, береги, пальці* (пор.: [14]); 12) «множина асоціативна» (у прізвищах): *Іванови* (Іванов та його сім'я) (термінологія і приклади узагальнено з досліджень І. Ревзіна [16], В. Плунгяна [12], К. Рахліної [15], О. Ляшевської [6]; огляд літератури зі значень числа у [8]). У сучасній мові спостерігається тенденція активнішого використання форм множини в порівнянні з формами однини. До таких виявів слід зарахувати функції на позначення: а) простору, місця: *обрі, пасовиська, простори*; б) опредмеченої дії: міркування, пояснення, спогади, хвилювання (та й загалом девербативи з омонімією форм числа в окремих відмінках (*хвилювання — хвилювання*) суттєво розширюють сферу аналітизму в МК числа (*тривожне хвилювання — тривожні хви-*

лювання)); в) стану особи, природи, суспільства, цивілізації (дозі, тумани, роси, зв'язки, розбіжності).

Вагомою є сполучувальна функція числових форм іменників з числівниками (*три липи, вісімнадцять комп'ютерів*) (синтагматична парадигма), з кванторними словами зразка *будь-яка особа*, використання у функції прикладки (*міста-герої*), предикативне вживання (*мої сестри — учителі*) тощо (І. Мельчук, О. Падучева). В аналізі іменникового числа важливим є встановлення особливостей граматичної поведінки певної форми (А. Вежбицька). На відміну від категорій виду, модальності, способу, означеності / неозначеності, що виявляють відношення мовця до описуваної ситуації, МК числа прямо кваліфікує реалії зовнішнього світу: *одна партя — кілька парт*, у чому виявляється її «найбільша семантичність» (див. також: [11; 15]). Число є іконічним, у силу чого у структурних дослідженнях диференціювали різницю між лексичним і граматичним, словозмінним і словотвірним, семантичним і синтаксичним виявом категорійно-числової семантики, розмежування первинних і вторинних функцій числових форм та окреслення інваріантного вияву значення числа за двома ознаками: множинність — немножинність та означеність — неозначеність (І. Ревзін) або конкретність — абстрактність та спільність — неспільність

(О. Ісаченко). У кожній словоформі відмінюваних іменників закінчення є знаком морфологічного числа (*партя → парти; ясен → ясени, море → моря*). Формально вираженого у словоформі показника числа немає в невідмінюваних іменників, для яких властиве синтаксичне вираження форм числа через узгодження: *нове таксі → нові таксі*. Класифікації часткових функцій форм числа є опертям досліджень з теорії граматики,

з-поміж яких найвагомішими є аналіз: 1) функційної ієрархії (М. Шелякін);

2) структуралістської матриці опозицій зразка «одиничність — множинність», «розчленованість — цілісність», «означеність — неозначеність», «маркованість — немаркованість» (І. Вихованець, О. Ісаченко), що дозволяє окреслити грамемний інваріант однини / множини, часткові ж значення розглянути на периферії як один із виявів кількісних відношень у мові; 3) контрастивної типології (М. Перельман, М. Гавелко); 4) типології числа і супрЯжних категорій (О. Холодович); 5) ідіоматичних сполучувальних інтенцій числа й відмінка — «родовий кількості» (О. Пешковський), «орудний кількості та орудний сукупності» (О. Ісаченко), «орудний кількісно-варіативний» (Т. Тихомирова) та ін.

Іменники без повного набору числових форм є іменниками з *дефектною* числовою парадигмою (А. Залізняк) з виявом *формальної* (морфологічної) і *функційної* (семантичної) дефектності. Перша охоплює відсутність граматичних форм із закінченнями однини / множини, пор.: *білизна, звірина, птаство, худобина, вороння, качання, колосся, лозиння і санки, глабці, граблі, нари, носилки, ночви, сіни, чотки* (іменників-плюративів, наприклад, зі зв'язаною формою числа за СУМ 122 [1], а функційна дефектність поширена на такий вияв, за якого семантика певного імені 'X' не допускає поєднання смислів 'один X' / 'кілька X'. Порівнювані іменники зразка *білизна* мають семантичну дефектність (необчислювані іменники), а в іменників на кшталт *сани* обидва значення (*одні сани / кілька саней*) передаються синонімічними формами (пор.: [11]) із закінченнями множини (функційно повна парадигма (обчислювані іменники)). Подібні вияви наявні і в так званих невідмінюваних іменників, де уся відмінково-числова парадигма заповнена омонімічними формами. Іменникова категорія числа охоплює обчислювані і необчислювані іменники, в тому числі і *singularia tantum* і *pluralia tantum* [13]. МК іменникового числа семантично кореспондує з постійно поповнюваним класом кількісних квантифікаторів, ємність і склад якого значною мірою відбивають основні шляхи синсемантизації автосемантичних слів. Внаслідок таких тенденцій певний предметний іменник набуває властивості регулярно поєднуватися зі словами різних тематичних груп, у тому числі абстрактних іменників [4].

Особливий статус у вираженні квантифікації належить предметним іменам, що, набуваючи вторинного вияву активної валентності внаслідок поступової граматизації і «зсуву» у внутрішньолексемній структурі, реалізують числову семантику в широкому смислі, постаючи **кількісними квантифікаторами** [15: 13]. Загалом кількість — це не обов'язково і не завжди семантика числа, тому що кількість у суспільно-соціальних практиках може охоплювати і значення ємності (*діжка, цистерна — повна / напівповна / неповна*), простір (гектар — 10 000 м², десятина — 1,0925 га), час (година — 60 хв; рік — 365/366 днів, доба — 24 години). З кількісною диференціацією пов'язана розгалужена система кількісних квантифікаторів. Інваріантом їхньої семантики постає значення неозначено-великої кількості із суб'єктивним відтінком на зразок 'дуже багато', пор.: *море книг, гора зошитів, океан квітів* і под. (**Океан квітів, кохана, тобі до ніг лягає** (А. Яна)). Слова на кшталт *море, гора* первинно називають природні об'єкти, пор.: *море* — 1) частина океану

— великий водний простір з гірко-солonoю водою, що більш-менш оточений суходолом; 2) дуже велике штучне водоймище; 3) перен. Поросла, вкрита чимось велика, безмежна площа; 4) перен. Велика кількість чогось (СУМ, IV, с. 802): *Плем'я довго й ретельно готувалося до полювання на мамонта. Хоч довкола було море дичини і плем'я майже щодня об'їдалося м'ясом, мисливці не могли заспокоїтись, не вбивши мамонта* (А. Дімаров); *гора* — 1) значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень; 2) велика кількість чого-небудь складеного в купу; багато чогось (СУМ, II, с. 125-126): *Я наставляю руку, і в долоню мою сипляться мідяки. Ціла гора мідяків* (А. Дімаров). Для іменника *море* перше і друге значення є непередикатними, а для іменника *гора* — таким є перше значення. У цих значеннях вони є субстанційними (пор. кваліфікацію категорії субстанційності з її внутрішньою диференціацією на категорію суб'єкта, об'єкта, адресата, інструмента тощо [2]), у реченнєвій структурі заповнюють відповідні синтаксичні позиції аргументів: *Як понесе з України / У синсе море / Кров ворожу... / отоді я / І лани і гори — / Все покину* (Т. Шевченко); *Каховське море і сьогодні викликає багато наукових суперечок* (Голос України. — 2010. — 28 травня); *Зоре моя вечірняя, / Зійди над горою, / Поговорим тихесенько / В неволі з тобою*

(Т. Шевченко). В інших значеннях іменники *море* (третє і четверте) і *гора* (друге) зазнають суттєвого семантичного «зрушення», генітивна конструкція, у межах якої вони є вершинними (пор.: *гора книг, море людей*), «провокує» зміщення в їхніх значеннях. У цьому разі іменник переходить до класу предикатних (предикативних), або релятивних, що мають власний аргумент, заповнюваний множинністю, пор. також: *Істот було тут іще більше: вони то метушилися попід деревами, обкопуючи та поливаючи, то висли на гіллі, зриваючи велетенські плоди: все те вкладалося в кошики, і безконечний потік носіїв тягнувся впродовж дороги* (А. Дімаров). Іменник не позначає предмет, а оцінює і кваліфікує кількість об'єктів у відповідній множинності. Низка таких іменників (*букет, копа, оберемок, прірва, сніп, фунт, хмара* і под.) уже в своєму основному значенні подвійно марковані, позначаючи конкретний предмет об'єктивного світу, що являє собою множинність предметів відповідного типу (пор. *букет фіалок, букет конвалій, сніп жита, сніп пшениці, копа кукурудзи*), чим визначується їхня здібність використовуватися в генітивних конструкціях у прямому значенні. Показником їхнього переходу до класу квантифікаторів постає розширення сполучувальних інтенцій:

букет конвалій (Завтра, вертаючи назад, до Мрина, він нарве для своєї дівчини **букетище конвалій**. **Оберемок конвалій**, аби довше пам'ятала (В. Дрозд)) → **букет дисципліни** (І щойно я прочинила двері до зали, побачив мене і каже строго та докірливо: «Ось, будь ласка, товаришка Жила, для прикладу. Теж — **букет дисципліни** (В. Дрозд)); **оберемок лози** → (З такими приємними думками нарізав я **оберемок лози**, приніс під хату і засів за роботу (А. Дімаров)) **оберемок порушень** (На мене вправ **оберемок порушень**, що приписувалися мені за кожний неналежний крок (А. Яна)), що супроводжуване набуттям ними суто кількісної семантики із оцінним відтінком. Останнє засвідчує активний процес їхньої граматизації: поступовий вихід зі статусу звичної лексичної одиниці і гіпотетично перетворенням таких елементів у суто формальний граматичний показник. За твердженнями К.В. Рахліної, Лі Су-Хйона, в російській мові таких імен нараховуються майже тридцять [15: 13], а в українській — орієнтовно двадцять п'ять, хоча їхній склад належить до активно поповнюваних, пор.: *арсенал, батарея, букет, вагон, віз, гора, дощ, ліс, море, океан, оберемок, прірва, хмара* і под. За спостереженнями

А. Ляшкевич [7] таких слів близько ста, хоча в цьому разі до їхнього складу включено і лексеми зразка *армія, група, натовп, рій, табун* (*рій думок, група перетворень* тощо), а, за підрахунками М. Тихонова [17], їх понад 140, що є наслідком максимального розширення корпусу таких лексем за рахунок слів на кшталт *маса, множинність*, у тому числі і прислівники *багато, мало, небагато, чимало*. У таких підходах основою постає зреалізовувана загальна семантика кількості без послідовного урахування особливостей внутрішньолексемних зрушень, їхньої нерівнорядності. У цьому вимірі важливим є те, що більшість тільки родових найменувань спроможні набувати семантики квантифікатора числа, а більшість видових — належать до таких, що позбавлені цього на кшталт **гай титань, *дубина проблем* (але *ліс рук* і *ліс незручностей*); З-поміж таких квантифікаторів можна легко вичленувати квантифікатори малої / незначної кількості і квантифікатори значної / великої кількості: *крапля крові* (*Привиди, либонь, також наситилися **краплями** моєї **крові**, добутими тоді Сінтою, і більше мені не являлися* (І. Карпа)), *жменька мукички* (*Нема барабуль, лишається **жменька мукички**, довго ні з чого збити татові масельця — все можна перетерпіти* (М. Матіос)) // *крапля шоу* ((Майнес:) *Хотіли, щоби духи мучили тебе незримо для сусідів. «Не дамо цим клятим туземцям ані **краплі** безплатного **шоу**!!!*

(І. Карпа)); *жменька проблем* (**Жменька** моїх **проблем** нічого не ускладнить у твоїх почуваннях і сприйняттях (Україна молода. — 2001. — 13 березня)) — мала / незначна кількість; *хмара дощу* (*Хмара дощу*

раптово накрила все село (А. Дімаров)) // хмара парфуму (Але тут — ця задушлива **хмара** солодкого **парфуму**, це нагельоване волоссячко, ця улеслива посмішка 35-річної давнини і — квінтесенція — шкіряний піджак. Щоби вже точно па-багата-му (І. Карпа)).

У процесі граматизації (термін упроваджено А. Мейє) певної лексеми наявна поява нової граматичної функції, відбувається два процеси: зрушення значення і декатегоризація (у досліджуваних явищах спочатку відбувається декатегоризація (перетворення граматичного іменника в квантифікатор) з частковою втратою загального лексичного значення (набуття синсемантичного статусу) і водночас наявна рекатегоризація з появою нового значення з універсального граматичного набору (див.: [12]). Останнім визначувано обмеження вжитку певної конструкції, а також внутрішньоконструкційну сполучуваність. Незаперечним є те, що ступінь граматизації тієї чи тієї моделі $S_n S_g (N_n N_g)$, де S_n / N_n — іменник у називному відмінку, а S_g / N_g — іменник у родовому відмінку, з відповідним її лексичним наповненням слід діагностувати у кожному випадку окремо, для чого необхідним постає кількісний розгляд використання та сполучувально-інтенційних властивостей пре- і постпозитивних компонентів конструкцій.

Загалом іменникові кількісні лексеми утворюють особливу сферу функціонування, де перший вияв порушення чітко визначеної сполучуваності зумовлює перший етап семантичного зсуву. Здебільшого лексичні кількісні маркери на зразок *букет*, *обережок* мають просторово-квантитативний вимір [4], а іменники на кшталт *море*, *океан*, *потік*, *прірва*, *ріка* виявляють елемент простору з окресленими межами, зближуючись між собою внутрішньолексемним значенням 'неохопна плинність', що постає діагностичним показником їхнього спрямування в кількісні квантифікатори.

Отже, МК числа внутрішньо є досить насиченою взаємопереходами і кон'юнктивно-диз'юнктивними взаємозумовленостями функцій форм однини і множини, накладанням функцій одна на одну з різним спектром застосування, водночас чітко простежуваною постає експансія функційного насичення форм множини, внаслідок чого низка функцій (вторинних) однини постає виявною у форм множини на абсолютній периферії її функційно-семантичної парадигми. Семантична потужність МК числа постає умовною, тому що охоплює тільки ядерну її площину, а у сфері лексичних квантифікаторів здебільшого виражається кількість нерегулярна (в іншому разі були б **четверина*, **п'ятерина* як вияв осо-

блких регулярних форм числа), а лише якісно кваліфікується ситуація із суттєвим відтінком суб'єктивності. Перспективним є розгляд диференціювання морфологічно вираженого числа не тільки системними маркерами кількості (*три, чотири* тощо), але й лексичними квантифікаторами, що поступово набувають узуального характеру і виступають конкурентно спроможними щодо форм множини / однини.

Список використаної літератури

1. Алтицева Л. Ю. Функціонально-семантичні параметри іменників з неповною числовою парадигмою / Л. Ю. Алтицева : автореф. ... канд. філол. наук [Текст] / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. — К., 2003. — 20 с.
2. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики укр. мови [Текст] / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. — К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2004. — 400 с.
3. Етимологічний словник української мови [Текст]. — Т.1. — К.: Наукова думка, 1982. — 632 с.; Т. 2. — К.: Наукова думка, 1985. — 571 с.
4. Загнітко А. Теоретична граматики української мови [Текст] / А. П. Загнітко. — Донецьк: ВКФ «БАО», 2011. — 992 с.
5. Колесов В. В. Идеация и русская ментальность [Текст] // Знак — свідомість — знання : [зб. наук. пр. / голов. ред. В. І. Теркулов]. — Горлівка : Вид-во ГДПШМ, 2011. — Вип. 1. — С. 7–13.
6. Ляшевская О. Н. Семантика русского числа [Текст] / О. Н. Ляшевская. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 400 с.
7. Ляшкевич А. И. Именные сочетания со значением количества [Текст] / А. И. Ляшкевич. — Мн.: Вышэйшая школа, 1985. —
8. Перцов Н. В. Инварианты в русском словоизменении [Текст] / Н. В. Перцов. — М.: Языки славянской культуры, 2001. — 212 с.
9. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении [Текст]. — Изд. 7-е / А.М. Пешковский. — М.: Учпедгиз, 1956. — 511 с.
10. Пете И. Семантические типы количественных отношений [Текст] / И. Пете // Die Welt der Slaven. — Jg. XXVI. — Н. 2. — 1981. — S. 338–345.

11. Пивоварова С. В. Лексикалізація форм множественного числа імен суцільних в сучасному російському мові : в аспекті аналізу їх концептних значень : дис. ... канд. філол. наук [Текст] / С. В. Пивоварова. — Бійськ, 2009. — 229 с.
12. Плунгян В. А. Обща морфологія. Введення в проблематику [Текст] / В. А. Плунгян. — М.: Едиториал УРСС, 2003. — 384 с. (Новий лінгвістический підручник).
13. Плунгян В. А. Семантичні типи предметних імен: грамати́ка, лексика і когнітивна інтерпретація [Текст] / В. А. Плунгян, Е. В. Рахіліна / А. С. Нариньяни (ред.) // Діалог '95: Труды міжнародного семінару по комп'ютерній лінгвістиці і її приложенням. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1995. — С. 252 — 258.
14. Потєбня А. А. Значення множественного числа в російському мові [Текст] / А. А. Потєбня. — Воронеж, 1888. — 167 с.
15. Рахіліна Е. В. Семантика лексическої множественності в російському мові [Текст] / Е. В. Рахіліна, Ли Су-Хєн // Вопросы языкознания. — 2009. — № 4. — С. 13–40.
16. Рєвзин И. И. Так называемое «немаркированное множественное число» в сучасному російському мові [Текст] / И. И. Рєвзин // Вопросы языкознания. — 1969. — № 3. — С. 102–109.
17. Тихонов М. Ю. Лексико-фразеологічєская мікросистема «много» в сучасному російському мові : дис. ... канд. філол. наук [Текст]. — Самарканд, 1971. — 256 с.
18. Gawelko M. Semantyczne aspekty pluralizacji w języku francuskim i polskim [Text] // Języki obce w szkole. — 1985. — № 29. — S. 195–200.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2011 р.

А. А. Загнітко

Донецкий национальный университет
кафедра украинского языка и прикладной лингвистики

**ЧИСЛОВАЯ КАТЕГОРИАЛЬНОСТЬ ИМЕНИ
СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО: ТИПОЛОГИЧНО-
ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И ТИПОЛОГИЧНО-
ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТЫ**

Установлены основные / неосновные функции форм числа существительных, охарактеризованы закономерности расширения функционального диапазона форм множественного числа, обусловленных особенностями идентификации данных форм и одномоментной реализации такими формами тенденций идеации → ментализации → идентификации. Обнаружен более широкий диапазон форм множественного числа вследствие поглощения ими препозитивных форм двойственного, тройственного числа и их функций.

Ключевые слова: морфологическая категория, единственное число, множественное число, идеация, ментализация, идентификация.

A.P.Zahnitko

Donetsk National University
Ukrainian and Applied Linguistics Chair

**NOUN-NUMERICAL CATEGORY: TYPOLOGIC-
THEORETICAL AND TYPOLOGIC -FUNCTIONAL
ASPECTS**

The basic / non-basic functions of substantive number forms have been set, the patterns of expansion of the functional range of plurals have been characterized, due to the identificative peculiarities of these forms and some one-stage implementation with such types of tendency of ideation → → mentalization → identification. A wider range of plurals through they absorb the prepositive forms of dual, trial number and their functions has been revealed.

Keywords: morphological category, singular, plural, ideation, mentalization, identification.

УДК 811.521.276

О. І. Кобелянська, молодший науковий співробітник
Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України

ЯПОНСЬКА ОНОМАТОПЕЯ У СВІТЛІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ

Стаття присвячена аналізу низки принципових розбіжностей у питанні класифікації ономатопоетичної лексики в європейській та японській лінгвістиці. Зокрема, однією з таксономічних особливостей японської ономатопоетичної системи є безумовне віднесення японською лексикографічною традицією до класу ономатопоетичної лексики усіх вигуків як людського, так і тваринного походження, тоді як у європейському мовознавстві існують різні підходи до розв'язання цього концептуального питання. Ще однією специфічною рисою ономатопоетичної системи японської мови є наявність серед її звуконаслідувань значної кількості «абсолютних синонімів» – фонетичних варіантів, ідентичних як за своєю семантикою, так і за джерелом породження відповідних звуків.

Ключові слова: японська ономотопея, звуконаслідування, вигук, ономатопоетична лексика, японська лексикографія.

Звуки оточуючого нас природного середовища за своїми об'єктивними акустичними характеристиками є абсолютно ідентичними для органів сприйняття людиною будь-якої національності. Дзюрчання води, шелестіння листя чи цокіт кінських копит — однакові повсюди у світі. Різними ці звуки постають лише в мовах, оскільки ідентифікуються і репродукуються мовцями залежно від особливостей їхньої рідної мови, будучи пропущеними крізь призму (іноді дуже своєрідну) тієї чи іншої конкретної мови: її фонетичну систему, стереотипні фонетико-семантичні та асоціативні зв'язки, притаманні мовній свідомості будь-якого історично сталого колективу мовців, специфіку звичних з дитинства для мовців артикуляційних рухів їх мовленнєвого апарату тощо. Саме тому ми повністю поділяємо думку вітчизняної дослідниці Ю. В. Юсип-Якимович (яка свого часу вивчала структуру ономотопів та їх похідних в українських говірках Карпат), наведену в її статті «Ономотопея як абсолютна та семантична мовна універсалія», що «утворення ономотопів визначається двома факторами — екстралінгвальним або універсальним

(що не залежить від конкретної мови, а є спільним) і лінгвальним (що проявляється різним чином у залежності від конкретної мови)» [15, 41]. Однак до цієї універсальної і національної специфіки сприйняття та відтворення звуків оточуючого нас світу живої й неживої природи часто долучається також індивідуальний суб'єктивізм того чи іншого мовця. Як слушно зауважував з цього приводу французький лінгвіст Шарль Баллі у своїй праці «Французька стилістика»: «Навіть найабстрактніші речі, пропущені крізь призму наших нужд, потреб і бажань, постають у мові в невиразному світлі суб'єктивного сприйняття» [2, 328].

У зв'язку з останнім слід пригадати також слова великого Гумбольдта, який майже 200 років тому писав: «Основу всіх звукосполучень мови складає артикуляція окремих звуків. Межі, у які таким чином поміщаються звукосполучення, додатково визначаються властивими для більшості мов змінами звукової форми, що мають свої закони і звичаї. Ці зміни стосуються рядів як голосних, так і приголосних звуків. Відмінність окремих мов полягає в тому, що найуживанішими в них є зміни звуків того чи іншого ряду, або ж використовуються вони з різною метою (**виділено нами — О.К.**)» [5, 89]. При цьому, оцінюючи досконалість і багатство тієї чи іншої мови, Гумбольдт не нехтував також деякими суб'єктивними, як на перший погляд, чинниками. «Досконалість мов, — писав він, — насамперед залежить від оптимальної будови органів слуху та мовлення. При цьому зовсім не байдуже, наскільки звучною або ж монотонною є мова народу, наскільки цей народ за своєю природою й особливостями сприйняття говіркий або мовчазний. Адже почуття радості, яке переживає людина від членороздільного вимовляння звуків, надає цим звукам багатство та різноманітність сполучень» [5, 88].

Звуконаслідування В. фон Гумбольдт називає першим із трьох способів позначення понять, який, за його словами, «полягає в прямому наслідуванні, коли звук, що породжується предметом, імітується у слові настільки, наскільки взагалі членороздільні звуки здатні передати нечленороздільні». «Цей спосіб позначення, — продовжує він, — схожий на живописний: подібно до картини, яка зображує візуальний образ предмета, мова відтворює його акустичний образ. Імітувати при цьому завжди доводиться нечленороздільні звуки, тому артикуляція начебто суперечить способу позначення понять, і залежно від того, наскільки активно втручається в це змагання природа артикуляції, у звуці або залишається занадто багато нечленороздільного, або він змінюється до невпізнання» [5, 93].

Не варто забувати про те, що важливим, хоча в ретроспективному плані й похідним чинником, який також може суттєво впливати на відмінність вимови (у даному випадку краще сказати — читання) об'єктивно ідентичних звуконаслідувань та вигуків у різних мовах, є особливості національної графіки та орфографії (характер алфавіту, «принципи письма» тощо), які наближають або ж, навпаки, віддаляють графічне відтворення того чи іншого звуконаслідування від його реального звучання в природі. Так, наприклад, навіть якби японець і спромігся сприйняти *рохкання* свині, *хрукіт* чи *хрумкіт* так само, як сприймає їх українець:

«рох-рох!» (яп.: «*bu-bu*»),

«хрусь!» (яп.: «*pori-pori*» / «*bori-bori*»),

«хрум!» (яп.: «*pari-pari*» / «*bari-bari*»),

то засобами японського силабічного письма (хірагана чи катакана) він зміг би в кращому випадку передати їх звучання як: «*рофу-рофу!*», «*фуруші!*», «*фурумү!*».

До речі, на цей же чинник, який нарівні з іншими мовними та мовленнєвими особливостями сприяє диференціації аналогічних звуконаслідувань у різних мовах (хоча й непрямо), вказував О.О. Потєбня, коли писав про труднощі графічної фіксації «мови тварин»: «У звуках тварин немає такої одиниці, як у мові людей — звук, склад, слово (у фонетичному сенсі), а тому його неможливо виразити засобами людських азбук, які передбачають наявність таких одиниць» [9, 66]. Однак, як відомо, навіть власне, не кажучи вже про тваринне, рефлексивне звукоутворення: *хропіння*, *кашляння*, *сопіння* тощо представники різних народів «чують» (а відповідно, і фіксують) по-різному. Для того, щоб переконатися в цьому, достатньо навести як приклад дієслівне означення процесу хропіння в різних мовах:

укр. — *хроніти*,

рос. — *хранеть*,

пол. — *chrapać*,

латин. — *stertere*,

анг. — *snore*,

нім. — *schnarchen*,

франц. — *ronfler*,

угор. — *horkolni*,

естон. — *norskama*,

яп. — *ibiki-o kaku*.

На підтвердження вищезазначеної тези про те, що відмінними звуками оточуючого середовища постають виключно в мові людей, наведемо також слова Ф. де Соссюра, який у своєму відомому «Курсі загальної лінгвістики», наголошуючи на принциповій різниці між «мовою» та «мовленням», писав: «Мова — це не діяльність мовця, це готовий продукт, пасивно засвоєний індивідом; мова ніколи не передбачає попередньої рефлексії, а свідомо в ній здійснюється лише *класифікаційна (виділено нами — О.К.) діяльність*» [10, 26]. Попри те, що швейцарський лінгвіст припускав можливість «ототожнення суто акустичного відчуття з латентним акустичним образом», він чітко наголошував, що «словесний образ при цьому не збігається з самим звуком», «що він так само психічний, як і пов'язане з ним поняття» [10, 26].

Нагадаймо також у цьому зв'язку, що називаючи слово «лінгвістичним знаком», Соссюр, з одного боку, заявляє, що цей знак «поєднує не річ і назву, але поняття (*сигніфікат*) та акустичний образ (*сигніфікант*)», а з іншого — підкреслює, що останній «є не матеріальним звучанням, чисто фізичною річчю, а психічним відбитком цього звучання, уявленням, яке ми отримуємо про нього від наших органів чуттів» [10, 87].

Першим і головним принципом зв'язку між сигніфікатом і сигніфікатом Соссюр вважав «довільність», тобто повну випадковість, «немотивованість» поєднання «поняття» та його «акустичного образу» аргументуючи своє твердження вже самим фактом існування різних мов, відмінностями між їх лексикою. Однак при цьому він уточнював: «Слово *довільність* не слід розуміти так, що позначення можуть вільно вибирати мовці (нижче ми побачимо, що індивід неспроможний будь-що міняти у знаку, визнаному певною мовною громадою); ми тут маємо на увазі, що позначення немотивоване, тобто довільне щодо свого позначеного, з яким у нього *немає жодного природного зв'язку в дійсності (виділено нами — О.К.)*» [10, 90].

Розуміючи надмірну категоричність свого твердження про «довільність лінгвістичного знака» й передбачаючи можливі заперечення з боку опонентів проти висунутого ним принципу, Ф. де Соссюр наводить та коментує у своїй праці два можливі й об'єктивні, як на його думку, контраргументи, а саме — наявність практично в будь-якій мові звуконаслідувальної лексики та вигуків. Оскільки окремі аспекти концепції Соссюра в цьому сенсі є надзвичайно важливими для висвітлення нашої власної точки зору стосовно місця та ролі оноματοпоетичних слів у лексичній системі мови, зокрема японської, варто зупинитися на коментарі

відомого вченого щодо походження, призначення та функціонування звуконаслідувань і вигуків докладніше.

Відносно перших Соссюр у своїй роботі зазначає: «Звуконаслідування жодним чином не є органічним складником мовної системи. Кількість їх до того ж набагато менша, ніж зазвичай вважають. Такі французькі слова, як *fouet* «хлист» або *glas* «дзвін», можуть вразити вухо виразністю свого звучання, але досить звернутися до їх латинських першоформ, аби зрозуміти, що первісно вони не мали такого характеру (*fouet* походить від *fagus* «бук», а *glas* — від *classicum* «звук труби»). Якість їх теперішнього звучання, — або, скоріше, те, що їм приписують, — це випадковий наслідок фонетичного розвитку. Щодо справжніх звуконаслідувань (типу: *буль-буль*, *тік-так*), то вони не лише нечисленні, а й якоюсь мірою довільні, адже становлять лише приблизну і вже напівумовну імітацію певних звуків (пор. фр. *oua-oua*, але нім. *wau-wau* «гав-гав!»). Окрім того, увійшовши до мови, звуконаслідування більшою чи меншою мірою зазнають фонетичної, морфологічної та інших видів еволюції, властивих решті слів (пор. фр. *pigeon* «голуб», утворене від народнолатинського *pirio*, яке у свою чергу походить від звуконаслідування): це очевидний доказ того, що звуконаслідування дещо втратили зі своїх первісних властивостей і набули характеру лінгвістичного знака взагалі, ставши немотивованими» [10, 91].

Стосовно ж вигуків, Ф. де Соссюр пише, що вони також «не можуть похитнути нашої загальної тези про довільність знака». Зокрема, він наголошує: «Є спокуса вбачати у вигуках безпосереднє вираження реальності, продиктоване, так би мовити, самою природою. Однак стосовно більшості з них можна заперечувати наявність необхідного зв'язку між позначеним і позначенням. Досить порівняти дві перші-ліпші мови, аби побачити, наскільки відмінні в них відповідні вирази (напр. фр. *aié!* і нім. *au!* «ой!»). До того ж відомо, що чимало вигуків були колись повнозначними словами (пор. фр. *diable!* «чорт забирай!» при *diable* — «чорт»; *mordieu!* «чорт забирай!» при *mort* — «смерть» і *Dieu* — «Бог»)» [10, 91-92].

Як відомо, з категоричністю окремих положень концепції Ф. де Соссюра, зокрема тезою про «довільність» та «немотивованість» поєднання «поняття» з його «акустичним образом», не погоджувався багато хто з авторитетних лінгвістів ХХ ст. Так, французський мовознавець Е. Бенвеніст наголошував, що «зв'язок між позначенням та позначеним» — аж ніяк не довільний; навпаки, він необхідний» [3, 134]. У свою чергу

Р. Якобсон, який хотів певною мірою примирити обох «опонентів», у роботі *«Звук і значення»* писав: «Усупереч тезі Соссюра, зв'язок, який об'єднує позначення з позначеним, чи, що те ж саме, зв'язок фонем з семантикою, є необхідним. Але єдиною необхідною ланкою у цьому зв'язку є поєднання обох цих аспектів на засадах суміжності, тобто на підставі зовнішнього чинника, тоді як поєднання за схожістю (тобто на підставі внутрішнього чинника) є лише факультативним. Воно присутнє тільки на периферії понятійної лексики, в оноματοпоетичних та експресивних словах, таких, як «зозуля», «зигзаг», «хруснути» і т. ін.» [16, 91-92].

Слід також підкреслити, що Соссюр, як це добре видно з наведених ним конкретних прикладів, аргументуючи свої погляди щодо місця та ролі звуконаслідувань і вигуків у лексичній системі мови, оперує даними, що стосуються й характеризують виключно європейські мови, насамперед — французьку та німецьку, для яких оноματοпоетична лексика, можливо, і справді не є ні «органічним складником мовної системи», ні «значущою за своєю чисельністю» в її зіставленні з іншими словами, передусім — із загальною кількістю слів у цих мовах, пропорційною кількістю лексем, що належить до різних частин мови тощо. Однак, що стосується східних мов, і зокрема — японської (а тим паче — корейської, яка є чи не найбагатшою на звуконаслідування мовою світу), ситуація тут зовсім інша. А тому й уваги цьому специфічному пласту лексики східні лінгвісти приділяють набагато більше. На підтвердження наших слів наведемо лише деякі факти. По-перше, у тій же Японії лише за останні 30-40 років вийшло друком близько десятка оноματοпоетичних словників — як тлумачних, призначених виключно для японців, так і двомовних, розрахованих на вітчизняних та зарубіжних користувачів. Ось приклади таких видань:

Ясано Цуруко, Кіндаїчі Харухіко *«Гіон-го, гітай-го джітен»* (Токіо, 1978);

Аманума Ясуші *«Гіон-го, гітай-го джітен»* (Токіо, 1978);

Хосіно Кадзуко *«Гіон-го, гітай-го цуката-ката джітен»* (Токіо, 1993);

Чанг Ендрю С. *«Гітай-го бунруї йохо джітен»* (Токіо, 1991);

Хіната Шігео *«Гіон-го, гітай-го-но йоміхон»* (Токіо, 1991).

Насамперед зауважимо, що далеко не кожна ретельно досліджена і вже давно докладно описана мова світу взагалі має у своєму кодифікаційному інвентарі спеціалізовані словники оноματοпоетичної лексики.

По-друге, вражають обсяги японських онома́топоетичних словників, що містять від кількох сотень до тисячі, а то й більше, ключових лексем.

Надзвичайно важливим показником не тільки частотності слововжитку звуконаслідувальної лексики в сучасній японській мові, але й оцінки японськими лінгвістами комунікативного значення таких слів є той факт, що створений свого часу цілим науковим колективом із двадцяти восьми найвідоміших японських фахівців у галузі методики викладання японської мови як іноземної «Базовий зразковий словник японської мови для іноземців» («*Гайкокуджін-но таме-но ніхон-го йорей джитен*». — Токіо, 1971) при загальному обсязі 2500 ключових слів налічує у своєму реєстрі 67 онома́топоетом, тобто 2,7 %. Це дуже високий показник кількості онома́то-поетичних слів для лексичної основи будь-якої мови світу.

Загалом же, серед сучасних японських мовознавців, які активно займаються вивченням питань, пов'язаних з проблемою звуконаслідування в японській мові, слід назвати імена таких фахівців, як Аманума Ясуші, Атуда Тошіко, Какеї Хісао, Кіндаїчі Харухіко, Морія Сьонджі, Отані Йоко, Сакураї Джюн, Секігучі Іцуко, Сетогучі Ріцуко, Таморі Ікухіро, Хіната Шігео, Хосіно Кадзуко, Яматама Ясуші, Ясано Цуруко та ін.

Для того, щоб краще усвідомити причини специфіки класифікації онома́топоетичної лексики в сучасній японській лінгвістиці, повернімося до тези Сосюра про те, що, «увійшовши до мови, звуконаслідування більшою чи меншою мірою зазнають фонетичної, морфологічної та інших видів еволюції, властивих решті слів» [10, 91]. Це дійсно так. Хрестоматійним прикладом такої історичної еволюції, що поступово затьмарює первісну морфологічну структуру звуконаслідувального слова, можуть бути українські дієслова: «*сопіти*», «*шипіти*», «*хропіти*», у яких мало хто навіть з добре освічених мовців убачає сьогодні органічне злиття звуконаслідувальних елементів «*со-о-о*», «*ши-и-и*», «*хро-о-о*» зі словом «*піти*» (староруське: «*пѣти*» — «співати»). Однак це аж ніяк не означає, що вони повністю «зреклися» свого звуконаслідувального походження.

Що ж стосується прикладів Сосюра зі словами *fouet* «хлист» та *glas* «дзвін», то їх трактування як звуконаслідувань дійсно притаманне так званій «народній етимології», про яку в науковому дослідженні не варто навіть згадувати.

«Еволюція слів» у різних мовах світу може проходити по-різному. Якщо лексика французької мови (переважно з якої Сосюр наводить приклади звуконаслідувань, і яка своїми витокami сягає народнолатинської

розмовної мови) у ретроспективному плані справді зазнала суттєвих фонетичних та морфологічних змін, знову ж таки, це не означає, що аналогічні кардинальні зміни в лексиці можна автоматично приписувати будь-якій іншій мові світу. Лексичний склад багатьох східних мов: японської, корейської чи китайської, безперечно, також зазнав значних еволюційних змін (як фонетичних, так і морфологічних). Але й сьогодні освічений японець, кореєць чи китаєць може без особливих труднощів прочитати і зрозуміти будь-який рукописний текст VI-XII ст. (якщо тільки це не стародавній скоропис, а чітке ієрогліфічне письмо). А чи може це зробити, маючи перед собою аналогічний за віком текст, скажімо, сучасний француз, англієць чи українець?

Цілком можливо, що вирішальне значення для певної консервативності лексичного складу цих мов мала їх генеалогічна ізольованість (японська мова, як відомо, у цьому відношенні взагалі є унікальною), а також ієрогліфічне письмо, яким протягом тисячоліть користуються (або ж користувалися, якщо йдеться про корейську мову) ці народи. Так чи інакше, але саме східні мови у порівнянні з тими ж європейськими мовами є надзвичайно багатими на звуконаслідувальну лексику, що збереглася переважно в її «первісному» вигляді, і яка дотепер активно використовується мовцями у процесі їхнього повсякденного побутового спілкування, а також у художній літературі.

Можна припустити, що саме використання ієрогліфічного письма значною мірою допомагало носіям японської мови, у якій на відміну від інших повнозначних слів оноματοпоетими практично завжди передаються на письмі не ієрогліфами, а «*хіраганою*» — силабічним алфавітом, побудованим на фонетичних засадах, чітко послідовно відокремлювати у своїй мовній свідомості літературну японську мову (з її численними лексичними запозиченнями з китайської — «*канто*») від розмовної, у якій переважно й функціонують звуконаслідувальні слова. Понад те, ми вважаємо, що саме фонетичний принцип японського складового алфавіту «*кана*», який ще називається допоміжним, оскільки графемами «*хірагани*» в японській мові пишуться переважно службові слова чи окремі морфеми, і який має майже півторатисячолітню історію, дозволяв, якщо й не уникати «фонетичної еволюції» серед звуконаслідувань, про яку пише Фердинанд де Соссюр, то, принаймні, робив цей процес значно «прозорішим», «гнучкішим», «варіативнішим».

Таким чином, попри те, що еволюційний розвиток японської мови, зокрема, її фонетичної системи, зумовлював поступову появу нових звукових варіантів оноματοпоетичних слів, своєрідна «демократичність»

японського фонетичного алфавіту давала чудову змогу зберігати і паралельно активно використовувати в мові й застарілі форми цих лексичних одиниць, що було б нереальним, якби запис звуконаслідувань робився виключно ієрогліфами.

На користь нашої гіпотези свідчить наявність у японській мові численних фонетичних варіантів, повністю ідентичних за своєю семантикою звуконаслідувань, тобто абсолютних синонімів, здавалося б, неможливих, коли йдеться про об'єктивне позамовне звучання — конкретні звуки, породжувані реальними істотами, чітко визначеними предметами, природними явищами тощо. Пор., наприклад, варіанти японських ономапонією, якими передаються:

- а) «хихикання»: «*kusu-kusu!*» / «*kutsu-kutsu!*»;
- б) «кахикання»: «*gohon-gohon!*» / «*kon-kon!*» / «*ehen-ehen!*»;
- в) «кляцання» (про металеві речі: ключі, замки, наручники тощо): «*tyoki (-tyoki)!*» / «*katya (-katya)!*»;
- г) «хрустіння»: «*pati-pati!*», «*poki-poki!*» / «*boki-boki!*», «*pori-pori!*» / «*bori-bori!*»;
- д) «хрумтіння» («хрумкання»): «*pari-pari!*» / «*bari-bari!*» / «*gari-gari!*»;
- е) «хлюпання» (води): «*zabu-zabu!*» / «*zaa-zaa!*», «*pitya-pitya!*» / «*pishya-pishya!*», «*gabo-gabo!*».

Подібні фонетичні варіанти, на наш погляд, віддзеркалюють не лише територіальні (тобто діалектні, а значить — виключно синхронічні) відмінності вимови багатьох синонімічних звуконаслідувань у сучасній японській розмовній мові, але й певну фонетичну еволюцію цих слів у діяхронічному плані. Завдання лінгвіста полягає не лише в тому, щоб засвідчити цей цікавий факт, але й, спираючись на мовні джерела, спробувати реконструювати своєрідний історичний ланцюг фонетичних змін тієї чи іншої конкретної ономапонією. У багатьох випадках японська класична література, зокрема поезія, драматургія, а також деякі фольклорні жанри дозволяють успішно це робити.

Що ж стосується японської лексикографії, то вона і «справжні», як їх називає Ф. де Соссюр, звуконаслідування:

- яп.: «*wan-wan*», «*gata-gata*»;
- укр. (відп.): «гав-гав», «кляц-кляц», «цок-цок» (про зуби);
- і похідні від них:
- яп.: «*wan-wan-hoeru*», «*gata-gata-iu*»;
- укр. (відп.): «гавкати», «кляцати», «цокотіти», «цокотати» (зубами);

і вигуки:

яп.: «aa!», «oya!», «oya-oya!», «oyamaa!», «nen-nen-yo!», «okorori-yo!»;

укр. (відп.): «ай!», «ой!», «ай-ай-ай!», «люлі-люлі!», «бай-бай!»;

відносить до одного класу слів (частини мови) — ономатопоетичної лексики, що своєю чергою в японській лінгвістиці традиційно розподіляється на три головні групи:

а) *гісей-го* (擬声語) — голосовідтворювальні (голосозображальні) слова, якими, як правило, передають голоси людей, тварин, птахів, комах:

яп.: «gohon-gohon», «kero-kero»;

укр. (відп.): «кахи-кахи», «кум-кум», «ква-ква»;

б) *гіон-го* (擬音語) — звуковідтворювальні (звукобразжальні) слова, якими, зазвичай, імітують звуки неживої природи:

яп.: «potori-potori», «pota-pota», «pori-pori!», «bori-bori!», «pari-pari!», «bari-bari!»;

укр. (відп.): «крап-крап», «кап-кап», «хрусь!», «хрум!»;

в) *гімай-го* (擬態語) — звукообразні (дієзображальні) слова, покликані образно й символічно передати мовними засобами певний стан чи його зміну, явище, характер тієї чи іншої дії тощо:

яп.: «yochi-yochi!», «noso-noso»;

укр. (відп.): «хитко», «похитуючись», «непевно» (рухатися, йти); «повільно», «ліниво» (рухатися, йти).

Слід підкреслити, що в цілому японська лексикографічна традиція трактує ономапопею, як мовну універсалію, дещо ширше, ніж європейська. Особливо це стосується питання про віднесення до звуконаслідувань, так званих «*гімай-го*» — дієзображальних слів, які, з точки зору загальноновизнаного для європейської лінгвістики розуміння семантики та функцій ономато- поетичної лексики, зокрема — відтворення мовними засобами звуків живої та неживої природи, досить важко класифікувати саме як «звуконаслідування».

Так, наприклад, якщо японські:

«рака-рака»,

«пата-пата»,

«доку-доку»,

й аналогічні їм українські:

«цок-цок» (про стукіт ратиць тварин),

«тьоп-тьоп», «шльоп-шльоп» (про дитячу ходу, звук босих ніг тощо),

«буль-буль» (про воду)

в обох мовах фахівцями безумовно відносяться до оноματοпоетичної лексики, то, скажімо, японські:

«*yochi-yochi*» — «похитуючись», «непевно» (про рух, ходу);

«*shizu-shizu(-to)*» — «тихо-тихо», «повільно» (про рух, ходу);

«*shyanari-shyanari(-to)*» — «легко-легко», «граціозно» (йти, пересуватися); «манірно» (ступати, крокувати);

«*suta-suta*» — «квапливо», «поспішно» (про рух, ходу);

«*seka-seka*» — «метушливо», «нервово» (рухатися, йти);

«*horo-horo*» / «*hara-hara*» — «погойдуючись /у повітрі/», «/повільно/ кружляючи» (падати, опадати, облітати, обсіпатися /про сніжинки, пелюстки квітів, листя тощо/) (як і багато інших подібних їм дієзображальних слів, які в європейських мовах, зазвичай, відповідають дієприслівникам чи прислівникам, а також часто перекладаються описовими конструкціями); у японському мовознавстві теж традиційно вважаються оноματοпоетонами. На нашу думку, вирішальну роль тут відіграє їх морфемна структура — редуплікація, яка значно посилює образність і метафоричність цих слів, що у свою чергу дозволяє не лише «бачити», але й ніби «відчувати», «чути» ту чи іншу, здавалося б, абсолютно «мовчазну» дію.

Нагадаємо в цьому зв'язку, що саме на підставі формального критерію «фонетичної тотожності обох половин» російський японіст Є. Д. Поліванов відносив «дієзображальні» японські слова до категорії звуконаслідувань [8, 301]. Деякі російські дослідники не завжди погоджувалися з таким підходом і висловлювали з цього приводу інші думки, як наприклад К. Е. Черевко [докл. про це див.: 14, 106-107]. До речі, саме К. Е. Черевко одним із перших у зарубіжній японістиці дослідив також синтаксичні функції оноματοпоетичної лексики у складі японського речення [14, 106-109].

Наше завдання не полягає в тому, щоб давати власну оцінку об'єктивності різних підходів науковців до вирішення цього спірного питання. Проте ми вважаємо, що саме реальна (а не потенційна!) можливість редуплікації дієзображального слова в японській мові, тобто така, що вже зафіксована в наявних словниках, могла б стати тим формальним показником, який би об'єктивно обмежував кількість такого типу оноματοпоетичної лексики.

Ситуація в сучасній японській лексикографії свідчить про брак чітко визначених критеріїв у вирішенні цього питання. І одним із яскравих доказів такого стану справ є непослідовність фахівців при відборі та

включенні до складу оноματοпоетичних словників тих чи інших японських оноματοпоетом. Так, наприклад, уже згадуваний нами словник Ендрю С. Чанга «*Гітай-го бунруі йохо джітен*» (Токіо, 1991) містить 1095 японських оноματοпоетичних слів [13], а виданий того ж року словник Хінати Шігео «*Гіон-го, гітай-го-но йоміхон*» (Токіо, 1991) — лише 870 [11]. Проте, судячи з авторських передмов, обидва ці словники претендують на вичерпність. Інша японська дослідниця явища оноματοпеї Моріта Масако у своїй статті, опублікованій 1953 р. у науковому журналі «*Коку-го то коку-бунтаку*» (№ 1), налічує в сучасній японській мові близько 2300 оноματοпоетичних лексичних одиниць [14, 106].

Те ж саме можна сказати і про деякі зарубіжні лексикографічні дослідження з цієї проблематики. Так, не завжди обґрунтовано, на нашу думку, трактує окремі японські слова як оноματοпоетичні одиниці російська дослідниця Т. Л. Коршикова, яка слідом за своїм японським колегою Я. Аманума [1], відносить до дієзображальних оноματοпоетом не лише такі прислівники, як:

«*bikkuri*» — «/вкрай/ здивовано», «з подивом», «вражено»;

«*ukkari*» — «неуважно», «неуважливо»;

«*ussura(-to)*» — «ледве», «трохи», «злегка»;

які є похідними від редуплікованих:

«*biku-biku(-suru)*» — «тремтячи від страху», «боязко», «боязно» («тремтіти від страху»; «боятися», «страхатися», «лякатися»);

«*uka-uka(-suru)*» — «неуважно», «неуважливо» («бути неуважним», «ловити гав»);

«*usu-usu*» — «неясно», «невиразно», «непевно» /пам'ятати, пригадувати, уявляти тощо);

але й прислівники, які не мають редуплікованих словотвірних основ, принаймні, у сучасній японській мові:

«*anguri*» — «роззявивши рота»;

«*yawwari*» — «м'яко», «лагідно», «делікатно».

Ми вважаємо, що етимологічне походження останніх доцільніше пов'язувати з відповідними японськими іменниками, прикметниками чи дієсловами:

«*ana*» — «яма», «діра», «отвір»;

«*yawarakai*» — (прям. і перен.) «м'який»; «ніжний», «лагідний»

або ж «*yawaragu*» — (прям. і перен.) «пом'якшуватися»; «послаблюватися», «слаб-шати»; «ущухати»; ніж займатися гіпотетичною реконструкцією «зниклих», на думку Т. Л. Коршикової, японських оноματοпоетом

«*agu-agi*» та «*uawa-uawa*», які не трапляються в жодному з наявних мовних джерел [7, 66-69].

Але заради наукової об'єктивності слід зазначити, що питання архаїчності окремих фонем у складі японських ономапоетом, зокрема «п» [p], а також назалізованого «г» [ng], торкався також відомий російський японіст Є. Д. Поліванов у статті під назвою «З приводу «звукових жестів» японської мови» [8, 302]. А в статті Т. Л. Коршикової «До питання морфологічної класифікації ономапоетичних слів сучасної японської мови» ми натрапили на цікаве і слушне, як на нашу думку, зауваження цієї дослідниці щодо символічно-типологічних значень окремих голосних звуків у складі японських звуконаслідувань. Зокрема, вона пише: «Голосні [a], [i] та [o] у звуконаслідуваннях використовуються для позначення звуків різної висоти. Так, із трьох слів: «*кан-кан*» — «переривчасті удари металевих предметів»; «*кін-кін*» — «пронизливий, різкий звук, крик»; «*кон-кон*» — «неодноразовий стукіт дерев'яних предметів» найвище звучання — у «*кін-кін*», за ним іде «*кан-кан*» і, нарешті, «*кон-кон*» [6, 97].

На жаль, своє зауваження російська дослідниця залишає без будь-якого коментаря. А саме це спостереження могло б пояснити «еволюційний шлях» окремих японських ономапоетом, який, з нашої точки зору, був таким:

перший етап — єдина первісна узагальнена форма звуконаслідування;

другий етап — поява (не обов'язкова!) кількох фонетичних семантично тотожних варіантів первісної звукової форми, диференційні ознаки в яких трапляються переважно на рівні приголосних;

третій етап — поступова звукова диференціація одного з фонетичних варіантів (або безпосередньо первісної форми) на рівні голосних звуків (а саме тональність голосних в японській мові семантично значима) з одночасним семантичним розмежуванням, що сприяє появі в мові, хоча все ще близьких за значенням, але вже не абсолютно синонімічних ономапоетом.

Таким чином, головні розбіжності між європейським і японським мовознавством у підходах до явища ономапоєї стосуються питань віднесення тих чи інших звуконаслідувальних слів до класу ономапоетичної лексики та її класифікації. Зокрема, однією з таксономічних особливостей ономапоетичної системи японської мови є безумовне віднесення японською лексикографічною традицією до класу ономапоетичної лексики усіх вигуків як людського, так і тваринного походження, тоді як у європейському мовознавстві існують різні підходи до розв'язання цьо-

го концептуального питання. Ще однією специфічною рисою японської оноματοпоетичної системи можна вважати наявність серед її звуконаслідувань значної кількості «абсолютних синонімів» — фонетичних варіантів, ідентичних як за своєю семантикою, так і за джерелом породження відповідних звуків.

Список використаної літератури:

1. Аманума Ясуші. Гіон-го, гітай-го джітен. — Токіо, 1978.
2. Балли Ш. Французская стилистика, — Перевод с франц. — М., 1961.
3. Бенвенист Е. О. О природе лингвистического знака // Общая лингвистика. — М., 1974.
4. Гайкокуджін-но таме-но ніхон-го йореі джітен. — Токіо, 1971.
5. Гумбольдт, фон В. Избранные труды по языкознанию. — М., 1984.
6. Коршикова Т. Л. К вопросу о морфологической классификации оноματοпоэтических слов современного японского языка // Язык и культура. — М., 1987. — С. 93–97.
7. Коршикова Т. Л. Звуковой состав японских оноματοпов // Слово и образ. — М., 1990. — С. 66–69.
8. Поливанов Е. Д. По поводу «звуковых жестов» японского языка // Статьи по общему языкознанию: избранные работы. — М., 1968. — С. 295–305.
9. Потебня А. А. Мысль и язык. — К., 1993.
10. Сосюр, Фердинан де. Курс загальної лінгвістики. — К., 1998.
11. Хіната Шігео. Гіон-го, гітай-го-но йоміхон. — Токіо, 1991.
12. Хосіно Кадзуко. Гіон-го, гітай-го цуката-ката джітен. — Токіо, 1993.
13. Чанг Ендрю С. Гітай-го бунруі йохо джітен. — Токіо, 1991.
14. Черевко К. Е. Наречия в системе частей речи современного японского языка // Вопросы японского языка. — М., 1971. — С. 79–112.
15. Юсип-Якимович Ю. В. Оноματοпея як абсолютна та семантична мовна універсалія // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологічна. Вип. 3. — Ужгород, 1998. — С. 40–45.
16. Якобсон Р. Избранные работы. — М., 1985.

17. Ясано Цуруко, Кіндаічі Харухіко. Гіон-го, гітай-го джітен. —
Токіо, 1978.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2011 р.

О. И. Кобелянская

Институт востоковедения им. А. Крымского НАН Украины

ЯПОНСКАЯ ОНОМАТОПЕЯ В СВЕТЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ

Резюме

Статья посвящена анализу ряда принципиальных разногласий в вопросе классификации онома́топоэтической лексики в европейской и японской лингвистике. В частности, одной из таксономических особенностей японской онома́топоэтической системы является безусловное отнесение японской лексикографической традицией к классу онома́топоэтической лексики всех междометий как человеческого, так и животного происхождения, в то время как в европейском языкознании существуют разные подходы к решению этого концептуального вопроса. Еще одной специфической чертой онома́топоэтической системы японского языка является наличие среди ее звукоподражаний значительного количества «абсолютных синонимов» — фонетических вариантов, идентичных как по своей семантике, так и по источнику порождения соответствующих звуков.

Ключевые слова: японская онома́топея, звукоподражание, возглас, онома́топоэтична лексика, япон-ска лексикографія

O. I. Kobelyanska

A. Krymski Institute of orientalism NAS of Ukraine

JAPANESE ONOMATOPOEIA IN LIGHT OF EUROPEAN LINGUISTIC TRADITION

Summary

The article is devoted to the analysis of some essential disagreements in the question of classification of onomatopoeic vocabulary in European and Japanese linguistics. In particular, one of taxonomic features of the Japanese onomatopoeic system is the absolute attributing by Japanese lexicographic tradition of all interjections of both human and animal origin to the class of onomatopoeic vocabulary, while there are different approaches to the decision of this conceptual question in European linguistics. A presence among its onomatopoeias the considerable number of «absolute synonyms» (phonetic variants), identical both after the semantics and after the source of generation of the proper sounds, is another specific feature of the Japanese onomatopoeic system.

Keywords: Japanese onomatopoeia, onomatopoeia, interjection, onomatopoeic vocabulary, Japanese lexicography.

УДК 811.161.2'22/'23:159.964

Т. Ю. Ковалевська, д-р філол. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра української мови

СУЧАСНІ НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВЛЕННЕВОГО ВПЛИВУ: МІЛТОН-МОДЕЛЬ

У статті висвітлено специфіку Мілтон-моделі як креативної технології нейролінгвістичного програмування, скерованої на дослідження мовленнєвого і комунікативного впливу, розглянуто її основні складники та прикладні перспективи в процесах аналізу й синтезу сугестогенних дискурсів.

Ключові слова: Мілтон-модель, метамодель мови, нейролінгвістичне програмування, мовленнєвий вплив, комунікативний вплив, сугестогенні дискурси.

Мовленнєвий вплив як стрижневий компонент комунікативної сугестії привертав увагу дослідників ще з давніх часів (Арістотель, Ісократ, Горгій Леонтійський, Протагор, Продик, Гіппій, Ксеніад), але системне вивчення цього феномену розпочалось у межах сучасних галузей лінгвопрагматики та нейропсихолінгвістики, комунікативної, когнітивної та сугестивної лінгвістики (див. праці Ф. Бацевича, Р. Блакара, Д. Болінжера, Г. Гончарова,

Б. Грушина, Т. ван Дейка, Т. Дрідзе, А. Загнітка, С. Кара-Мурзи, В. Карасика, Дж. Клеппера,

П. Лазарфельда, Р. Лакофф, Г. Ласвелла, О. Леонтєва, Г. Лозанова, Л. Мурзіна, Н. Непійводи, Б. Поршнева, В. Різуна, М. Рубакіна, Л. Сахарного, Ю. Сорокіна, Й. Стерніна, П. Стросона,

І. Сусова, Є. Тарасова, Г. Франке, М. Феллера, З. Харріса, І. Черепанової, Л. Якубинського та ін.). Проте наявні розробки переважно зосереджуються або на розгляді загальнотеоретичних питань зазначеної проблематики, або на описі поокремих виявів лінгвальних сугестогенів і, як правило, не враховують глибинної архітекτονіки впливу, де власне вербальні експлікатори виступають наслідком активації цілої низки складних психолінгвістичних та нейрофізіологічних механізмів, синтез яких і продукує потужний сугестивний ефект (див. праці психологів (Р. Грановська, О. Добрович, Є. Доценко, М. Мамардашвілі, Р. Чалдіні),

соціологів (А. Грамші, Ф. Зімбардо, М. Ляйппе, Д. Майерс), політологів (А. Жмиріков, Г. Ле Бон, Ш. Надірашвілі, Д. Ольшанський), психолінгвістів та нейрофізіологів (А. Асмолов,

В. Бехтерев, І. Павлов, К. Сєдов, Д. Співак, Т. Чернігівська) тощо).

Такий підхід унеможливило отримання стереометричного й об'єктивного уявлення про загальні закономірності та функційну оригінальність навіювальних стратегій і тактик, відповідно зредукуючи їхні прикладні перспективи. З огляду на це особливого значення в дослідженні мовленнєвого впливу (МВ) набуває парадигма нейролінгвістичного програмування (НЛП), яка, перебуваючи на перетині мовознавства, паралінгвістики, психології, логіки, соціології, історії, філософії, когнітології, нейрофізіології, гаптики, проксеміки, інформаційних технологій, забезпечує полівимірний аналіз феномену з урахуванням його гетерогенної природи (див. праці А. Баранова, Дж. Бендлера, Р. Гріндера, Р. Ділтса, О. Романової,

В. Плігіна, Дж. О'Коннора, А. Пилипенка, Дж. Сеймора) та дає підстави не лише отримати цілісну інформацію про імпліковані механізми та експліковані характеристики сугестогенних моделей, а й скорегувати їхню кодувально-декодувальну специфіку щодо конкретної сфери застосування.

У вітчизняному мовознавстві цей аспект лише починає розроблятися (Г. Почепцов,

Н. Паршук, В. Шевченко), а в межах опрацювання наукової теми кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Дослідження сугестії: механізми, джерела, захист» має й певні здобутки (див. дисертаційні праці С. Бронікової,

А. Кисельової, А. Ковалевської, О. Олексюк, О. Петренко, Ю Станкевич). Тим часом комплексна наукова кваліфікація МВ та систематика його нейропсихолінгвальної специфіки в проекції на різножанрові дискурси залишається у площинах дослідницьких перспектив, що визначає загальну актуальність обраної проблематики й акцентує на нагальній необхідності її якнайдетальнішого опрацювання як з огляду на комунікативну вагу мовленнєвого впливу, його роль у створенні емпатичної інтерперсональної взаємодії, здійсненні екологічної поведінкової корекції, а й через агресивний і знегативований характер сучасних комунікативних процесів, їхню маніпулятивну патогенність [11].

У НЛП доведено, що весь спектр впливових факторів складається з екстралінгвальних і власне мовних компонентів. До низки екстралінгвальних зокрема належать

а) психологічні (психоментальні) властивості людини, детерміновані особливостями глибинних корелятивних взаємовідношень на рівнях міжсоціальних і міжособистісних інтеракцій, а також у сегменті інтраперсональних рефлексій. Учені вважають, що психіка людини, насамперед її підсвідомі, глибинні масиви, підлягають впливу через наявність певних внутрішніх механізмів, настанов, метапрограм, які, орієнтуючись на певні універсальні поведінкові закони, вироблені людством упродовж століть, спрямовані на апріорне, позараціональне (найчастіше) засвоєння зовнішніх сугестивно маркованих комплексів, підґрунтям яких зокрема виступають психологічні стереотипи й індивідуації (див. детальніше [6; 17]). НЛП спирається і на вчення З. Фрейда про трирівневу структуру людської психіки (несвідоме — ID, надсвідоме — Super Ego та Ego) [15] та фундаментальні теорії К. Г. Юнга про актуальну структуру несвідомого (індивідуальне, групове, родинне, расове, національне й колективне несвідоме), що містить універсальні для людства архетипи тощо [8];

б) нейрофізіологічні характеристики особистості, описані в теорії міжпівкульної асиметрії головного мозку, інтегративну діяльність якого забезпечують дві системи: «система чуттєвого сприйняття («правопівкульна психіка») та система знакового опису довкілля в елементах природної мови (ліва півкуля)» [4, 11], що мають симультанно-сукцесивний характер психічної активності. Спираючись на динаміку роботи мозкових системних аналізаторів, а також на природність поліфункціональної сумачії сприйняття генетичними матричними структурами мозку, можна оптимізувати прогнозований впливовий ефект як наслідок продуктивного сприйняття, співвідносного із «системою реалізації перцептивних гіпотез, утворених на сімбіозі детерміністських настанов, програм розумових дій та настанов імовірнісного прогнозування, поєднаних з активно-продуктивною функцією кори великих півкуль головного мозку» [16, 298], де активація субдомінантного сприйняття «здійснює аналіз інтонаційної виразності сприйнятого мовлення, контролює інтонацію власного дискурсу... Права півкуля відповідає за наповнення висловлення конкретним предметним змістом... Функцію референції бере на себе саме права півкуля. Тому саме тут знаходяться дейктичні слова: займенники (насамперед, указівні — той, цей), прислівники (там, тут, туди, сюди), частки (ондо, ось) та ін.» [13, 81]. Крім того, «права півкуля володіє анатомо-фізіологічними особливостями, що забезпечують їй більшу успішність в активації широкого кола інформації, тісно зв'язаної з чуттєвим та емоційним досвідом. Ця активація передуює потужнішій активації вузько сфокусованих вербальних категорійних зв'язків» [1, 23-24];

в) специфічність психосемантичної та загальносеміотичної характеристики ситуативних контекстів, а також їхня інформаційна структурованість (анулюючі, фінгуючі, індефінітизуючі перетворення), що найяскравіше виявляється в дискурсах з іманентною сугестивністю — рекламному, політичному, фідеїстичному, фольклорному (насамперед замовляннях).

Ідентифікацію лінгвальних сугестивних потенцій у НЛП насамперед здійснюють на базі Мілтон-моделі (наваної на честь її фундатора — всесвітньо відомого гіпнолога Мілтона Еріксона) як функційно оберненої метамоделі мови, що скерована, на відміну від першої, на оптимізацію, емпатизацію вербальних інтеракцій і «являє собою концептуальну структуру мовних репрезентацій, експлікованих у гетерогенних ситуаціях, де вони виступають маркерами психосемантичного імплікаціоналу особистості» [6, 178], відбиваючи її комплексні характеристики. На особливу увагу в аспекті визначення метамодельних сугестогенних елементів заслуговують репрезентанти процесів генералізації й упущення (універсальні квантифікатори, модальні оператори можливості / необхідності, компаратори сенсу, судження, спектр неспецифічної лексики, номіналізації тощо), оскільки саме вони ілюструють явище семантичної дифузності як інваріантної ознаки МВ, активізуючи субдомінантне позараціональне сприйняття. Розрізнення типів дисторціальних виявів (процеси викривлення) переважно пов'язане із семантичними характеристиками мовленнєвих сигнатур.

Отже, Мілтон-модель містить практично всю амплітуду відповідних маркерів, засвідчуючи поліфункціональність виокремлених патернів, які в змозі ідентифікувати і комунікативні девіації, і потужні сугестивні індукції. Проте метамодель не збігається з Мілтон-моделлю не лише за векторною скерованістю, а й за обсягом наявних елементів, оскільки остання становить не тільки систематику визначеного кола мовних репрезентацій, а радше корпоративний алгоритмізований комплекс вербально-невербальних експонентів гомо- та гетерогенної природи, комунікативна активація яких викликає т.зв. утилізацію свідомості, спричиняючи виникнення гіпноїдних та гіпнотичних станів (від стадії сонливості через гіпотаксію до сомнамбулізму), що увиразнює актуальність відповідних досліджень, оскільки феномен гіпнозу, прихованого впливу на людину й досі залишається «чорною скринькою».

Крім сегмента функційно обернених метамодельних маркерів, Мілтон-модель оперує і власне гіпнотичними стратегіями, що започатковуються встановленням невербального рапорту [2], уможливлуючи

поступове впровадження мовленнєвих конекторів, які передбачають процес приєднання і подальшого «ведення» співрозмовника. М. Еріксон вважає, що «приєднатися до реальності іншої людини, налаштуватися до її внутрішнього світу — це просто описати їй її ж справжній сенсорний досвід: те, що вона обов'язково має відчувати, чути й бачити» [9, 147]. В такому разі зникає контроль і недовіра до дій сугестора, що дає сугеренту (об'єктові гіпнозу) змогу переконатися в істинності почутого, іншими словами — переконатися в конгруентності спілкування. Обов'язковим є й використання предикатів - репрезентативно (візуально-аудіально-кінестетично) маркованих слів, що «унаочнюють» комунікативну реальність і чітко спрямовують психічні механізми слухача у фіксованому напрямі, нівелюючи актуальність власних інтерпретацій ситуації. Для «пом'якшеного» переходу на рівень безпосередніх гіпнотичних індукцій до кількох сенсорнообґрунтованих елементів додають одну неспецифічну лексему (див. метамодель мови), яка в низці попередніх сприймається природно й без застережень. М. Еріксон пропонує для тренування «починати з п'яти тверджень: чотири сенсорнообґрунтовані, а потім одне внутрішньо орієнтоване. Поєднайте їх якимось словом, як-от «і» або ж «у той час, як» [3, 45]. Учений наводить такий приклад (слова, підкреслені однією рисою — предикати, виділені курсивом — неспецифічні номени — Т.К.): «Ви чуєте звук мого голосу. І ви помічаєте кольори в кімнаті, відчуваєте свою руку на стільці. І в цей же час ви починаєте відчувати задоволення» [там само]. Подалі «поступово впроваджують впливи, які витончено переводять його (слухача — Т.К.) до стану даунтайму через спрямування його уваги всередину себе» [9, 147], і тоді людина «адекватно відреагує на ваш вплив, бо ви обходите її свідоме мислення. У неї немає змоги відфільтрувати такі впливи чи захиститися від них» [3, 99]. Отже, використання неспецифічних елементів продукує інтервальну переорієнтацію слухача, пов'язану з особливостями семантики мовних одиниць, і зумовлює суб'єктивну інтерпретацію почутого, його «співвіднесення» з індивідуальною мапою, коли «вектор зосередженості вже орієнтовано не на фіксацію зовнішньої тотожності, а на внутрішні пошуки аналогій. У такому разі «петлю» зворотного зв'язку утворено. Відтоді, як увага клієнта (сугерента — Т. К.) стає постійно сфокусованою і прикутою до невеликої кількості стимулів, він усе глибше занурюється в даунтайм» [9, 147], сформований семантичною дифузністю різної етимології та senso-ритмомелодійною континуальністю мовлення, що, у свою чергу, «утилізує свідомість» і відкриває доступ до підсвідомих ресурсів.

Учений подалі наголошує на ефективності розвинутих індукцій, до яких уналежнює зокрема а) важільні індукції, б) переривання патерна, в) перевантаження, г) особистісну силу, г) складники дійсності, що в комплексі мають потужний впливовий потенціал і практично не усвідомлюються слухачами. Перший різновид засновано на фізіологічній соматичній динаміці, що породжує незвичайний зовнішній контур поведінки як поштовх до прогнозованої реакції і співвідноситься з актуальністю невербального налаштування. Переривання патерну «позначає віднайдення... єдиного елемента повторюваної поведінки, який потім неочікувано переривається» [3, 92]. М.Еріксон наводить дуже яскравий приклад переривання: «Наступного разу, коли хтось, вітаючи вас, скаже: «Привіт, як справи?», спробуйте сказати: «Жахливо, просто жахливо. Боюся, що можу померти» — і подивіться, що він зробить. У цій культурі звичайна ритуалізована відповідь на таке вітання - «відмінно». Більшість людей не має способів реагувати на будь-яку іншу відповідь і відчуває переривання» [3, 93]. Звичайно, цей приклад шокує, але дієвість такого переривання підтверджена багатьма психологами (Д. Карнегі, О. Котлячков та ін.). У такому випадку спрацьовує психологічний механізм неочікуваної поведінки, незбіг прогнозованої реакції співрозмовника з програмним «пакетом» комунікатора, порушення механізмів імовірнісного прогнозування (див. праці О. Леонтьєва, Л. Сахарного та ін.). Також є ефективним і використання стилістично маркованої лексики, семантичне наповнення якої не збігається (у разі прогнозованого відповідного впливу) із загальною комунікативною настановою мовця. Третя техніка (перевантаження) пов'язана з феноменом утримання свідомістю людини до 7 ± 2 елементів інформації (див. праці Дж. Міллера), де сугестивний ефект досягається через подання інформаційного надміру. В такому випадку, «коли свідомі процеси людини перевантажені, ви можете надсилати інформацію прямо до підсвідомості, і людина на неї відреагує. Найпростіший спосіб перевантажити чийсь увагу - змусити його зосередитися на складному внутрішньому досвіді» [3, 99] або використовувати фонові перешкоди [10]. Тотожні наслідки має й використання техніки перевантаження, пов'язаної з необхідністю миттєвого реагування на, здавалося б, легкі завдання (якщо їх ускладнити, то даунтайм виникає швидше). М. Еріксон наводить такий приклад: «Я беру руку Джека ось тут і хочу перевантажити його. Тоді я кажу: «Все, що вам треба робити, це зручно сидіти тут. Я збираюся торкатися різних ваших пальців і називати той, якого я торкаюся. Ваше завдання - просто вирішувати, роблю я це правильно чи неправильно...

Я впроваджую людині інформацію по всіх трьох каналах одночасно і вимагаю від неї робити судження про те, чи відповідає слуховий вхід зоровому і кінестетичному. Скоро вона здасться і ... скаже: «О'кей, скажи мені, чого ти від мене хочеш» [3, 101].

Автори «Трансформацій» зазначають, що «важільні індукції, переривання патерну та перевантаження схожі в тому, що надають способи «розклинити» досвід людини, аби почати процес. Ви використовуєте ці методи, щоб зруйнувати стан свідомості» [3, 102]. Техніки особистісної сили та складників реальності ґрунтуються відповідно на досягненні глибинної конгруентності та утворенні двозначної рамки того, що ви робите. В останньому випадку це досягається через нанизування ситуативних описів один всередину іншого, що «перевантажує вашу свідому здібність слідкувати, яке твердження до чого належить» [3, 104].

Комплекс Мілтон-моделі містить також прості й складні патерни гіпнотичного спілкування, т.зв. непрямі гіпнотичні патерни, до яких зокрема належать а) вмонтовані команди — приховані накази, які можна назвати евфемізованими примушуваннями. Відомо, що безпосередні накази людина сприймає негативно, а «вміщуючи вказівки в більші речення, можна подавати їх вишуканіше. Наведені повідомлення... вплинуть елегантніше, ніж у разі безпосередніх вказівок...» [3, 289]; б) аналогове маркування, використовуване паралельно із вмонтованими командами, насамперед передбачає супрасегментне акцентування повідомлення (тон, інтонація тощо) в поєднанні з власне паралінгвістичним виділенням (жест, мімічна реакція), що використовують і для підсилення (непрямого) актуальних сегментів повідомлення; в) розмовні постулати являють собою такі формулювання запитань, які вже містять потрібну адресанту реакцію (відповідь) без прямого прохання щодо неї, де слухачеві фоновно надано змогу самостійного розгортання сенсу отриманого висловлення, але не вільного, а в напрямі, запрограмованому мовцем, бо «метою будь-якого суб'єкта впливу є корекція, зміна поведінки об'єкта через вплив на світ його особистісних смислів» [18, 25]. Для отримання адекватної реакції необхідно, по-перше, чітко визначити очікувану реакцію, по-друге, спрогнозувати актуальні потенції в декодуванні висловлення, пов'язані зі стереотипами даної лінгвокультурної спільноти та особистості, по-третє, вербалізувати одну з них у питання на зразок «так / ні»; г) вмонтовані питання почасти співвідносні з вмонтованими командами. Власне питання, спрямоване на отримання певних відомостей про слухача, тоді не ставиться прямо, а інтегрується до більшої структури, де

основна акцентована частина (як правило, це головне речення) відволікає увагу слухача на інші семантичні сегменти, «визволяючи» справді значущу частину з аналітичного контролю співрозмовника; д) всі випадки неоднозначності, яка корелює з певними метамодельними сегментами, можна класифікувати на 1) фонологічну неоднозначність, яку детермінує артикуляційно-акустична подібність мовленнєвих одиниць, 2) семантичну неоднозначність, продюковану необхідністю суб'єктивного наповнення сенсових лакун об'єктивного змісту,

3) синтаксичну неоднозначність, реалізовану через варіативні семантичні зв'язки між елементами повідомлення тощо.

Зауважимо, що у більшості праць, присвячених гіпнозу, Мілтон-модель коментують, на наш погляд, не зовсім логічно й системно бодай з лінгвістичних позицій. Так, виокремлюючи обернені та непрямі патерни, у межах перших розрізняють три частини: збір інформації, семантичні неправильності та обмеження мовленнєвої моделі, де збір інформації містить номіналізації, невизначені (читай — неспецифічні) дієслова, невизначений референтний індекс (читай — неспецифічні іменники), до якого, наприклад, О. Куделін та

А. Геращенко уналежнюють класичні універсальні квантифікатори [7, 173] та т.зв. упушення, які жодним чином не співвідносні з цим метамодельним процесом і пояснення яких взагалі викликає, м'яко кажучи, сумніви, пор.: «У висловленнях, що належать до цієї категорії, повністю випускається, відсутній основний іменник, до якого повинна, очевидно, належати фраза... *«Деякі читачі цієї книги цікаві». (До чого?)*» [7, 174]. Щоправда, ці автори, пояснюючи Мілтон-модель, зауважують, що з огляду на «надмір наукоподібності» версій

Р. Бендлера та Дж. Гріндера вони (О. Куделін та А. Геращенко — Т. К.) «пропонують простішу й дохідливішу форму Мілтон-моделі» [7, 170], яка, на жаль, нам видається занадто спрощеною, а іноді — неправильно витлумаченою. До семантичних неправильностей тут уналежнюють каузацію, «читання думок» та «загубленого виконавця», чи, за термінологією згаданих авторів, «випущену умову», пояснення яких також важко назвати чіткими й однозначними. Обмеження мовленнєвої моделі (які вже ілюстровані додатковими патернами Мілтон-моделі (див. [3, 286]) містять універсальні квантифікатори, пресупозиції, різні види зв'язку (що дефінуються й номінуються різними авторами по-різному) тощо. Ми жодним чином не закидаємо високоповажним дослідникам і схиляємо голову перед їхніми науковими досягненнями, проте деінде

наведену класифікацію достатньо складно вважати абсолютно переконливою та зрозумілою, що і підштовхнуло нас до максимально коректного узгодження деяких її компонентів з усталеною лінгвістичною систематикою, не зачіпаючи й не викривлюючи концептуальних положень моделі М. Еріксона.

У нашому розумінні Мілтон-модель становить своєрідний систематизований субстрат комунікативної сугестивності, що може доповнюватись (і доповнюється) релевантними складниками, утворивши в перспективі багатовимірний гетерогенний гештальт інтерактивного впливу. Так, С. Кара-Мурза, визначаючи вербальні показники впливу на масову свідомість, наголошує на 1) актуальності денотативно-конотативних потенцій слова, 2) використанні евфемізованих понять для «пом'якшення» агресивної інформації, 3) надмірі термінологічної лексики, яка «володіє магічним впливом на свідомість, маючи на собі відбиток науки» [5, 155], 4) редукціоністських тенденціях, пов'язаних із, так би мовити, концептуальним спрощенням мови подання інформації, що зумовлює її сприйняття «без зусиль та, безумовно, без внутрішньої боротьби та критичного аналізу» [5, 156] і дає підстави для зарахування сюди слів із континуальною семантикою на кшталт *воля*, *ревнощі* та ін. (див. про неспецифічні іменники — Т. К.). Аналізуючи структуру текстів політичної реклами, Ю. Станкевич також додає, що семантичними маркерами МВ можна вважати і невизначену темпоральність, дифузну локальність, імперативну, епістемічну та деонтичну модальності, неконкретизованість суб'єкта й об'єкта дії, домінування процесуальної стативи, пресупозитивні відсилки до соціо-культурних реалій, глибинних психологічних структур (архетипи, тяжіння) тощо [14, 63-64].

Таким чином, ми навели найпоказовіші мовні компоненти Мілтон-моделі як сугестогенного комплексу нейролінгвістичного програмування, що, звичайно, не вичерпує її всієї впливової амплітуди. Проте щонайперше ми мали на меті привернути увагу мовознавців до неймовірно складної і цікавої галузі лінгвістики, яка до сьогодні практично залишається *tabula rasa* попри високий ступінь актуальності відповідних розвідок для різноманітних галузей знання (мовознавство, психологія, соціологія, іміджологія, реклама та ін.), оскільки з'ясування внутрішньої архітектури впливу, усвідомлення психолінгвальних механізмів сугестії, виокремлення її мовних показників уможливлуватимуть не лише моделювання відповідних коректних дискурсів (у різних комунікативних жанрах), а й сприятимуть поглибленню загальних уявлень про феномен мови та її впливовий потенціал.

Узагальнюючи, можемо константувати, що віссю мовленнєвої сугестії в цілому насамперед виступає лінгвальна семантика в широчезному розмаїтті її комунікативних репрезентацій. До визначальних же факторів комунікативної сугестії в цілому уналежнюємо 1) психологічну специфіку аудиторії / особистості, що, у свою чергу, увиразнює необхідність урахування специфіки соціальних стереотипів, з одного боку, та знань індивідуальної психоструктури — з іншого, де «отримані дані можна зрозуміти лише за умови залучення уявлень про рівні чи шари свідомості, регульовані різним рівнем активації мозку» [12, 108], тобто досліджень з нейрофізіології; 2) на велику увагу заслуговує оригінальність інформаційного структурування та 3) ситуативні фактори — контекст, у якому відбувається повідомлення. Найважливішим же засобом вважаємо вербаліку, у межах якої високий рівень впливових потенцій притаманний семантичному рівню мовної системи, реалізованому в інтернальних властивостях номенів та в їхній граматичній специфіці, що системно представлено в нейролінгвістичній Мілтон-моделі.

Список використаної літератури

1. Ахутина Т. Роль правого полушария в построении текста / Т. Ахутина // Психолінгвістика : [зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»]. — Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД», 2009. — Вип. 3. — С.10-28.
2. Бэндлер Р., Гриндер Д. Паттерны гипнотических техник Милтона Эриксона / Р. Бэндлер, Д. Гриндер. — Сыктывкар : Флинта, 2000. — 184 с.
3. Бэндлер Р., Гриндер Д. Трансформэйшн / Р. Бэндлер, Д. Гриндер. — Сыктывкар : Флинта, 1999. — 296 с.
4. Кандыба В. М. Триста техник глубокого гипноза: В 2 т. / В. М. Кандыба. — СПб. : Лань, 2001. — Т.1. — 400с.
5. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. — К.: Оріяни, 2000. — 448 с.
6. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : Монографія. Вид. друге, випр. і доп. / Т. Ю. Ковалевська. — Одеса : Астропринт, 2008. — 324 с.

7. Куделин А. С., Геращенко А. В. Гипноз: практическое руководство / А. С. Куделин, А. В. Геращенко. — Ростов н/Д : Феникс, 2003. — 352с.
8. Маслова С. Карл Густав Юнг — биография и основные понятия [Электронный ресурс] / С. Маслова. — Режим доступа : <http://www.psychology.su/2009/03/03/karl-gustav-yung-biografiya-i-osnovnyeponyatiya/>
9. О'Коннор Дж., Сеймор Дж. Введение в НЛП / Дж. О'Коннор., Дж. Сеймор. — Челябинск : Версия, 1997. 256 с.
10. Поршнев Б. Ф. Контрсуггестия и история / Б. Ф. Поршнев // История и психология / Под ред. Б. Ф. Поршнева и Л. И. Анциферовой. — М.: Наука, 1971. — С. 153–169.
11. Потятиник Б. Патогенный текст / Б. Потятиник, М. Лозинський. — Л. : Видавництво отців Василян "Місіонер", 1996. — 295 с.
12. Русалов В. М. Асимметрия электрической активности мозга человека у представителей различных типов, диагностированных методом дифференциальной психологии / В. М. Русалов, М. Н. Русалова, И. Г. Калашникова, Т. Н. Стрельникова // Индивидуальный мозг. Структурные основы индивидуальных особенностей поведения. — М.: Наука, 1993. — С.92–108.
13. Седов К. Ф. Нейропсихоллингвистика : Учебное пособие / К. Ф. Седов. — М. : Лабиринт, 2007. — 224 с. : ил.
14. Станкевич Ю. В. Мовні сугестогени в текстах політичної реклами // Ю. В. Станкевич. — дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2011. — 214 с.
15. Фрейд З. Я и ОНО / З. Фрейд. — СПб. : Азбука-классика, 2007. — 288 с.
16. Хромов Л. Н. Рекламная деятельность: искусство, теория, практика / Л. Н. Хромов. — Петрозаводск : ИЦС, 1994. — 346 с.
17. Чалдини Р. Психология влияния / Р. Чалдини. — СПб. : Питер, 2000. — 272 с.
18. Черепанова И. Заговор народа. Как создать сильный политический текст / И. Черепанова. — М. : «КСП+», 2002. — 464 с.

Стаття надійшла до редакції 16.12.2011 р.

Т. Ю. Ковалевская

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка

**СОВРЕМЕННЫЕ НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ
ТЕХНОЛОГИИ
ИССЛЕДОВАНИЯ РЕЧЕВОГО ВЛИЯНИЯ:
МИЛТОН-МОДЕЛЬ**

Резюме

В статье раскрыта специфика Милтон-модели как креативной технологии нейролингвистического программирования, ориентированной на исследования речевого и коммуникативного влияния, рассмотрены её основные компоненты и прикладные перспективы в процессах анализа и синтеза суггестогенных дискурсов.

Ключевые слова: Милтон-модель, метамодель языка, нейролингвистическое программирование, речевое влияние, коммуникативное влияние, суггестогенные дискурсы.

T. Y. Kovalevskaya

Odessa National I. I. Mechnikov University
Ukrainian Language Chair

**MODERN NEUROLINGUISTIC TECHNOLOGIES OF SPEECH
INFLUENCE RESEARCH: MILTON-MODEL**

Summary

In the article, the author exposes the specific nature of Milton-model as the neurolinguistic programming's creative technology, directed towards communicative and speech influence research; considers its basic components and applied prospects in the network of analyzing and synthesizing the suggestive discourses.

Key words: Milton-model, language metamodel, neurolinguistic programming, speech influence, communicative influence, suggestive discourses.

УДК 811.111'373'374(043.3)

Колегаева И. М., д-р филол. наук, проф., зав. кафедры,
Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова
кафедра лексикологии и стилистики английского языка

Загребельная Н. В., преподаватель,
Одесская национальная морская академия,
кафедра английского языка в судовождении

ПРИНЦИП ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЛЕВАНТНОСТИ В ФОРМИРОВАНИИ НАИВНОЙ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КАРТИНЫ МИРА

На материале ЛСП «водное транспортное средство» рассмотрено формирование профессиональной и наивной картины мира англоязычного социума. Постулирован принцип ономасиологической релевантности, детерминирующий отбор объектов номинации и сортировку их признаков, подлежащих обозначению. Рассмотрено соотношение прототипичности и ономасиологической релевантности.

Ключевые слова: ономасиология, картина мира, профессиональная стратификация языкового сообщества.

Настоящая публикация содержит рассуждения о том, как один и тот же фрагмент окружающего мира видится сквозь призму профессионального и непрофессионального (наивного) языкового сознания. Под словом «видится» понимаем лингвокогнитивный феномен восприятия, осознания и номинирования объектов материальной действительности. Определяя задачи когнитивной лингвистики, Л. П. Иванова относит к ним в частности «попытку понять роль языка в процессе *познания* и *осмысления* мира» и «проблему языковой картины мира» [3, 210]. И. П. Сузов утверждает, что «картина мира есть совокупность *знаний*» [10, 30]. Н. Д. Арутюнова отмечает, что «процесс *познания* предмета начинается с его вычленения из окружающей действительности и его отделения от пространственного фона [1, 173].

В приводимых цитатах мы выделяем слова *знание*, *познание*, *осмысление*, т. к. они дают возможность акцентировать первостепенную роль мышления в формировании картины мира (КМ). Бесспорен тезис

Г. В. Колшанского о том, что «язык не соотносится непосредственно с физическим миром, а остаётся только формой проявления мышления (а не мира)» [5, 16]. В связи с этим представляется уместным рассмотреть роль вышеупомянутой «призмы» (не)профессионального знания в создании языковой картины мира (ЯКМ).

Гипотезу, которую мы обосновываем в данной работе, можно назвать гипотезой о *принципе ономаσιологической релевантности* в формировании ЯКМ. Она (гипотеза) сводится к тому, что стартовым импульсом к появлению в лексиконе языка номинативной единицы служит заинтересованность носителей языка (всех или некоторых из них) в объекте номинации. Здесь уместны слова А. Потебни: «чего я... **не замечаю**, то для меня не существует и, конечно, **не будет мною выражено** в слове» [9, 133]. Об этом же пишет Ю. А. Левицкий: «всё, что привлекало внимание в силу жизненной необходимости или... в силу какого-то другого **интереса**, немедленно получало наименование, т. е. фиксировалось в языке» [8, 30] (Выделено нами — авторы).

Часть языкового сообщества, которая объединена общей профессиональной сферой деятельности, подвластна также и общему «интересу» к соответствующему фрагменту окружающего мира и, движимая этим интересом, «отделяет от фона» всё новые и новые «предметы» для познания. Следовательно, *ономаσιологическая релевантность*, или потребность обозначить предмет созерцания, восприятия, познания возникает как стартовый импульс номинирования у некоторой части языкового сообщества в силу необходимости использования данного предмета в профессиональной деятельности. Естественно, что для остальной части социума этот предмет может по-прежнему пребывать в когнитивной тени, сливаясь с «фоном». «При выделении тех или иных предметов люди не обращали внимание на многие другие не в силу неспособности из ‘видеть’, а просто потому, что эти незамеченные предметы не представляли для них никакого практического интереса» [8, 30].

Рассуждая о выборочности заполнения ЯКМ её элементами, вспомним метафору И. П. Сусова относительно лингвистического понятия поле: «На одну и ту же «делянку» (поля) могут претендовать несколько конкурирующих элементов. И, наоборот, на роль ‘хозяина’ какой-либо ‘делянки’ может не претендовать ни один элемент, так что возникает своеобразная лакуна» [10, 126].

Из этого следует, что одна и та же область окружающей действительности в восприятии всего социума, с одной стороны, и его профессионально маркированной фракции, с другой, предстают в разных пропор-

циях «замеченных» и «незамеченных» предметов, или с разной степенью лакуарности. Доля вызвавших интерес, «увиденных», отделённых от фона и поименованных объектов значительно больше в КМ профессионалов, чем непрофессионалов некоторого вида деятельности. Это значит, что один и тот же фрагмент окружающего мира сквозь призму профессионального и наивного сознания видится, как сквозь разную оптику, или точнее, как сквозь оптику с разной разрешающей способностью. В результате профи вариант заполнен намного плотнее, в нём многократно больше денотатов, а следовательно и языковых знаков, номинирующих эти денотаты. Таково первое проявление *принципа ономаσιологической релевантности* в формировании ЯКМ.

Другое проявление этого принципа состоит в том, что в профессиональном и наивном вариантах ЯКМ реализуются разные ономаσιологические стратегии. Аналитизм, эксплицитность, развернутость при номинации денотата, по возможности с учётом всех его существенных характеристик — такова стратегия формирования профи ЯКМ. Синкретизм, обобщённость, сжатость номинации — такова стратегия, действующая при создании наивной ЯКМ.

Следствием оказывается неодинаковая плотность вербального поля, номинирующего идентичный фрагмент КМ у профессионалов и у непрофессионалов. Там, где непрофессионалу достаточно однословной номинации объекта, у профессионала возникает потребность уточнить параметрические, функциональные, структурные признаки этого же объекта и по возможности отразить их в поликомпонентной номинативной единице. В результате наивная ЯКМ складывается преимущественно из универбов, а профи ЯКМ изобилует многозвенными полиноминациями. Степень «интереса» носителей языка к выделенному для познания и обозначения объекту коррелирует с длиной номинативной цепочки. Е. С. Кубрякова утверждает, что «чем протяженнее единица (номинации), тем большее количество эксплицитной информации может быть передано каждой из её составляющих» [6, 434].

Иными словами, *ономаσιологическая релевантность* в этом случае проявляется не только в отборе объектов номинации, отделении их общего фона, но и в степени детализации их вербального обозначения. Назовем это ономаσιологической нюансировкой.

Третье проявление принципа *ономаσιологической релевантности* касается не общей проблемы формирования ЯКМ как таковой (в её профи и наивном вариантах), но более узкой проблемы соотношения десигната,

или экспонента языкового знака, и его сигнификата, или набора смысловых компонентов, входящих в лексическое значение соответствующей языковой единицы. В частности нас интересует вопрос о том, каков принцип отбора тех или иных характеристик номинируемого объекта для их вербальной экспликации в экспоненте знака, т. е. в номинативной единице как составляющей ЯКМ. Нередко характеристики, несмотря на их онтологическую важность для существования и функционирования объекта, остаются неназванными, подразумеваемыми «по умолчанию». Согласно нашим наблюдениям и умозаключениям, чем ближе признак к статусу прототипического, тем менее вероятно его обозначение в номинативной единице. В то же время отклонение от стандарта, появление нетипичного признака у объекта провоцирует экспликацию именно этого признака в лексической единице, номинирующей объект.

Таким образом, вынуждены констатировать, что *ономаσιологическая релевантность* может быть не изоморфна отнологической важности, весомости денотатной характеристики. Очевидная перцептивная «видимость» признака объекта материального мира не обязательно коррелирует с его лингво-когнитивной «видимостью», приводящей к знаковому обозначению данного признака.

Предлагаемую гипотезу о принципе *ономаσιологической релевантности* в формировании ЯКМ верифицируем на материале англоязычного ЛСП «водное транспортное средство». ЛСП рассматриваем в двух социолектных вариантах: общеязыковой, непрофессиональный, наивный вариант и профессиональный вариант. Считаем, что каждый из них есть языковая проекция соответствующего фрагмента КМ. Первый вариант принадлежит англоязычному социуму в целом, второй — той его части, которая объединяет носителя языка по профессиональному признаку (сюда входят гражданские и военные моряки, рыбаки, судостроители, портовые работники, учёные-океонографы, спасатели, спортсмены). Характерно, что в научной и учебной литературе рассуждения о социальной, в том числе профессиональной, стратификации языка (лексикона) чаще всего иллюстрируются упоминаниями о профессии моряка, рыбака. См., например, тезис Ш. Балли о том, что «каждая социальная или профессиональная среда (например, служащие, военные, **моряки**, преступники) создаёт свой собственный язык, состоящий из специальной терминологии и устоявшейся фразеологии» [2, 66], также пояснение

Ю. А. Левицкого о том, что «к социолектам относятся профессиональные языки, жаргоны, аргос... (музыкантов, **моряков**, плотников, шофёров, медиков, компьютерных специалистов)» [8, 82] и уточнение

В. И. Кодухова относительно профессиональных языков, которые «не являются языками в собственном смысле слова, т. к. они суть «профессиональные лексические системы, употребляемые представителями промыслов и ремёсел (например, **рыболовами**, охотниками, сапожниками)» [4, 176].

Однако типичность морского профессионального социолекта (его вокабуляра) — это не главный фактор, повлиявший на выбор объекта исследования. Более существенным аргументом нам представляется та значительная роль, которую играет морская тематика в лингвокультуре англоязычного социума.

Подкрепим наш аргумент авторитетным мнением А. А. Уфимцевой: «Лексика любого языка носит на себе следы тесной связи с историей народа. Такие важные для истории английского народа веки, как... морская и колониальная экспансия Англии не могли не отразиться на развитии новых идей, новых понятий, нашедших своё отражение в лексике» [13, 221]. В свою очередь В. Н. Телия отмечает способность лексики репрезентировать «кусочки» действительности, «называть и обозначать элементы внезапного ряда и в силу этого — указывать на мир за счёт той информации, которая содержится в конвенционально закреплённом за словом значении» [11, 251].

Слова, конституирующие изучаемое нами ЛСП, «определённым образом формируют т. н. умственный ландшафт» [12, 94] англоязычного социума. Мы утверждаем, что собственно «ландшафт»/мир един для всех членов социума, однако его отражения в виде вариантов «умственного ландшафта»/картины мира значительно различаются между собой. Один из водоразделов этих вариантов пролегает по линии «принадлежность/непринадлежность» говорящих к профессии, в нашем случае — профессии моряка (в широком смысле слова).

Итак, возвращаясь к выдвинутой нами гипотезе, повторим, что первое проявление принципа *ономасиологической релевантности* заключается в большей лакунарности наивной версии поля и, наоборот, большей денотативной плотности профи варианта. Продемонстрируем данный феномен [номинативная единица в профи варианте ↔ лакуна в наивном варианте ЛСП] на изучаемом англоязычном материале.

Создание современного судна — процесс долгий, сложный и многоэтапный. На одном из промежуточных этапов полученное инженерное сооружение номинируется как *floating vessel with machinery* [плавучий корпус с судовыми механизмами]. Этому артефакту ещё только предстоит

стать полноценным водным транспортным средством. Однако профессиональная ЯКМ фиксирует данный этап создания судна специальной номинативной единицей.

В своё время Н. Д. Арутюнова рассуждала о временной оси, «на которой откладываются метаморфозы предметов... и этот процесс является в единстве или множественности номинаций, относящихся к разным формам и фазам существования предмета — от зарождения до исчезновения [1, 177]. Длительность и процессуальная стадильность «зарождения» судна входят в «умственный ландшафт» носителей языка-профессионалов водного транспорта. В частности это отражается наличием в их вокабуляре таких лексикографически зарегистрированных поликомпонентных номинативных единиц, как *longitudinally framed ship* и *transverselly framed ship*, что соответственно означает [судно с продольной и с поперечной системой набора]. «Система набора» предполагает постепенное создание корпуса судна как рукотворного, инженерного сооружения и отражает различные технологии сборки судна.

Сугубо профессиональное видение объекта номинации отражено в обозначении спасательной шлюпки, которая, попадая в воду (например, будучи сброшенной с тонущего корабля) самостоятельно, без внешней помощи принимает правильное положение: *self-righting boat* [само-спрямляющаяся шлюпка]. Подобные тонкости конструкции и управления плавсредством вряд ли известны непрофессионалу.

Самоочевидно, что соответствующие денотаты (*плавучий корпус с судовыми механизмами, судно с продольной системой набора, судно с поперечной системой набора, самоспрямляющаяся шлюпка*) не присутствуют в наивной КМ, они когнитивно не отделены от фона, поскольку не представляют интереса для говорящих. Реалия лишена ономаσιологической релевантности, а значит импульс к созданию номинации отсутствует. Лакунарность наивной КМ налицо, и вместе с тем денотатная плотность профи варианта КМ также налицо. Как пишет Е. С. Кубрякова, «акт семиозиса заключается в том, что в распоряжение человека поступило ещё одно новое слово... в языковой картине мира появляется ещё одна точка. Картирование мира стало более дробным» [6, 422].

Имеющиеся в нашем распоряжении данные о количественных параметрах наивного и профи вариантов ЛСП «водное транспортное средство» позволяет утверждать, что вокабуляр номинаций профи варианта в 11 раз превосходит вокабуляр наивной версии. Это не свидетельствует автоматически о таком же превосходстве в количестве денотатов, поскольку

ку свою роль в этом расхождении показателей играют многочисленные в профи варианте синонимические цепочки, дублиеты и т.п. Однако значительно более высокая степень денотатной плотности в профи варианте несомненна.

Итак, моряки и не-моряки «видят» разное количество объектов (водных транспортных средств), «достойных» именованию. Однако это только первое проявление принципа ономаσιологической релевантности в формировании соответствующих фрагментов КМ. Второе проявление этого принципа заключается в разном означивании одних и тех же (точнее сходных между собой) объектов. К примеру, в глазах непрофессионала судно для перевозки жидких грузов — это *tanker*. Однако, с точки зрения профессионала, танкер преимущественно следует номинировать таким образом, чтобы ономаσιологически высветить целый пучок дополнительных смысловых деталей, а именно: какая именно жидкость перевозится танкером — нефть, вода, сжиженный газ, химические жидкие вещества. Для каждого из этих грузов есть свой тип танкера: *oil tanker*, *water-tank boat*, *liquefied natural gas ship*, *chemical carrier*. Если речь идёт о нефтеналивном судне, то ономаσιологически релевантной может быть информация о степени переработки транспортируемой нефти: сырая нефть или продукты переработки нефти — *crude carrier*, *product tanker*. В фокус внимания может попадать и размер нефтеналивного судна, что также отражается в соответствующей номинативной единице: *large crude carrying vessel*, *very large crude carrier*. В результате подобной ономаσιологической нюансировки в профессиональном варианте ЛСП «водное транспортное средство» появляется более 40 единиц, номинирующих понятие танкер, из них десятков лексических единиц, номириующих исключительно понятие *танкер*, из них десятков лексических единиц, номинирующих исключительно *нефтеналивной танкер*.

Мы уже говорили о том, что профессионалы и непрофессионалы видят один и тот же фрагмент мира сквозь «оптику с разной разрешающей способностью»: у профессионалов этот «оптический показатель» в десятки раз выше, он позволяет говорящим вывести из когнитивной тени множество признаков, номинируемых объектов. Непрофессионалу эти признаки не интересны и неведомы. Увиденные, т. е. осознанные признаки объекта включаются в сигнификат языкового знака, номинирующего объект. Изменения в сигнификате знака коррелируют с изменением его десигната — он начинает разрастаться: *ship* → *gas ship* → *natural gas ship* → *liquefied natural gas ship*. Наши данные свидетельствуют о значитель-

ном расхождении в показателях длины номинативных единиц, образующих наивный и профи варианты ЛСП «водное транспортное средство».

Наивная англоязычная КМ содержит преимущественно т. н. «универбы, знаки, синтезирующие свои значения под ‘крышей’» (однословного) языкового знака» [7, 43], это монокомпонентные номинации плавучих транспортных средств (65% выборки): *bark, destroyer, ferry, gig, yacht*. Только 35% номинаций являются би-компонентными - композитами и двусловными номинациями: *gunboat, ice-breaker, lightship, cruise ship, torpedo boat, whale boat*. Более длинных номинативных единиц в данной выборке не зарегистрировано.

Иная ситуация в профессиональной англоязычной КМ, 40% выборки приходится на 3,4,5 и даже 6-компонентные номинации: *electromagnetic propulsion ship; crab and fish factory ship; floating production, storage and off-loading ship; large medium speed roll on/roll off ship*. Би-компонентных номинаций здесь чуть более половины (51%): *rotor ship; passage boat; catamaran tug; naval ship; ambulance ship; skimming boat*. И только 9% выборки занимают универбы, монокомпонентные лексические единицы: *fisher; submarine; laker; cruiser; launch*.

Приводимые цифры подтверждают выдвинутый нами тезис о различных ономаσιологических стратегиях, реализуемых носителями языка-профессионалами в определённой области и просто носителями языка. Профессионалы тяготеют к развернутости, эксплицитности, т. е. аналитизму номинации; непрофессионалы, напротив, — к обобщённости, сжатости, т. е. к синкретизму номинации. Аналитическая номинация высвечивает большее количество граней номинируемого объекта, и все они востребованы профессионалом. Для непрофессионала эти грани не существуют, их экспликация была бы избыточной, поэтому его лингвокогнитивные запросы удовлетворяются синкретической номинацией. Таково второе проявление принципа ономаσιологической релевантности в формировании наивного и профи вариантов ЯКМ.

Весьма неожиданно проявляется принцип ономаσιологической релевантности в процессе экспликации или, напротив, замалчивания онтологически существенных характеристик номинируемого объекта. Рассмотрим, как это проявляется в изучаемом ЛСП.

Отличительным признаком водного транспортного средства по сравнению с любым другим (наземным, воздушным, космическим) выступает характер физической среды, для передвижения в которой оно создано. Вода не является естественной для человека средой обитания.

Для перемещения в ней на сколько-нибудь значительные расстояния человеку необходимо специальное транспортное средство, обладающее плавучестью, способностью к целенаправленному передвижению и предоставляющее безопасное изолированное от водной среды внутреннее пространство. Именно эти базовые признаки отражены в предложенной нами когнитивной модели АРТЕФАКТНЫЙ КОНТЕЙНЕР для ПЕРЕДВИЖЕНИЯ по ВОДЕ.

Комплекс когнитивных признаков ПЕРЕДВИЖЕНИЕ по ВОДЕ — это абстрагированное представление о трёх более конкретных референтных ситуациях: «*передвижение на воде*», «*под водой*» и, с некоторых пор, «*над водой*».

Классификация судов по признаку «степень погружённости в воду» демонстрирует неодинаковую ономаσιологическую активность каждой из этих трех референтных ситуаций. Из их числа только одна ситуация является прототипической, а именно «судно **на** воде». Много веков человек конструировал и эксплуатировал именно такие суда. Как мы уже констатировали ранее, прототипические характеристики в силу своей самоочевидности, менее всего осознаются говорящими как такие, которые следует эксплицировать в номинации или в дефиниции. В связи с этим данный тип судов вообще не имеет специального вербального обозначения в наивной языковой картине мира.

В профессиональной картине мира классификационный признак «степень погружённости в воду» выражен более ярко, хотя количество и разнообразие номинаций непрототипических ситуаций «судно **под** водой» и «судно **над** водой» превосходит количество номинации стандартной ситуаций «судно **на** воде». Обращает на себя внимание терминологический характер номинации судов последнего типа, известных человечеству с незапамятных времен. У профессионалов водного транспорта они называются *displacement type ships* [*водоизмещающие суда*]. Обозначение заимствовано из физической терминологии: *displacement (phys.) [the weight or volume of a fluid displaced by a floating body]*. Погружённая в воду часть корпуса вытесняет определённый объём воды, вес которой равен весу всего судна. Согласно закону Архимеда возникающая сила держит многотонный корабль на плаву.

С середины XX века появляется принципиально новый тип судов, корпус которых во время движения не соприкасается с водной поверхностью. Это суда на подводных крыльях, экранолёты, суда на воздушной подушке. К двум типам судов — тем, которые находятся **на** воде и **под**

водой, — добавляется третий тип — суда, которые, передвигаясь, находятся **над** водой, в воздухе. Новая, нетипичная для водного транспорта, воздушная среда и новый способ передвижения — подниматься, парить (на крыльях) — попадают в фокус ономаσιологических процессов, порождающих обильные и разнообразные языковые обозначения этих артефактов: *winged ship, airfoil boat, hydrofoil boat, air-cushion ship, air-support vessel, hovercraft, planing boat* и т.п.

Интересным, на наш взгляд, является вывод об относительно чёткой корреляции между давностью существования того или иного судов и количеством различных номинаций. Эта корреляция имеет вид обратно-пропорциональной зависимости. Референтная ситуация «судно **на** воде» — наиболее древняя в истории материальной культуры человека (со времён палеолита) и наименее эксплицируемая в ЯКМ (6 единиц, все профессиональные номинации). Более поздняя (начиная с

XIX в.) ситуация «судно **под** водой» означает несколько большим количеством лексических единиц (8 номинаций, преимущественно профессиональных). Самая современная ситуация (с середины XX) «судно **над** водой» имеет наименее давнюю историю и наиболее многочисленную и разнообразную представленность в ЯКМ (14 единиц как наивных, так и профессиональных номинаций).

Парадоксальность принципа ономаσιологической релевантности применительно к прототипическим характеристиками объекта номинации ярко проявляется в ономаσιологическом «игнорировании» такой базовой онтологической характеристики, как однокорпусность судна. Эта конструктивная характеристика не эксплицируется, присутствуя в смысловой структуре номинаций «по умолчанию». Вместе с тем отклонение от этого параметра — увеличение количества корпусов у одного судна — обязательно маркируется вербально: либо в экспоненте языкового знака *twin-hull craft, split-hull vessel*, либо в лексикографической дефиниции, например, *catamaran [a double or treble-hulled vessel]*. Перцептивно «видимый» признак объекта (количество корпусов у судна) становится когнитивно «видимым» только в случае отклонения от стандарта, глубоко укоренённого в сознании социума.

Материал, из которого изготовлен корпус водного транспортно-го средства, является онтологически существенным признаком такого артефакта. Прототипически судно мыслится как деревянное в прошлом и металлическое в настоящем. Данная характеристика выходит из когнитивной тени, только если она выполняет смыслоразличительную

функцию, например, *nonmagnetic ship* — таково специальное название плавсредства, изготовленного из немагнитных материалов. Отклонение от стандарта может эксплицироваться в дефиниции словарной единицы, к примеру, *dinghy [a small boat made of rubber]*, *collapsible boat [craft made of rubber, fabric, plywood, which can be folded to save place]*. Словарь вербализует информацию о непрототипическом материале этих плавсредств, они изготовлены из резины, ткани, фанеры.

Согласно нашим наблюдениям, ономаσιологическая релевантность прототипических, стандартных, очевидных признаков объекта номинации стремится к нулю как в наивной, так и в профессиональной ЯКМ. Представление о судне как деревянном / металлическом сооружении, имеющем один полый корпус и передвигающемся по поверхности воды, столько глубоко укоренено в сознании социума, что соответствующие характеристики (материал, однокорпусность, нахождение **на** воде) исчезают из сигнификатов соответствующих языковых знаков, равно как и из их десигнатов. Только появление новой, нетипичной модификации денотата способно вывести такие признаки из когнитивной тени, сделать их объектом рефлексии, ввести в сигнификат, а в конечном итоге и в экспонент (десигнат) знака.

Подводя итог вышесказанному, ещё раз акцентируем **принцип ономаσιологической релевантности** в формировании картины мира. Образно говоря, не всё то, что видно и очевидно, не всё то, что само собой разумеется, на поверку оказывается столь же когнитивно, а следовательно ономаσιологически, релевантным. Расслоение социума, в частности по профессиональному признаку, коррелирует с расслоением картины мира, в результате чего один и тот же фрагмент мира предстаёт в виде нескольких несовпадающих «умственных ландшафтов» и их вербальных репрезентаций.

Список использованной литературы

1. Арутюнова Н. Д. К проблеме функциональных типов лексического значения / Н. Д. Арутюнова // Аспекты семантических исследований: отв. ред. Н. Д. Арутюнова, А. А. Уфимцева. — М.: Наука, 1980. — С. 156–249.
2. Балли Ш. Язык и жизнь / Ш. Балли: Пер. с фр. — Изд 2-е. — М.: Едиториал УРСС, 2009ю — 232 с.

3. *Иванова Л. П.* Общее языкознание. Курс лекций: науч. пособ. / Л. П. Иванова. — К.: Освита Украины, 2010. — 432 с.
4. *Кодухов В. И.* Общее языкознание: учебник / В. И. Кодухов. — Изд. 4-е. — М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. — 304 с.
5. *Колшанский Г. В.* Логика и структура языка / Г. В. Колшанский. — Изд. 3-е. — М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. — 240 с.
6. *Кубрякова Е. С.* Язык и значение: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 560 с.
7. *Кубрякова Е. С.* Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. — М.: Наука, 1986. — 160 с.
8. *Левицкий Ю. А.* Общее языкознание: учеб. пособие / Ю. А. Левицкий. — Изд-е 4-е. — М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 266 с.
9. *Потебня А. А.* Мысль и язык / А. А. Потебня // Потебня А. А. Слово и миф. — М.: Правда, 1989. — С. 17–200.
10. *Сусов И. П.* Введение в языкознание: Учебник для студентов лингвистич. и филологич. специальностей / И. П. Сусов. — М.: АСТ: Восток — Запад, 2008. — 379 с.
11. *Телия В. Н.* Семантика связанных значений слов и их сочетаемости / В. Н. Телия // Аспекты семантических исследований: Отв. ред. Н. Д., Арутюнова, А. А. Уфимцева. — М.: Наука, 1980. — С. 250 — 319.
12. *Уланович О. И.* Психолингвистика: учеб. пособ. / О. И. Уланович. — Минск: Изд-во Гревцова, 2010. — 240 с.
13. *Уфимцева А. А.* Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка) / А. А. Уфимцева. — Изд. 2-е, испр. — М.: ЕДИТОРИАЛ УРСС, 2004. — 288 с.

Стаття надійшла до редакції 6.12.2011 р.

I. М. Колегаєва

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
Кафедра лексикології та стилістики англійської мови

Н. В. Загребельна

Одеська національна морська академія,
Кафедра англійської мови в судноводінні

**ПРИНЦИП ОНОМАСІОЛОГІЧНОЇ РЕЛЕВАНТНОСТІ У
ФОРМУВАННІ НАЇВНОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ КАРТИНИ
СВІТУ**

На матеріалі ЛСП «водний транспортний засіб» розглянуто формування професійної та наївної картини світу англословного соціуму. Постульовано принцип ономасіологічної релевантності, який детермінує відбір об'єктів номінації та сортування їхніх ознак, що підлягають означуванню. Розглянуто співвідношення прототиповості та ономасіологічної релевантності.

Ключові слова: ономасіологія, картина світу, професійна стратифікація мовної спільноти.

I. Kolegayeva

Odessa I. Mechnikov National University
Chair of English lexicology and stylistics

N. Zagrebelnaya

Odessa National Marine Academy,
Chair of the English language in navigation

**PRINCIPLE OF ONOMASIOLOGICAL RELEVANCE IN
FORMING NAÏVE AND PROFESSIONAL WORLD IMAGE**

The article investigates forming of naïve and professional world image of English speaking community. Research is based on the material of lexico-semantic field “water transportation means» and postulates the principle of onomasiological relevance as the one determining the choice of object to be nominated and the sorting of their features to be signed. Correlation between prototype status and onomasiological relevance are regarded.

Key words: onomasiology, world image, professional stratification of language community.

УДК 811.163.2'28

В. О. Колесник, д-р.філол. наук, проф., зав. кафедри
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра болгарської філології

ВІХИ РОЗВИТКУ ОДЕСЬКОЇ БОЛГАРИСТИКИ

У статті розглянуто етапи розвитку та становлення болгаристики як науки в Одеському університеті у різні періоди його існування — у Рішельєвському ліцеї, Новоросійському університеті, Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова.

Ключові слова: болгарська мова, болгаристика, Рішельєвський ліцей, Новоросійський університет, болгарські переселенські говірки.

Інтерес до Болгарії і особливо до її минулого розпочинається у одеситів саме з того часу, коли в Одесі у 1839 році засновується Одеське товариство історії та старожитностей. Товариство видавало свої «Записки», в яких зосереджено значний матеріал з історії болгар та їх держави. Так, уже в першому томі «Записок» звертає на себе увагу стаття А.Черткова «О числе русского войска, завоевавшего Болгарию, и сражавшегося с греками во Фракии и Македонии в 967-971 годах».

Особливе місце у зв'язках Болгарії з Україною безперечно належить Одеському (Новоросійському) університету, відкриття якого (13 травня 1865 року) було викликано бажанням російського уряду притягти до себе слов'ян, зокрема болгар, Балканського півострова. Усі прогресивні газети тодішньої Росії відгукнулися на відкриття Новоросійського університету. Видатні вчені, прогресивні громадські та політичні діячі вітали Одесу з перемогою. До їх голосу приєдналися і представники братніх слов'янських народів. «Весть, дошедшая недавно и до нас, Южных Славян, живущих на целом Балканском полуострове и в при-Дунайских княжествах, есть одна из самых радостных вестей. Это открытие Новороссийского университета в Одессе. Весть эта вызывает богатые мысли как у старого, так и у молодого поколения: что от этого университета можно заимствовать все, что нужно для образования и развития нашей страны» — писав невідомий болгарин у своєму листі до редактора щотижневої газети «День» Івана Аксакова.

Першим деканом історико-філологічного факультету був обраний видатний мовознавець, один з засновників слов'янської філологічної науки Віктор Іванович Григорович (1815–1876 рр.). Два з половиною

роки проводить В. Григорович за кордоном. Пішки проходить він всі південнослов'янські землі, пильно розшукує сліди старослов'янської писемності. Із своєї подорожі він повернувся з колосальною кількістю старовинних слов'янських рукописів. Досить тут згадати тільки одну з них — знамените Маріїнське євангеліє XI століття.

Професор В. Григорович залишив після себе велику наукову спадщину, серед якої дослідженням з болгарської мови, літератури та історії належить почесне місце. Сам

В. І. Григорович бездоганно володів болгарською мовою і майстерно викладав її студентам. Інколи на свої університетські лекції він запрошував болгар, які проживали в Одесі, і в своїх твердженнях спирався на їх авторитет. Душевне й турботливе ставлення до вихідців із Болгарії особливо відчувалося на його опіці першої болгарської поетеси і фольклористки Олени Мутевої (1825–1854).

У справі вивчення болгарської мови вагомий внесок мають праці першого завідувача кафедри російської мови академіка Петра Спиридоновича Білярського (1819–1867). Болгарській мові присвячена одна із центральних його робіт «Судьба церковного языка. Историко-филологическое исследование». Ця праця присвячена питанню втрати іменного відмінювання в болгарській мові, причини якої не цілком з'ясовані і до сьогодні.

Багато зробили в галузі болгаристики і такі видатні представники Одеського університету, як О. О. Кочубинський (1845–1907) та В. І. Шерцль (1843–1906). Перший із них відомий своїми розробками історії славистики, зокрема болгарської, та етнографії болгар. Другий вивчав болгарську мову в порівнянні з іншими слов'янськими мовами.

Із інших представників нашого університету, які займалися болгаристикою в дореволюційний період, слід назвати професора Михайла Георгієвича Попруженка. З численної кількості його робіт особливої уваги заслуговує монографія «Синодик царя Бориса». Ця монографія становить собою фундаментальне дослідження старослов'янської пам'ятки, в якому знаходиться багатий матеріал про внутрішнє положення Болгарії XIII–XIV століть.

З 1901 року в Одесі розпочинає свою роботу Борис Михайлович Ляпунов (1862–1943). Про його багатогранну наукову діяльність в ділянці болгарознавства свідчить той факт, що в 1932 році його обирають членом-кореспондентом Болгарської Академії наук (до цього в 1923 р. його обрано дійсним членом АН СРСР, у 1930 р. — дійсним членом

Польської Академії наук, в 1934 р. — Чеської Академії наук). Його перу належать ряд статей та робіт головним чином з історії болгарської мови та її рукописних пам'яток. Таким чином, до 1917 року болгаристика в Новоросійському університеті мала вже свої яскраві традиції, своїх видатних представників. Наш університет мав усі необхідні можливості виховувати свої власні кадри слов'янознавців, в тому числі болгаристів. Саме до них, в першу чергу, й належить Петро Йосипович Потапов (1882–1945), головна діяльність якого в галузі болгаристики зводилася до вивчення мови староболгарських пам'яток [12-14].

Наступним представником слов'янської філології в Одеському університеті, діяльність якого проходила головним чином після 1917 року, був Петро Панасович Бузук. Із його праць, які мають відношення до болгаристики, вкажемо на такі: «Историко-культурные взаимоотношения румын и южных славян». «К вопросу о месте написания Мариинского евангелия» [2-3].

Особливо багато в галузі вивчення болгарської мови в післяреволюційний період зробив в Одесі професор Самійло Борисович Бернштейн (Сергей Одинцов). З 1934 по 1938 рр. С. Б. Бернштейн завідував кафедрою болгарської мови та літератури Українського педагогічного інституту, який тоді знаходився в Одесі. Професор Бернштейн головну увагу приділяє діалектам, які поширені на території Одеської області [1].

Питанням створення порівняльного синтаксису слов'янських мов в останні роки свого життя багато творчих зусиль доклав Микола Дмитрович Петрович (1892–1948). Почесне місце в його розробках належить фактам болгарської мови. Із інших його праць, які знаходяться в архіві його сім'ї, заслуговують на увагу «Одесская рукопись о гордом Агее» (1913 р.), «Особенности языка и стиля «Повести о прекрасном Девгении» (1914), «Апология Черноризца Храбра» та ін.

У роки Великої Вітчизняної війни, під час евакуації, на філологічний факультет нашого університету в 1943 році був запрошений на посаду професора, а потім декана відомий славіст Михайло Васильович Беляєв (1885–1948), який багато сил віддав створенню порівняльної граматики слов'янських мов та дослідженню пам'яток староболгарської мови.

Про неослабний інтерес до болгарської теми свідчать матеріали міжвузівських та міжнародних конференцій. Перша з них проходила в жовтні 1961 року, основною її тематикою були творчість Шевченка та

болгаристика В українській болгаристиці видатне місце належить Іванові Михайловичу Дузю та Аделаїді Костянтинівні Смольській. З усіх видів їх творчої діяльності поки що цілковито невивченими є їх болгаристичні пріоритети.

Іван Михайлович був заступником голови обласного відділу Товариства українсько-болгарської дружби і вже тоді домагався заснування газети на болгарській мові та відкриття болгарських шкіл. У науковому доробку Івана Михайловича є кілька студій на слов'янські теми. Особливе розмаїття філологічних праць відзначається стосовно болгарської тематики — «Творчість Л. Толстого в болгарській публіцистиці кінця ХІХ ст.», «Василь Стефаник в болгарських перекладах», «Славянская тема в поезии М. Рылского», конференція, присвячена Петко Тодорову, Христо Смирненському, зустріч з Йорданом Мілевим, збірники поетичних творів українських та болгарських поетів під його редакцією — «Шляхами братерства» та «Світло на віки» [5].

Не випадково за часів Івана Михайловича були започатковані міжнародні студентські «Слов'янські вечори», що переросли пізніше у Міжнародні Кирило — Мефодіївські конференції, організатором яких була проф. А. К. Смольська.

Доцент А.Е. Данилко — досліджував специфіку перекладів українських поетів на болгарську мову. Доцент кафедри зарубіжної літератури Б. О. Шайкевич досліджував проблеми розвитку болгарської літератури та образотворчого мистецтва Болгарії. Саме він вперше читав на філологічному факультеті цикл лекцій з болгарської літератури. Питання мовних контактів, взаємодії слов'янських мов розроблялись у працях проф. А. С. Смольської, проф. Ю. А. Карпенка, доц. Л. Ф. Баранник, В. П. Дроздовського та ін.

За активну діяльність у цій галузі Іван Михайлович Дузь, А. К. Смольська та

Б. О. Шайкевич нагороджені болгарським орденом Кирила і Мефодія І ступеня. Почесною грамотою Болгарської академії наук «За заслуги към българистиката» (2003 р.) та медаллю «Отец Паисий Хилендарский» І ступеня (2004 р.) нагороджена Колесник В. О.

Як бачимо, ще з початку ХІХ ст. одеська болгаристика розвивалася у трьох напрямках: дослідження рукописів, діалектологія та проблеми розвитку болгарської літератури. Перед вченими Одеського університету стоїть завдання по відновленню славистичних традицій, яке почалося у 90-і роки. В Одеському університеті в 1990 р. була проведена

конференція, присвячена В. І. Григоровичу, в 1993 — «Відродження мов і культур західних та південних слов'ян в Україні», в 1998 — «Україна і Болгарія: віхи історичної дружби». У 1995 р. — на філологічному факультеті відкрита спеціальність болгарська мова та література, а у 2007 р. — кафедра болгарської філології. У травні 2010 р. болгаристи філологічного факультету відзначили 15-річчя заснування спеціальності. З нагоди свята усі члени кафедри були відзначені відзнаками МОН Болгарії. Декан філологічного факультету проф. Черноіваненко Євген Михайлович та завідувач кафедри болгарської філології Валентина Олександрівна Колесник були нагороджені медаллю «Іван Вазов».

Головним напрямком наукової роботи наших болгаристів стала діалектологія. Понад 3 тис. діалектних текстів записано в болгарських селах викладачами, аспірантами та студентами — етнічними болгарами. Започаткована серія «Българските говори в Украйна», перший випуск якої вийшов у 1998 р., та щорічник «Одеська болгаристика». Описані говірки сіл Кирнички, Кубей, Калчево, Євгенівка, Криничне (Чушмелій), Зоря [4;7;9;16]. Готуються до друку ще три випуски серії (Городне, Банівка, Горіхівка).

Результати комплексного дослідження будуть представлені в «Словнику болгарських говірок Півдня України», робота над якими триває вже понад 10 років. Концепція Словника спирається на реконструкцію давньої слов'янської та балканської культури з урахуванням усіх її форм та різновидів, дослідження чинників, що впливають на стабільність/ нестабільність діалектної системи [8].

Словникова стаття має широкий контекст, опис реалії з різними подробицями, оскільки більшість реалій є і атрибутами обрядового циклу. Як відомо, кожна річ традиційної матеріальної культури виконує не тільки утилітарну функцію, але й естетичну та обрядову, вона має знаковий, семіотичний характер, що надає їй магічної сили. Максимально інформативним у семіотичному аспекті в болгарській етнокультурі є житло і речі повсякденного вжитку — будинок і все, що у в ньому знаходиться. Вони сприймаються як модель світу, ритуальний символ і об'єкт ритуалу. Крім архетипної символіки, вони є мікромоделлю Всесвіту, віддзеркалюють тип мислення, світосприйняття, емоційності, моралі народу (певного етносу).

Діалектні словники фіксують не тільки спільні риси матеріальної та духовної культури болгар діаспори та метрополії, але й вказують на те, які елементи культури є більш стійкими. Дослідження підтверджують

думку про те, що культурний вплив є первинним, а мовний — вторинним. Мовна інтерференція є результатом впливу культури того чи іншого етносу.

У мові простежується більша стійкість субетнічних елементів. Цю особливість мови як засобу вербалізації інших форм культури відзначають етнографи та історики. Але укрупнення етнічних одиниць в історії народів виявляється з більшою визначеністю і силою, ніж конвергентна мовна інтеграція, яка відбувається повільніше.

Дослідження структурних елементів переселенських говірок, як і матеріальної і духовної культури болгар півдня України, дозволяє встановити їх типи та зв'язки з діалектами метрополії, що зроблено, наприклад у роботі С. І. Георгієвої стосовно говірки с. Зоря. Встановлено, що діалектний матеріал не підтверджує думку істориків про переселення зорянських болгар із сел Прилеп і Подвис, а фіксує інший ареал — р-н Елхово і Тополовграда [4].

Іншим аспектом є дослідження процесу нівелювання балканських рис граматичної будови і словникового складу переселенських говірок, під впливом східного слов'янства відбулася втрата тих рис, які визначають балканське обличчя цих говірок. Матеріали фіксують зменшення кількості минулих та майбутніх часів, втрату переповідних форм, пропуск допоміжного дієслова *съм* 'є' та коротких (енклітичних) форм займенників, нестабільність вживання артикля.

Вдалося визначити етапи занепаду артикля в досліджуваних говірках, які доцільно зіставити зі спостереженнями болгарських діалектологів, що, досліджуючи діалекти метрополії, встановлюють етапи втрати відмінкових форм у болгарській мові. Виявилось, що найбільш стабільними у досліджуваних говірках є ті форми, що втратили відмінки раніше — форми множини, середнього та жіночого роду, іменники на позначення неістот; нестабільні в говірках форми — чоловічого роду однини, власні імена та назви спорідненості — молодші форми, ті, що втратили відмінкові форми пізніше. Тобто, артикль є слабкою ланкою мовної системи, що свідчить про молодість цієї грами в болгарській мові. Втрати балканських рис граматичної структури, нестабільність так званих примарних балканізмів свідчить про наявність процесу дебалканізації в болгарських переселенських говірках під впливом не балканського мовного оточення. Тому важливим завданням дослідження є окреслення напрямів дебалканізації як процесу трансформації структури говірок [6]. На підставі переселенських болгарських говірок вдалося відтворити такі

ланки попередніх етапів розвитку мови, свідчення про які вже відсутні у говірках метрополії.

Досі ми головним чином концентрували увагу на болгаристиці в галузі філологічної науки. Це не свідчить про те, що подібна активна й яскрава робота в галузі болгаристики не проводилася істориками і представниками інших спеціальностей.

Нині Одеса посідає виразне місце в тих дружніх зв'язках, які формуються вже на іншій, новій основі, між народами України і Болгарії. Провідне місце у зміцненні цих зв'язків у нас, в Одесі, безперечно мусить належати Одеському національному університету.

Список використаної літератури

1. *Бернштейн С. Б.* Болгарские говоры Украины (Ольшанский район) / Бернштейн С. Б. — Наукові записки Одеського Державного педагогічного інституту. — Т. 1, 1939. — С.111–126.
2. *Бузук П. П.* Историко-культурные взаимоотношения румун и южных славян / Бузук П.П. — Русский филологический вестник, 1916. — №4. — С.216–236.
3. *Бузук П. П.* К вопросу о месте написания Мариинского евангелия / Бузук П. П. — Изв. отд. русск. яз. и словесн. Рос. Акад. наук. 1918. — Т. XXIII. — Кн.2. — С.150–179.
4. *Георгієва С. І.* Болгарська переселенська говірка мішаного типу: стан і етапи формування. Автореф. дис. кандидата філол. наук./ Георгієва С. І. — Київ, 2006 — 23 с.
5. *Дузь І. М.* Славянская тема в поэзии М. Рыльского / Дузь І. М.— Труды Одесского университета. Серия филологических наук, 1958 — Т.148. — Вып.7. — С.73–85.
6. *Колесник В. О.* Дебалканізація болгарських переселенських говірок в Україні. Автореф. дис. доктора філол. наук. / Колесник В. О.— Київ, 2005 — 352 с.
7. *Колесник В. А.* Евгеновка (Арса). Ономастика. Говор. Словарь. / Българските говори в Украина./ Колесник В. О. — Одесса, 2001 — Т.3. — 288 с.
8. *Колесник В. А.* Концепция этнолингвистического атласа болгарской диаспоры на Украине / Украина і Болгарія: віхи історичної

- дружби. / Колесник В. О. — Одеса, 1999. — С. 314–319.
9. Колесник В. А. Говорът на българите в с. Криничне (Чушмелий), Бесарабия. Речник./ Колесник В. О. — Одеса, 2008. — 376 с.
10. Налбантова Е. Одеса в българската история и литература на XIX век. / Налбантова Е. — Одеса: Друк, 2006 — 212 с.
11. Павлюк М. В. Болгаристика в Одеському університеті за 100 років / Праці Одеського державного університету імені І. І. Мечникова. — Т.152. Серія філологічних наук. — Вип. 15. Питання слов'янської філології. Мовознавство./ Павлюк М.В. — Одеса, 1962. — С. 236–243.
12. Потапов П. Й. К вопросу о литературном составе летописи / Русский филологический вестник, 1910. / Потапов П.Й.— Т.68. — С.1–19.
13. Потапов П. Й. К литературной истории рукописных сказаний о св. Николае Чудотворце / Потапов П. Й. — Ученые записки высшей школы г. Одессы. — 1922. — Т.П. — С.121–129.
14. Потапов П. Й. Декілька слів про значення текстів життя Нифонта (За рукописом 1219 р.) / Потапов П. Й. — Матеріали з історії візантійсько-слов'янської літератури. — 1928. — С. 6–16.
15. Смольская А. К., Колесник В. А. Болгаристика в Одесском университете /Смольская А.К., Колесник В.А. — Наша школа. — 1999. — №2/3. — С.191–194.
16. Топалова С. Д. Говорът на село Калчево Болградско, Бесарабия. Речник./ Топалова С.Д. — Одеса, 2009. — 351 с.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2011 р.

В. А. Колесник

Одесский национальный университет имени И.И.Мечникова,
кафедра болгарской филологии

ВЕХИ РАЗВИТИЯ ОДЕССКОЙ БОЛГАРИСТИКИ

Резюме

В статье рассмотрено этапы развития и становления болгаристики как науки в Одесском университете в разные периоды его существования — в Ришельевскому лицее, Новороссийском университете, Одесском национальном университете им. И. И. Мечникова.

Ключевые слова: болгарский язык, болгаристика, Ришельевский лицей, Новороссийский университет, болгарский переселенческий говор.

V. A. Kolesnyk

Odessa National I. I. Mechnikov University

Bulgarian Philology Chair

LANDMARKS OF ODESSA BULGARISTICS

DEVELOPMENT

The article deals with the stages of development and formation of Bulgaristics as the science in Odessa university in different periods of its existence (in Richelieu lyceum, Novorossijski university, Odessa National I. I. Mechnikov University)

Keywords: Bulgarian, Bulgaristics, Richelieu lyceum, Novorossijski university, Bulgarian migrant dialects.

УДК 81'374

Н. В. Кондратенко, канд. філол. наук, доц., зав. кафедри
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедри прикладної лінгвістики

ЕЛЕМЕНТИ ІГРОВОГО ДИСКУРСУ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ НЕКЛАСИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Статтю присвячено аналізу ігрової природи українського постмодерністського художнього дискурсу. Визначено поняття повної гри, досліджено основні вияви мовної гри в художньому тексті, виявлено специфіку ігрової реальності в постмодерністському дискурсі.

Ключові слова: художній текст, мовна гра, постмодерністський дискурс.

Сучасний художній текст, функціонуючи в комунікативному просторі, репрезентує один з різновидів діяльності людини — комунікативну. З огляду на це текст стає не лише матеріальним втіленням і здобутком всесвітньої культури, а й носієм сутнісних характеристик існування людини в культурному середовищі. Прагнення створити адекватне середовище для людського існування спричинює появу численних реальностей, серед яких особливе місце належить ігровій. Л. Ретюнських вважає провідною рисою ігрової реальності «її детермінованість суб'єктивною реальністю» [5: 23], що в процесі розгортання набуває об'єктивного статусу. Суб'єктивний характер гри підкреслює її соціальну природу як особливого виду діяльності людини. У художніх текстах ХХ століття, зокрема в текстах постмодерністів, поняття мовної гри виходить на перший план, хоч під ним розуміють уже специфічний спосіб створення та функціонування тексту, окремі дослідники підкреслюють, що основна мета мовної гри — естетична [2: 20], тобто це діяльність, що цінна сама по собі, художній текст є самоцінним, як і інші вияви гри.

У лінгвістиці поширена думка щодо зв'язку мовної гри з порушеннями мовних норм, напр., Т. Космеда визначає мовну гру як «навмисне відхилення від мовних норм для створення певного естетичного (здебільшого комічного) ефекту» [3]. Проте О. Журавльова заперечує зв'язок поняття мовної гри з порушенням мовної норми, вона вбачає специфіку мовної гри у невідповідності мовних і мовленнєвих процесів: «операцій-

на сутність ігрового моменту в мові полягає в актуалізації нормальних системних параметрів мови, котрі лише зароджуються в системі концептів і стратегій користування ними в мовленнєвій організації індивіда, але ще не зафіксовані в одиницях мовної системи та їхніх відношеннях» [2: 43]. Йдеться про несиметричність розвитку мови та мовлення: поступово нормативне в мовленні стає нормативним в мові, а мовна гра лише позначає цей процес переходу. На думку дослідниці, мовна гра маніфестує розвиток мовної системи за рахунок створення нового знака або нової структури. Мовна гра «порушує симетрію співвідношення змісту і середовища його функціонування, приводячи стабільні структури в новий стан нестабільності. Отже, мовна гра становить новий етап розвитку системи на підставі операцій над стабільними мовними структурами — еталонами, прототипами, моделями породження змісту» [2: 46]. Стабільна, але не стала мовна система починає розвиватися зсередини в процесі мовної гри, а такий саморозвиток уможливлений з огляду на високий ступінь абстрактності мовних прототипів. Опосередковано цю думку підтверджує В. Борботько, який вважає, що «в дискурсі реальному світові може бути поставлений у відповідність як його буквальний — симетричний образ, такі деформований образ, що відповідає двом відомим типам симетрії; це власне симетрія, або класична симетрія, що передбачає взаємну відповідність об'єктів, і диссиметрія — деформована симетрія» [1: 78]. Відповідно до цих двох типів симетрії він виокремлює й два типи форматорів (регістрів) дискурсу — діловий та ігровий. Дослідник розуміє поняття регістру ширше, ніж поняття дискурсу, поділяючи регістр на типи дискурсу, напр., ігровий — на поетичний та сміховий. На особливу увагу заслуговує комбінаторний тип, що поєднує в межах диссиметричного регістру обидва дискурси: змішування поетичного та сміхового спричинює ефект «граничної особливості» (термін В. Борботька) — змістовий перехід, семантична деформація дискурсу, що викликає в реципієнта амбівалентний стан, стан миттєвого переходу від низького до високого і від високого до низького. Змішування «верху» і «низу» — загальна риса сміхової культури, проте накладання двох дискурсів дає появу принципово нового художнього мислення, що реалізується в текстах неklasичної парадигми. Це ігровий дискурс, що значною мірою перебуває під впливом сміхового, наслідком чого є створення «карнавального» тексту, у якому стрижнева роль належить мовній грі.

У художньому тексті репрезентовано такі форми мовної гри, які можна визначити як ігри з мовою або лінгвістичні ігри, тому що йдеться не лише про використання потенціалу мовних одиниць з метою ство-

рення естетичного ефекту через свідоме порушення мовних норм, а про оперування змістовими елементами.

Вираження ігрової природи постмодерністського дискурсу через актуалізацію літерних позначень характерне для творчості Ю. Іздрика, який пропонує читачеві своєрідну закодовану абетку у своєму тексті:

*Забувалося і те, що омріяна Європа великою мірою давно вже
фантом, міф, ілюзія, і те, що вона не тільки і не стільки:*

августійший і блаженніший Франціско Аквінат,

*блудливий барон Він-Кавель **В**'iron maiden,*

*міс **В**ан дер корбюзьяк,*

*Гайль Юлій **Г**айдегергадамергантентайн,*

далі тангі Далі дада дюшан,

Еліотелюар рогоносий есквайр,

*фасбін дер кле**Є**,*

*жлобина **Ж**енесартр,*

*празький цвіркунець Юрасик **З**амза,*

***И**,*

*Бретон Мондріанович **І**онеско,*

*Кокто **І**онескович Тцара,*

***І**онеско Мрожекович Беккет,*

*кічуватий кітсик **К**ляйнст,*

*Павнд Доуренсович **Л**елюш,*

*дуїнізований корнет **М**альте Марія Брігге,*

*садистуватий **Н**ахер де Мазох,*

*золотоволоска Меріт фон **О**ппен-Гайм,*

*раблезіанець **П**антагрюа Гаргантюєль,*

*варгінальний **Р**ихард Онеггерсаті,*

*сафовита *sophisticated lady* **С**тайн,*

*богомольний і цинічний **Т**арас Григорович Ніцше,*

*упертій антисеміт **У**мберто Феко,*

*його величність **Ф**ранц-Йосиф Швейк,*

*хвалько **Х**веліні мастроян,*

*Целяни, Шульци, **Ц**иммермани, весь список Шиндлера,*

*Арнольд Павлович **Ч**ерчіль,*

*штокгаузнутий **Ш**енберг,*

*Ще хтось один на букву **Щ**,*

*для різноманітності гіповий **Ю**райя Гіп, скажімо,*

*і насамкінець юнга Фром-Фройд **Я**сперс — увесь кагал (Ю. Іздрик. Таке).*

Літери української абетки по порядку подані в кожному з рядків тексту, який має специфічну графічну будову: рядки мають різний відступ від краю сторінки, що створює орнаментальну структуру тексту з візуального боку. Зміст «абеткового» фрагмента теж повною мірою демонструє потенціал постмодерністських мовних ігор. У тексті наведено перелік оригінальних і закодованих імен та прізвищ діячів європейської культури — літератури, філософії, психології, кіномистецтва, живопису тощо. Головна мета створення цієї абетки — змусити «прочитати» історію Європи за власними іменами, це історія особистостей, історія конкретних людей, з якими асоціюється європейська культура. Саме в цьому фрагменті реалізовано текстотвірний принцип, що можна назвати принципом «подвійної семіотичності» — поєднання різних знакових систем (абетка і мовна система). Накладання різних знакових систем у межах одного дискурсу перемикає увагу читача, який змушений повертатися до тексту кількаразово, щоб поєднати у сприйнятті різні системи — мовну, реалізовану в тексті, та інші (необов'язкові вербальні). Лише співіснування, взаємодія цих систем, а не роздільне їх сприйняття надає змогу представити багатовимірну гру художнього дискурсу неklasичної парадигми.

Насамперед мовні гри в художньому дискурсі пов'язані метамовною рефлексією — це тип мовної поведінки, що передбачає осмислене використання мови, тобто спостереження, аналіз її різних фактів, їхню оцінку, співвіднесення своїх оцінок з іншими, нормою, узусом. У постмодерністських текстах власне мова стає предметом авторської уваги, а мовна рефлексія віддзеркалюється безпосередньо в тексті, напр.: *Я зав'язую вживати займенник «я»* (Ю. Іздрік. Таке). Н. Ніколіна вважає регулярне використання лінгвістичних термінів особливістю сучасного художнього мовлення [4: 49], проте не лише терміни, а й загальна метамовна рефлексія становить предмет зображення в сучасному художньому тексті: *Адже як поясниш, що табуретка — це **ТАБУРЕТКА**, а не «табуретка»?* (Л. Дереш. Намір!); *За Окрю Іржсоном я почав стежити, відколи ми познайомилися. Напочатку оте «стежити» було не більше, ніж лексичною фігурою: я слідував за його публікаціями...* (Ю. Іздрік. АМ™). Такий підвищений інтерес до мови і лінгвістики не випадковий, лінгвістичні ігри, що є підґрунтям художнього тексту неklasичної парадигми зумовлюють мовну рефлексію та змінюють ставлення авторів до мови — не як до інструмента, об'єкта, а як до суб'єкта тексту.

При цьому спостерігаємо тенденцію «до збільшення обсягу речення» [4: 260], що відображено у надмірній кількості об'єктних поширювачів. Така семантична надмірність перевантажує змістове наповнення

синтаксичної конструкції настільки, що реципієнт не сприймає повною мірою всі змістові компоненти. Прийом мовної гри, що полягає у надмірному застосування однорідних поширювачів різної семантики, називають каталогізацією, або каталожними рядами, тому що вони нагадують штучний канцелярський перелік предметів. З огляду на це каталожні ряди складаються переважно з поширювачів суб'єктної або об'єктної семантики, а їхня морфологічна природа виключно іменникова, тому що перелік застосовують щодо певних предметів або осіб, напр.: *То були Ангели Божі, Цигани, Маври, Козаки, Ведмеді, Спудеї, Чорти, Відьми, Русалки, Пророки, Отці Василіани в чорному, Жиди, Пігмеї, Повії, Улани, Легіонери, Пастушки, Ягнята, Каліки, Божевільні, Прокажені, Паралітики на Розоорожжю, Вбивці, Розбишаки, Турки, Індуси...*

(Ю. Андрухович. Рекреації). У цьому прикладі перелічено персонажів, що беруть участь у святі, тобто названі маски, що обрали для себе учасники, тому йдеться про перелік осіб. Автор намагається показати повну картину подій, називаючи всіх без винятку дійових осіб, синтаксично це репрезентовано у низці однорідних підметів.

Сюди належить й абсолютизація повторюваності, тобто багаторазове повторення синтаксичної конструкції або її фрагмента, зловживання тавтологією, лексичними повторами в межах невеликого фрагмента тексту, напр.: — *Подивись, скільки можливостей там тобою не використаних, скільки країн не бачених, скільки рік не перетнутих, скільки слів не написаних, не сказаних і ще більше не почутих, скільки снів не побачено і скільки днів не прожито, ночей не виспано, скільки їжі не з'їдено і скільки пив а не випито, скільки там таїн неізнаних, а скільки дівок не виграних, скільки рук непотиснутих, скільки сліз не виплаканих і скільки ран незагоєних, і ще більше незавданих, скільки радощів і скільки краси неторкнута, скільки страждань і обману не знесено і скільки уроків не засвоєно, скільки досвіду не здобуто, скільки дверей не відчинено, скільки дітей не зачато, замовлянь не промовлено... послуг не надано — загадок не розгадано; рим не римовано — риб не фаршировано, у бубон не бито — землею не крито, воду ситом носити — милості просити; кригу не топлено, вуста не ціловано, щасті не крадене, малий, тобою стільки музики не чуто — скільки фільмів не бачено, людей не забуто — сили не втрачено і так далі... (А. Журавський. К.). Тут повторення реалізовано не на змістовому рівні — як лексична еквівалентність повторюваних компонентів, а як повторення однакових за синтаксичною будовою конструкцій. Ці конструкції за будовою становлять безособові речення на*

-но, -то, що мають означують «стан як результат дії в минулому, а іноді результат дії, не зумовлений волею людини» [6: 124]. Така семантична контамінація накладання минулої дії та її повторюваності перетворює текст на афористичні висловлення.

У наступному тексті Ю. Іздрик демонструє потенційні можливості синтаксичної деструкції як вияву мовної гри. На початку розділу «Любов» він подає епіграф: *На прохання внутрішнього цензора слово «любов» у цьому тексті (всюди, за винятком титулу) замінено словом «байдужість».* Виправити ситуацію можна за допомогою команди «find and change». Автор. Далі у тексті розділу скрізь зустрічається слово «байдужість», при цьому частотність його появи дорівнює з усіма граматичними формами і спільнокореновими словами (автор виділяє всі варіанти напівжирним накресленням) — 116 разів на 12 сторінках малого формату. У такий спосіб автор намагається показати втрату словом «любов» семантичного навантаження, через що заміна його в контексті антонімом по суті нічого не змінює, напр.:

— *Що вам байдуже читати?* — *Я байдужий до газет (журналів).* — *Якими мовами вам байдуже читати?* — *Я можу читати українською, російською, англійською, байдуже якою.* *Ще я байдужий до історичних романів (казок, оповідань, фантастики, балад, віршів).* — *Які п'єси Шекспіра викликають найбільше збайдужіння?* — *Я байдужий до п'єс «Ромео і Джульєтта», «Дванадцята ніч», «Отелло», «Кріль Лір», «Гамлет».* — *А який найбайдужіший вам роман (віри, оповідання)?* — *Ось ця книжка, яку я вам обіцяв. Ви пересвідчитесь, що це безнадійний твір. Автор невміло будує фабулу. Образи змальовані абияк. Дія гальмує.* — *Мені байдуже, що читати* (Ю. Іздрик. Таке). (виділення автора).

Однак перенасичення тексту повторами підкреслює умовність ситуації, авторську містифікацію, мовну гру із значенням двох слів. Деавтоматизація читання спричинена тут семантичними вузлами-повторами: кожного разу читач зупиняється на повторюваному слові, усвідомлюючи його зв'язки з попередніми лексемами і подумки замінюючи слово *байдужість* словом *любов*, як пропонує робити автор у зверненні до читача через застосування комп'ютерної команди. Дії читача, що нагадують дії комп'ютера, теж розраховані на підкреслення автоматизму процесу читання, на знецінення ролі суб'єкта, яка майже дорівнює комп'ютерній обробці тексту. Автоматизм, заявлений автором як умова адекватного сприйняття тексту, є по суті реалізацією автоматизму у розумінні такого поняття, як «любов» у свідомості сучасної людини, яка втрачає зв'язок

між знаком (словом) і поняттям (денотатом). Це яскравий приклад характерного для постмодернізму розриву між предметом і значенням, коли значення існують самі по собі, поза предметами і без предметів.

Інший прийом — фрагментація, поєднана з прийомом каталогізації, відтворює розчленовану текстову дійсність, подає її у вигляді окремих ситуацій, причому частотне представлення фрагментів номінативного характеру, напр.:

Плакати! Плакати! Плакати!
Гу-у! Гу-у!
Бах! Бах!
Плакати! Плакати! Плакати!
Схід. Захід. Північ. Південь.
Росія. Україна. Сибір. Польща.
Туркестан. Грузія. Білорусія.
Азербайджан. Крим. Хіва. Бухара.
Плакати! Плакати! Плакати!
Німці, поляки, петлюрівці — ще, ще, ще...
Колчак. Юденіч. Денікін — ще, ще, ще...
Плакати! Плакати! Плакати!
Місяць, два, три, шість, двадцять... ще, ще, ще...
Гу-у! Гу-у!
Бах! Бах! (М. Хвильовий. Кіт у чоботях).

Цей текстовий фрагмент, що має рамкову будову — починається і завершується однаковою звуконаслідувальною конструкцією, позбавлений значення дії через відсутність дієслівних форм. Усі наведені мовленнєві фрагменти становлять односкладні номінативні непоширені речення, тобто представлені лише одним головним членом, що не має жодних поширювачів. Такий суцільний перелік країн, сторін світу, національностей тощо становить мінливість буття, фрагментарність текстової реальності, у якій повторюваними елементами є лише плакати — стилістичний центр тексту, що тричі відмежовує різні лексико-семантичні групи цієї каталогізації. Відсутність дієслів підсилює відсутність руху, неактивність описаної дійсності: оповідач лише фіксує все навколо себе, він намагається передати те, що бачить під час подорожі потягом з одного кінця країни в інший. Проте семантика руху парадоксально репрезентована без застосування дієслів, перелік того, що спостерігає оповідач більшою мірою надає тексту динаміки, ніж дієслівні конструкції. Проте це не динаміка руху, а динаміка застиглості, тому що дійсність постає як сукупність вражень,

«спалахів», просвітлення свідомості, оповідач байдужий до цієї дійсності, він сприймає її відсторонено, саме тому й обрано номінативні речення: це недієва реальність, жодного втручання героя-оповідача в ній немає, лише пасивне спостереження, звичайна констатація фактів. Не остання роль у цьому належить графічному зображенню тексту, який надруковано у стовпчик, кожний рядок якого становить інший вимір презентованої картини світу.

Отже, мовна гра становить невід'ємний шар постмодерністського тексту, це не лише окремі прийоми мовної гри, а й загальні лінгвістичні ігри, ігри з мовою, зумовлені карнавалізацією постмодерністської свідомості.

Список використаної літератури

1. *Борботько В. Г.* Принципы формирования дискурса: От психолингвистики к лингвосинергетике. [изд. 2-е] / В. Г. Борботько. — М. : КомКнига, 2007. — 288 с.
2. *Журавлева О. В.* Функциональные системы речепорождения сквозь призму языковой игры: Монография / О. В. Журавлева. — Барнаул : Издательство Алтайского университета, 2007. — 142 с.
3. *Космеда Т. А.* Языковая игра — продуктивный прием публицистического стиля современной эпохи (на материале газеты «Арт-мозаика») / Т. А. Космеда // Культура народов Причерноморья. — 2002. — № 32. — С. 297–300.
4. *Николина Н. А.* Активные процессы в языке современной русской художественной литературы / Н. А. Николина. — М. : Гнозис, 2009. — 336 с.
5. *Ретюнских Л. Т.* Игра как она есть или онтология игры / Л. Т. Ретюнских. — Липецк : Липецкое изд-во Госкомпечати РФ, 1997. — 151 с.
6. *Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови: [підручник] / К. Ф. Шульжук. — К. : Видавничий центр «Академія», 2004. — 408 с.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2011 р.

Н. В. Кондратенко

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики

**ЭЛЕМЕНТЫ ИГРОВОГО ДИСКУРСА
В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ НЕКЛАССИЧЕСКОЙ
ПАРАДИГМЫ**

Статья посвящена анализу игровой природы украинского постмодернистского художественного дискурса. Определено понятие полной игры, исследованы основные проявления языковой игры в художественном тексте, выявлена специфика игровой реальности в постмодернистском дискурсе.

Ключевые слова: художественный текст, языковая игра, постмодернистский дискурс.

N. V. Kondratenko

Odessa National I.I.Mechnikov University
Applied Linguistic Chair

**ELEMENTS OF GAME DISCOURSE
IN THE LITERARY TEXT OF NONCLASSICAL PARADIGM**

This article examines the nature of the game ukrainian postmodern literary discourse. The concept of the full game, expressions, basic language game in fiction, the specificity of the game in the post-modernist discourse of reality.

Key words: literary text, language games, postmodern discourse.

УДК811.112.2:811.161.2 - 115: 316.46.058

Н. В. Петлюченко, д-р.філол. наук, доц., зав. кафедри,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
кафедра германських та романських мов

ЛІНГВОДИСКУРСИВНА СПЕЦИФІКА МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ХАРИЗМАТИЧНОГО ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

Статтю присвячено вивченню лінгводискурсивних особливостей мовної особистості харизматичного політичного лідера у німецькій та українській лінгвокультурах у контрастивній перспективі.

Ключові слова: мовна особистість, харизма, харизматичний лідер, піднесення, приписування.

Лінгвістичні студіювання феномену політичної харизми базуються на тому, що харизматичний політичний лідер як носій мови виявляє себе й свою суб'єктність через спілкування — ту ділянку комунікативно-суспільної діяльності, що не можлива без мови й мовлення. Мовлення людини досить повно відбиває її внутрішній світ і таким чином стає джерелом знань про її особистість (Г. І. Богін, Ю. М. Караулов, О. С. Кубрякова, О. М. Шахнарович, О. Г. Задворна, В. В. Красних, С. О. Сухих). Тому фокусування лінгвістичних студій на особистості політика як *Homo loquens* (людини-мовця) (J. Huizinga), який досягає влади та утримує її серед іншого за допомогою мовних засобів, — важливий крок на шляху вивчення мовленнєвої діяльності публічної фігури (В. І. Карасик, П. Г. Крючкова, М. В. Ляпон, С. І. Потапенко), її комплексного відображення у форматі дискурс-портретів

(Л. П. Крисін, Р. К. Потапова, І. Ф. Ухванова-Шмигова, В. Д. Черняк). Залучення паравербальних та екстралінгвальних складників до кола лінгвістичних досліджень дискурсу політика як носія мови розширює поняття *мовної особистості* та вимагає введення поняття *комунікативної*, або *дискурсивної особистості* (В. І. Карасик, А. Г. Баранов, Л. В. Солощук), яка діє в континуальному дискурсивному просторі і використовує разом із мовним кодом інші семіотичні коди залежно від специфіки спілкування.

Найвні дослідження дискурсивних практик політичних лідерів, таких, як Антоніо Салазар, Беніто Муссоліні, Франциско Франко (P. Danler), Адольф Гітлер (С. Schnauber, J. Kopperschmidt, D. Laak), Уго Чавес (А. Bolívar), Герхард Шредер, Гельмут Коль (Т. В. Юдіна), визначених в історії та соціології як харизматичні, сьогодні не дають відповіді на питання про способи їхнього мовленнєвого впливу в контексті політичної харизми. До того ж, ці дослідження не враховували специфіки саме усного модусу дискурсу, що дає змогу найповніше розкрити механізми вербального й паравербального впливу харизматика-мовця. Згідно з Ю.Н. Карауловим, у структурі мовної особистості, виокремлюються три рівні: (1) вербально-семантичний рівень (або структурно-системний), (2) когнітивний рівень (або тезаурусний), (3) прагматичний рівень (мотиваційний) [2, 35-37]. Ця трирівнева модель дає змогу розглядати різноманітні якісні ознаки мовної особистості в межах трьох істотних характеристик — вербально-семантичної, або власне мовної, когнітивної (пізнавальної) і прагматичної. У структурі мовної особистості можна виділити ядерні й змінні складові [там само, 37]. Так, певна домінанта, зумовлена національно-культурними традиціями й пануючою в суспільстві ідеологією, дає можливість виділення в загальномовній картині світу харизматика її ядерної, загальнозначущої, інваріантної частини. Остання може розцінюватися як аналог поняття базової особистості, під якою розуміється структура особистості, спільна для всіх членів суспільства, й така, що формується під впливом сімейного, виховного, соціального середовища.

Дослідження мотиваційно-прагматичного рівня мовної харизматичної особистості політичного лідера є основним для розуміння її специфічної структури. При цьому *інваріантом* тут необхідно вважати уявлення харизматика про зміст буття, мету життя людини й людства, тоді як *змінну* частину становлять його індивідуальні мотиви й мета. На вищому, мотиваційному рівні, за яким спостерігають й аналізують за допомогою лінгвістичних методик, виявляються не мета й мотиви, а *стійкі комунікативні потреби*, що породжуються ними та інформують про внутрішні настанови, мету й мотиви харизматичної особистості. Сстійкі комунікативні потреби харизматичної особистості, зокрема, харизматичного політика, полягають, насамперед, у вираженні переконаності у правильності здійснюваних ним дій, які очікуються й збігаються з уявленням народу.

Для встановлення зв'язку між рівнями в структурі мовної харизматичної особистості необхідна *екстралінгвістична інформація*, що постачається соціальним складником мови й пов'язана з «історією» мовної

соціалізації цієї особистості. Для переходу на мотиваційно-прагматичний рівень використовуємо інформацію про соціальне функціонування мовної особистості, про її соціальні ролі й референтні групи, тобто про «актуальну соціалізацію», що створює ситуативні доміанти й вносить «перекручування» у відносно стійку картину світу. Але оскільки харизматична особистість не тільки соціальна, але й індивідуальна, і насамперед індивідуальна, іншим інформаційним складником повинен бути *емоційно-афективний*, що характеризує її інтенціональність у комунікативно-діяльній сфері.

Позачасова й інваріантна частина в структурі мовної особистості пов'язується, насамперед, з *національним колоритом* [8]. Усе, що стосується національного характеру і національної специфіки, має тільки один часовий вимір — історичний. Історичне в структурі мовної особистості збігається з її інваріантною частиною, тому можна поставити знак рівності між *історичним, інваріантним й національним* стосовно мовної особистості. Зміст поняття етносу й етнічної самосвідомості, які для харизматика є визначальними у його взаємодії з народом, спирається на низку наступних ознак: спільність походження, спільність історичних доль, спільність культурних цінностей і традицій, спільність мови, емоційних і символічних зв'язків, спільність території. Тому особистість харизматичного політика завжди глибоко національна і її універсальність може визначатися тільки рамками її *національної універсальності* [9, 463].

Глибинна аналогія між мовною особистістю й національним характером полягає в тому, що носієм національного й у тому, і в іншому випадку виступає відносно стійка в часі, тобто *інваріантна* в масштабі самої особистості, *частина в її структурі*, що є продуктом тривалого історичного розвитку й об'єктом передачі досвіду між поколіннями. Національне просякає всі рівні організації мовної особистості, на кожному з них набуваючи своєрідної форми втілення, і застиглий, статичний, і інваріантний характер національного в структурі мовної особистості відбивається в самій мові на динамічній, історичній складовій [3, 189-190]. Це положення є відправним при зіставленні харизматичних мовних особистостей у німецькій та українській мовах. Поряд із системно-структурними даними й соціальними (соціолінгвістичними) характеристиками мовної спільноти, до якої належить харизматична мовна особистість, яка нами розглядається, особливе значення мають відомості психологічного плану, зумовлені належністю досліджуваної особистості до вузької референтної групи або окремого мовного колективу (наприклад, члени однієї

партії, прихильники одного політичного руху) і такі, що визначають ті ціннісно-настановчі критерії, що й створюють унікальний, неповторний естетичний і емоційно-риторичний колорит її дискурсу, дискурсу харизматичної особистості.

Мовна особистість, пише Ю. Н. Караулов, це такий об'єкт, що може бути досліджений тільки на моделях [2, 236-237]. При спробі прямого вивчення реальних осіб, конкретних індивідуальностей як мовних особистостей, до яких відносяться, наприклад, харизматичні політичні особистості, ми можемо зіштовхнутися з двома видами ситуацій: або ми маємо вичерпну протокольну фіксацію створених цією особистістю текстів, або, спостерігаючи за поведінкою конкретної людини, ми можемо мати у своєму розпорядженні досить повну картину її дій, її поведінки, її вчинків протягом певного часу. Поєднати ці два контексти при спостереженні за реальними об'єктами неможливо, а кожний з них окремо виявляється необхідним, але недостатнім для узагальнення й типізації, для відтворення структури й закономірностей функціонування мовної особистості [11].

Для розуміння процесу харизматизації політичного лідера було розроблено *модель харизматичної комунікації*, основу якої, за Максом Вебером, становить приписування (нім. *Zuschreibung*) лідеру народом харизматичних ознак. Основними етапами перетворення політичного лідера на харизматизованого є: (1) відправлення політичним лідером послання народу, (2) здійснення впливу через аргументи та заклики, (3) усвідомлення народом аргументами і закличками послання, (4) збіг відправленого змісту з очікуваним,

(5) піднесення народу, (6) здійснення спільних дій на основі довіри, (7) виникнення харизматичного екстазу, (8) приписування лідеру харизматичних ознак [4, 93-94].

Послання (нім. *Botschaft*) становить собою триєдність особистості політика, його дій та пропаганди і повинно максимально відповідати очікуваним уявленням народу про цього політика, коли народ, у свою чергу, готовий сприйняти це послання лідера й здійснити ряд сумісних з його/її закличками дій. Вербальна реалізація послання здійснюється через аргументи й заклики, якими аудиторія опановує й наповнює їх своїм змістом. Якщо зміст послання, направленого «згори», збігається зі сприйнятим значенням «знизу» й обидва вони сплавляються в єдине ціле, тоді можна говорити про успішну харизматичну комунікацію, результатом якої є виникнення *стану довіри*. Стосунки на основі довіри дають змогу кожному

індивідові з натовпу уявити собі, що він/вона перебуває в особистому контакті з лідером, яким захоплюється, якому довіряє, а отже, *вірить* у нього. Під вірою в цьому контексті розуміємо прийняття будь-яких суджень за істинні, що завжди пов'язано з певною формою довіри [14:71]. Завдяки застосуванню піар-технологій та активному використанню політиками медійних ресурсів, відсоток збігу змісту послання лідера з «очікуваннями» народу буде завжди досить високим, що слугує як засіб штучного створення харизматичного іміджу політика [5] і свідчить про можливість імітації харизми (нім. *inszeniertes Charisma*) [15]. Джерелами піднесеного стану політичного лідера слугують його/її жагуча переконаність у правильності вчинених дій, віра у високі ідеї, усвідомлення себе здатним на здійснення змін у масштабах країни або світу, а також історичність, епохальність політичної ситуації, у якій бере участь сам лідер. Зазначений мотиваційний блок налаштовує його й аудиторію на спільну емоційну хвилю, унаслідок чого виникає різкий сплеск емоцій у всіх учасників комунікації, тобто *харизматичний екстаз*, своєрідний *unio mystica* (містичне поєднання з Богом). У цей момент між лідером і народом зникають суб'єктно-об'єктні відносини, лідер не відокремлює себе від народу, а народ асоціює себе з образом лідера й приписує йому всі властивості, якими той, за його уявленнями, наділений або які він/вона повинен мати. Надалі політичний лідер сприймається як харизматичний, і всі його/її наступні послання (звертання) до народу будуть сприйматися також як харизматичні (рис.1.1).

Ступінь стану харизматичного піднесення багато в чому залежить від екстраординарних зовнішніх умов (криза, революція), а також таких особистісних властивостей лідера, як мотивація, цільові настанови, характер, тип особистості, індивідуальний стиль прийняття рішень, ораторський дар захоплювати своїми виступами великі скупчення людей та ін. Частотність, повторюваність таких ситуацій, коли політичний лідер все частіше й частіше занурюється в стан піднесення в момент комунікації зі своїми прихильниками, зумовлює метонімічне перенесення моментного емоційного стану на постійну властивість людини.

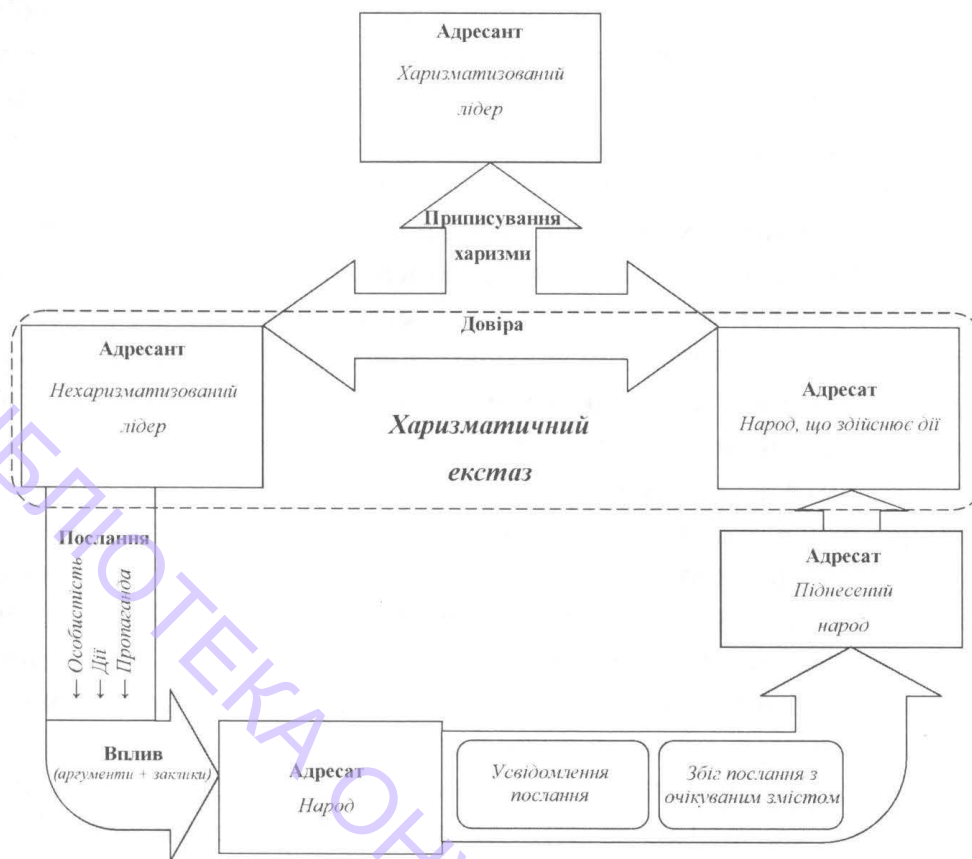

Рис. 1.1. Модель харизматичної комунікації

Кажучи про емоційну енергетику харизматичного політичного лідера й про її зіставлення у двох культурах, Німеччини й України, необхідно враховувати відмінність у розумінні такого терміна, як *енергія*, що, на думку П. Н. Донця, може бути зарахована до найважливіших культурно-фізичних першо- або глибинних елементів культури різних народів [1, 316-318]. Питання про те, наскільки різним може бути енергетичний потенціал у різних народів, є досить спірним. Німцям, зокрема, приписують доволі високі енергетичні показники «для збереження прагнення й занепокоєння» [17, 73]. У Л. Фробеніуса знаходимо характеристики відмінностей західної й східної енергетичних специфік, сформульовані ним у межах концепції виховання, «пайдеуми»: «Західна пайдеума характеризується «організованим фурором», постійною силою свого впливу, східна — різкою зміною терплячого спокою й дикого екстазу, тобто нічим

не обмеженого буйства. Його сила при цьому незрівнянно більша, ніж у першому випадку» [13, 112].

Таку властивість російського менталітету, як повільне розгойдування з наступним бурхливим фіналом, можна визнати архетипною, тому що його можна зустріти протягом тривалого часу, наприклад, у багатьох народних піснях, які часто починаються повільно й неквапно, однак потім раптово переходять до бурхливої, стрімкої фази (наприклад, знаменита «Калинка»). Німецька ритміка також у багатьох моментах відрізняється від російської та української, що виявляється зокрема в характері трудової діяльності німців: «Рене Шеваль якось помітив, що знаменита німецька «машина» рухається в досить повільному ритмі, але без зупинок і нервозності. Брак жвавості при цьому корегується за рахунок більшої регулярності. Оскільки німець не дозволяє собі відволікатися і витримує робочий план, він ніколи не запізнюється. Проблеми не накривають його з головою, а якщо виникають, то вирішуються крок за кроком» [16, 15].

Аналізуючи специфіку харизматичного піднесення німецьких і українських політичних лідерів, необхідно також ураховувати відмінність у темпераментах і специфіках *холодності/теплоти* міжлюдських взаємин у двох культурах. Так, Н. А. Бердяєв, використовуює для опису православної церкви епітет «теплий», а в українській мові епітет «теплий» пронизує всю поезію Тараса Шевченка, Івана Франка, Миколи Зерова, Миколи Вороного при описуванні українських ночей, вітрів, взаємин, дахів, будинків та ін. Трактуювання національного характеру й темпераменту українців робиться у межах їхньої «кордоцентричності», яка пов'язується з емоційністю, сентиментальністю, ліризмом, мрійливістю ментальності українців [10, 43]. Я. К. Радевич-Винницький у своїх працях наводить враження іноземців від мови українських козаків, яка вважалась ніжною, вишуканою, сповненою зміншувальних форм та надзвичайно витончених зворотів [6, 216]. Навпаки, західні культури часто сприймаються носіями інших культур як «холодні», «мертві», «такі, що відштовхують», напр., порівн. враження одного з поляків, що мешкає у ФРН: «Щоразу, повертаючись до Німеччини, я відчуваю, начебто опинився в холодильній камері, у якій з мене вивітряється польська безтурботність» [1, 319].

Цікаво, що для німецького менталітету характерне сприйняття видатних лідерів своєї країни насамперед у контексті конкретної історичної ситуації й тієї ролі, яку вони в ній відіграли. Цим визначаються такі міфологічні характеристики німецьких політичних харизматів, як «втілення нації», «рівний Німеччині» (Г. Гагерн), «залізний Канцлер»,

«будівник рейху» (О. Бісмарк), «заспокійливий фактор для Німеччини в післявоєнні роки», «пам'ятник свого часу» (К. Аденауер), «канцлер-об'єднувач» (Г. Коль). Українському менталітетові, своєю чергою, притаманна схильність до перетворення людини в легенду, національного героя, символу національної української ідеї, що відбивають відповідні міфологічні характеристики українських харизматичних політичних лідерів: «видатний син», «великий учений», «патріот» (М. Грушевський), «легендарна особистість», «революціонер-бунтар» (Н. Махно), «відважний борець за незалежну республіку» (Симон Петлюра), «природжений вождь», «символ української національної ідеї» (В. Чорновіл) [4, 167].

У процесі успішної комунікації харизматичного лідера зі своїми прихильниками вирішальним фактором є підтримка високого рівня харизматичного екстатичного стану між адресантом і адресатом (адресатами) цього ланцюжка, що, у першу чергу, визначається такими характеристиками *адресанта — харизматичного лідера*: (1) мотивація дій, (2) цілеустановка, (3) емоційний стан, (4) фенотип, (5) зовнішня умова (криза). У розумінні структури особистості харизматичного політика вирішальним є вивчення його мотиваційного блоку, оскільки *мотивація, комунікативні потреби* харизматичної особистості є визначальними при виборі нею певних мовленнєвих стратегій і тактик [12, 28-29].

Кваліфікація мовної особистості харизматика відповідно до виконуваної нею в тій або іншій ситуації ролі (функції) може служити підставою для характеристики її мовної поведінки, але така кваліфікація не може бути вирішальною для виявлення власне *комунікативних потреб*. При уточненні кількість комунікативних потреб або починає примножуватися (наприклад, потреба в аргументації, потреба в оперуванні текстами духовної культури, потреба у використанні підмов та ін.), або навпаки, слідує лінією їх типізації й укрупнення, дослідники співвідносять комунікативні потреби з функціями мови, і тоді говорять про фатичну, номінативну, пізнавальну, емотивну, апелятивну, волонтеративну та інші потреби. Цей ряд незакінчений і логічно непослідовний, оскільки, наприклад, номінативна функція (потреба) не існує сама по собі, а входить як складова частина в усі інші; емотивна й волонтеративна потреби є різновидом апелятивної функції, що впливає.

В основі комунікативних потреб харизматика може лежати «взаємна потреба», причиною якої є наступна спільна умова: недостатність особистості в будь-якому відношенні є ніби імпульсом, що спонукає шукати її доповнення в іншій особистості. В умовах політичної комунікації

радше потрібно говорити не про суто комунікативні потреби, а про потреби *комунікативно-діяльнісні*, оскільки політична комунікація пов'язана з досягненням певної мети (одержання влади) і ґрунтується на певному типі насамперед соціальних взаємин. *Афірмація* й *негація* адресата є для харизматичного лідера визначальними в його комунікативних потребах. Харизматичний лідер точно знає, до якого табору належить колективний адресат, яку роль він відіграє в комунікації, тому він абсолютно правильно вибирає положення, за («афірмація») і проти («негація») яких виступає адресат.

Як відзначено вище, для дослідження мовної особистості харизматичного політика у першу чергу релевантним є прагматичний рівень, оскільки на цьому рівні мовна особистість пов'язана з навколишнім світом і потребує його. Ця об'єктивна необхідність, відбиваючись у психіці, випробовується нею як потреба. Над потребами перебувають інтереси, а над останніми домінують ідеали. Як особливий момент виділяється настанова особистості. Настанова, або *цілеустановка* — це обрана особистістю позиція, що полягає в певному відношенні до поставленої мети та завдань і виражається у виборчій мобілізованості й готовності до діяльності [7, 520]. Будь-яка настанова особистості виникає при входженні суб'єкта в ситуацію й прийнятті ним поставлених у цій ситуації завдань. Відповідно, настанова як один з компонентів спрямованості особистості, а в нашому випадку — мовної особистості, залежить від того, що суб'єктивно важливо для індивіда. *Спрямованість особистості* тлумачиться як сукупність стійких, незалежних від сформованої ситуації мотивів, що орієнтують поведінку й діяльність особистості [там само]. Спрямованість особистості характеризується її інтересами, схильностями, переконаннями, ідеалами, у яких виражається світогляд людини. Настанова складається й постійно перебудовується в процесі діяльності особистості. Таким чином, настанова особистості, що містить цілий спектр компонентів, починаючи від елементарних потреб і потягів, закінчуючи світоглядними поглядами, є явищем динамічним [там само, 521].

Необхідно підкреслити, що саме *тип сприйняття образу політичного лідера* є вирішальним у розумінні феномену політичної харизми. Сприйняття політика як харизматичного може відбуватися в пасивному режимі, опором навіюванню й за активної участі з боку адресата. При *пасивному сприйнятті* навіювання адресата очікують, що рівень побоювань, глибина проблеми, що порушується, й інтенсивність мовного навіювання будуть відповідати нормі. В ситуації з *активним сприйняттям*

навіювання реципієнт ніби допомагає переконати себе, особливо якщо він сподівається, що все відбувається в його інтересах. Коли адресат *активно* *пучається навіюванню*, то тут повинні враховуватися кілька можливих ситуацій. Якщо наявне попереднє оброблення, «вагомість» основної атаки обернено пропорційна ефективності висловлень, що готуються. Якщо ж мовні властивості атакуючих висловлень порушують очікування, вироблені в результаті «спростовувальної підготовки», опір зменшується.

Стосовно мовної особистості харизматичного політичного лідера у двох лінгвокультурах, ми можемо **узагальнити**, що для сприйняття образу харизматичного лідера характерний саме другий тип режиму сприйняття — активне сприйняття навіювання. У процесі харизматичної комунікації адресат «допомагає» переконати себе, оскільки він і його лідер перебувають на одній емоційній хвилі. Збіг інтересів досягає максимального ступеня саме тому, що слухач обов'язково налаштовується на емоційний стан промовця (лідера). У ході впливу спостерігається пряме співвідношення між інтенсивністю використаних лідером мовних засобів у впливі, що активно здійснюється, і подоланням спротиву, що є результатом підтримуючої, спростувальної або змішаної передпідготовки. Цілісність образу харизматичного лідера буде підсилюватися спільністю мотивів, цілеспрямованості, емоційного стану, фенотипних переваг і спільністю дій у період кризи.

Також при лінгвокультурологічній інтерпретації феномену харизми необхідно виходити з того, що в образі харизматичного політичного лідера відбивається колективна свідомість суспільства, і конкретна політична ситуація змушує народ шукати свого політичного ідола. В кожній революційній фазі німецької й української історії артикулюється насамперед бажання народу знайти такого лідера, який би стовідсотково відповідав політичним очікуванням і культурним стереотипам різних із протиборчих сторін і втілював у собі певні вподобання, які кожний народ хоче бачити у своїх політичних лідерів, називаючи його (народа) уподобання його (лідера) харизмою.

Список використаної літератури

1. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики : монография / Донец П. Н. — Харьков : Штрих, 2001. — 386 с.

2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. — Москва: Наука, 1987. — 264 с.
3. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. — М. : Смысл, 1999. — 287 с.
4. Петлюченко Н. В. Харизматика : мовна особистість і дискурс : монографія / Н. В. Петлюченко. — Одеса : Астропринт, 2009. — 464 с.
5. Почепцов Г. Г. Имиджология / Г. Г. Почепцов. — М. — К. : Рефлбук-Ваклер, 2004. — 574 с.
6. Радевич-Винницький Я. К. Україна: від мови до нації / Я. К. Радевич-Винницький. — Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1997. — 360 с.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — СПб. : Питер, 2001. — 702 с.
8. Седых А. П. Языковая личность и этнос (национально-культурные особенности коммуникативного поведения русских и французов) / А. П. Седых. — М. : Компания Спутник +, 2004. — 269 с.
9. Сорокин П. А. Основные черты русской нации в двадцатом столетии / П. А. Сорокин // О России и русской философской культуре. Философы русского зарубежья. — М. : Наука, 1990. — С.463–489.
10. Тараненко О. О. Про демінутив як вияв національної ментальності (деякі міжмовні паралелі) // Проблеми зіставної семантики: Збірник наукових статей / Відп. ред. Тараненко О.О. — Вип.9. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2009. — С. 43–52.
11. Шахнарович А. М. Языковая личность и языковая способность / А. М. Шахнарович // Язык — система. Язык — текст. Язык — способность. — М. : Изд-во РАН, 1995. — С.260–276.
12. Янко Т. Е. О понятиях коммуникативной структуры и коммуникативной стратегии (на материале русского языка) / Т.Е. Янко // Вопр. языкознания. — 1999. — № 4. — С. 28–55.
13. Frobenius L. Paideuma. Umrisse einer Kultur- und Seelenlehre / L. Frobenius. — Dusseldorf : Diederichs, 1953. — 113 S.
14. Klaus G. Sprache der Politik / Georg Klaus. — Berlin : Dt. Verl. der Wissenschaft, 1971. — 294 S.
15. Lenze M. Postmodernes Charisma : Marken und Stars statt Religion

und Vernunft / Malte Lenze. — 1. Aufl. — Wiesbaden : Dt. Univ.-Verl., 2002. — X, 217 S.

16. *Nippel W.* Virtuosen der Macht : Herrschaft und Charisma von Perikles bis Mao / Wilfried Nippel. — München : Beck, 2000. — 319 S.

17. *Nuss B.* Das Faustsyndrom: ein Essay über die Mentalität der Deutschen / B. Nuss. — Bonn, Berlin: Boouvier, 1992. — 213 S.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2011 р.

Н. В. Петлюченко

Национальный университет «Одесская Юридическая академия»,
кафедра германских и романских языков

**ЛИНГВОДИСКУРСИВНАЯ СПЕЦИФИКА ЯЗЫКОВОЙ
ЛИЧНОСТИ ХАРИЗМАТИЧЕСКОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО
ЛИДЕРА В НЕМЕЦКОЙ И УКРАИНСКОЙ
ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ**

Резюме

В статье рассматривается специфика языковой личности харизматического политического лидера в немецкой и украинской лингвокультурах в контрастивном аспекте.

Ключевые слова: языковая личность, харизма, харизматический лидер, воодушевление, приписывание.

N. V. Petlyuchenko

National University "Odessa Law Academy"
Department of Germanic and Romanic Languages

**LINGUISTIC AND DISCOURSE SPECIFICS OF THE
LINGUISTIC PERSONALITY OF CHARISMATIC
POLITICAL LEADERS IN GERMAN AND UKRAINIAN
LINGUISTIC CULTURES.**

Summary

The article deals with the study of linguistic and discourse specifics of the linguistic personality of charismatic political leaders in German and Ukrainian linguistic cultures from a comparative perspective.

Key words: linguistic personality, charisma, charismatic leader, inspiration, attribution.

УДК 81*377.611:811.161.1

Л. А. Петрова, д-р филол. наук, доц., зав. кафедри
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра російського мови

РЕЗУЛЬТАТИВНОСТЬ ДЕЙСТВИЯ В ДЕРИВАЦИОННЫХ ГЛАГОЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

В статье рассматривается проблема отношений между особенностями глагольной и объектной семантики. Анализируются процессы функционирования семы 'результат действия' на внутрисловном уровне в многозначных лексемах физического действия в русском языке.

Ключевые слова: глагольная семантика, объект действия, результат действия, деривация.

Нельзя не признать, что до сих пор в современной лингвистике существует необходимость описания динамической природы семантического и валентностного потенциалов глаголов в аспекте семантического развития значения слова. Решение этой задачи связывается с выявлением механизмов системной актуализации признаков, формирующих как грамматическое, так и лексическое значение глагольных и отглагольных единиц.

Цель данной статьи — определить особенности категориальных признаков лексического уровня во внутрисловной деривационной структуре глаголов физического действия. Исследование ведется с позиций динамико-функционального подхода, в рамках которого «форма рассматривается не только как средство формального выражения тех или иных значений, но и как форма строения системы (ее структура), как способ представления содержания» [9, с. 11].

С компонентом 'физическое воздействие' в глагольной семантике связан компонент 'результат физического воздействия'. Исследуя взаимодействие глагольной семантики с объектной, С. Н. Цибулина отмечает, что «физическое воздействие прежде всего направлено на материальную сторону, которая является общим признаком живых и неживых пред-

метов» [8, с. 39]. В процессе осуществления действия в его сферу могут быть вовлечены предметы реальной действительности, которые не являются непосредственными объектами со стороны субъекта. Поэтому мы выделяем семы 'целенаправленность' и 'направленность на результат', но понимаем их иначе, что обусловлено избранным аспектом исследования (ср. данные понятия в работах А. В. Бондарко [1], О. М. Соколова [5; 6; 7], Н. Б. Лебедевой [2], Е. В. Петрухиной [4] и др., связанные с категориальным аспектом глагольной семантики).

Так, под семой 'направленность на результат' подразумевается возможность создания в процессе действия, обозначенного глагольным ЛСВ, какого-либо продукта, образования и т.д. (например, **марать 1** (одежду) «пачкать, грязнить что-л.» — выделяется компонент 'направленность на результат' на основе соотнесения с денотативной ситуацией: на чём-л. в процессе действия появляются грязные, нежелательные пятна; **ковать 1** (железо) «ударами молота или нажимами пресса обрабатывать раскаленный металл, придавая ему нужную форму» — компонент 'направленность на результат' заложен в словарной дефиниции: создание в процессе действия определенной формы; **колотить 1** (по земле ногой) «ударять, стучать» — сема 'направленность на результат' отсутствует, поскольку в ходе действия ничего не образуется).

Категориальная семантика глагольных единиц связана с направленностью действия, ими обозначенного, на достижение определенного результата. В этом плане большой интерес представляет исследование взаимодействия категориальных свойств глагольных и именных единиц (например, о зависимости характера результативности глагола от одушевленности / неодушевленности объекта см. работы Н.Б. Лебедевой).

Однако не всегда результативность, заложенная в содержании глагольной единицы, связана только с тем объектом, на который направлено действие. Как было сказано, сема 'направленность на результат' в данной работе определяется как возможность создания какого-либо продукта, образования, явления в процессе осуществляемого действия. Выявлены следующие закономерности функционирования этой семы в значениях глагольных семем:

1) Некоторые глаголы, обозначающие физическое воздействие на объект, не содержат в своем значении указания на то, что в результате действия что-л. создается: **колотить 1** «ударять, стучать»; **шлепать 1** «с шумом ударять, бить плашмя чем-л. мягким или по чему-л. мягкому»; **пороть 1** «сечь, бить»; **тормошить 1** «терebить, дергать» и т.п.

2) Содержательная сторона многих глагольных единиц раскрывается через указание на «результативный» характер обозначенного действия: **молоть 1** «дробить, размельчать зерно (превращая в муку, крупу и т.п.)». Результат — создание нового продукта (мука, крупа и т.п.). **Долбить 1** «пробивать *отверстие*, делать *углубление* в чем-л. путем последовательных частых ударов каким-либо инструментом». Результат — образование отверстия, углубления. **Лепить 1** «создавать какое-л. *изображение* из пластического материала». Результат — появление какого-л. изображения.

3) Толкование глагольного ЛСВ не содержит информации о возможном результате, сема 'направленность на результат' носит имплицитный характер: **душить 1** «убивать, насильно останавливая дыхание». Результат — смерть, уничтожение объекта. **Мазать 1** «покрывать слоем чего-л. жидкого или жирного». Результат — образование жидкого или жирного слоя. **Марать 1** «пачкать, грязнить». Результат — нежелательные образования на чем-л.

4) Действия, осуществляемые разнообразными, разнонаправленными движениями, предполагают одинаковый результат: **дробить 1** (рожь), **драть 1** (платки), **ломать 1** (палку), **грызть 1** (кость), **рубить 1** (дрова) и т.п. — изменение качества объекта, разделение его на части; **вить 1** (гнездо), **путать 1** (нити), **вязать 1** (плоты), **плести 1** (косу) и т.п. — соединение разрозненных частей в единое целое; **мять 1** (глину), **точить 1** (нож) — изменение качества объекта путем нажима, давления; **долбить 1** (камень), **ковырять 1** (землю), **рыть 1** (яму) — образование углубления, отверстия; **топтать 1** (траву), **коверкать 1** (молотилки), **пятить 1** (платок) и т.п. — изменение формы; **царапать 1** (доску), **марать 1** (платье), **кутать 1** (голову платком), **лущить 1** (семечки) и т.п. — модификация поверхности объекта; **печатать 1** (газеты), **строить 1** (дом), **ткать 1** (полотно), **молоть 1** (зерно) и т.п. — изготовление нового предмета или продукта.

5) Одно действие может давать различные результаты: **кутать 1** (голову платком) «плотно обертывать во что-л. (результат — изменение формы объекта), хорошо укрывать чем-л. (результат — модификация поверхности объекта)»; **глодать 1** (кость) «грызть (результат — измельчение объекта), обгрызать, оскабливать зубами (результат — изменение поверхности объекта)»; **мять 1** (глину) «давить, сжимать (результат — изменение формы), делая мягким, размягчая (результат — изменение качества объекта)» и т.п.

В некоторых глаголах физического действия сема 'физическое воздействие' совмещается с семой 'перемещение объекта' (2 парадигма глаголов физического действия). Выделяемая в семантике производящего, в производных единицах она может заменяться семой 'деструктивность' и / или 'конструктивность'. Ср.: **вертеть 1** «приводить в круговое движение, вращать» ('перемещение объекта') → **вертеть 3** «свертывая, скручивая, делать, изготавливать что-л.» ('конструктивность'); **вертеть 1** «приводить в круговое движение, вращать» ('перемещение объекта') → **вертеть 4** «сверлить» ('конструктивность' / 'деструктивность'); **вешать¹** «помещать в висячем положении» ('перемещение объекта') → **вешать²** «подвергать кого-л. смертной казни через повешение» ('деструктивность') и т.п.

Семантический компонент, конкретизирующий архисему 'результат воздействия', одинаков для всех единиц, содержащих совмещенные темообразующие семы 'физическое воздействие' + 'термическое воздействие' (3 парадигма глаголов физического действия). Физическое и термическое воздействие на объект изменяет качественную структуру материала или вещества, из которого изготовлен предмет. Это явление находит отражение в значении лексико-семантического варианта, поэтому на языковом уровне выделяется признак 'изменение качества объекта'. Предел качественного изменения объекта может быть разным: для семем **варить 1** (мясо), **печь¹ 1** (пирог) объект испытывает на себе воздействие до тех пор, пока не становится продуктом питания; в результате действия **топить² 1** (воск) предмет изменяет свое качество, делаясь мягким, жидким; действие **калить 1** (камни) предполагает изменение качества объекта до раскаленного состояния; семемы **палить¹ 1** (гуся), **жечь 1** (бумагу) обозначают действия, в результате которых происходит исчезновение, истребление объекта. Неординарной в этом плане является семантика глагола **палить¹ 1** «держа над огнем, обжигать, удалять волосяной покров, пух и т.п.». Действие, обозначенное им, направлено на умерщвленных животных и птиц. Объект изменяет свой внешний вид, лишается волосяного покрова или перьев, пуха, т.е. предполагается два результата: изменение внешнего вида эксплицитно выраженного объекта и исчезновение, прекращение существования имплицитного объекта.

Сема 'направленность на результат' актуальна для всех подобных единиц, заложена в словарной дефиниции каждого ЛСВ. Результат действий, обозначенных семемами **варить 1**, **печь¹ 1**, — приготовленная

пища; действий **калить** 1, **топить**² 1 — измененное состояние объекта; **палить**¹ 1, **жечь** 1 — уничтожение, истребление объекта.

Ядерные темообразующие семы 'деструктивность', 'конструктивность', 'перемещение объекта', 'термическая обработка' объекта актуальны для производящего и производного лексико-семантического варианта. Однако наблюдаются случаи качественного изменения данных сем.

Сема 'конструктивность' заменяется семой 'деструктивность'. Ср.: **бить** 1 «ударять, колотить» → **бить** 6 «дробить на мелкие части, размельчать»; **точить**¹ 1 «делать острой режущую или колющую часть чего-л. (оружия, инструмента) путем трения обо что-л.» → **точить**¹ 3 «грызя, проеда, делать дыры в чем-л., повреждать что-л. (о насекомых, животных, грызунах)» → **точить**¹ 4 «постепенно разрушать своим воздействием (о воде, ветре)».

Сема «деструктивность» в производном ЛСВ может быть заменена семой «конструктивность». Ср.: **резать** 1 «действую чем-л. острым, разделять на части» → **резать** 5 «делать посредством резьбы»; **рубить** 1 «с размаху, с силой ударять секущим орудием, разделять на части» → **рубить** 5 «строить что-л. из дерева, бревен».

Наконец, выделяются глагольные дериваты, в семантической структуре которых происходит совмещение темообразующих сем производящего и производного. Ср.: **давить** 1 «налегать тяжестью» ('деструктивность') → **давить** 5 «разминать, выжимая сок из ягод, некоторых фруктов и т.п.» ('деструктивность' + 'конструктивность'); **ломать** 1 «сгибая, перегибая или ударяя с силой, разделять на части, куски» ('деструктивность') → **ломать** 3 «добывать, разбивая, разламывая каким-л. орудием» ('деструктивность' + 'конструктивность'); **топтать** 1 «мять, подминать, давить ногами при ходьбе, беге» ('деструктивность') → **топтать** 4 «давить, разминать, мять ногами для какой-л. практической надобности» ('деструктивность' + 'конструктивность') и т.п.

В мотивационной паре **долбить** 1 «пробивать отверстие, делать углубление в чем-л. путем последовательных частых ударов каким-л. инструментом» ('деструктивность' + 'конструктивность') → **долбить** 2 «длительно и упорно ударять, стучать по чему-л.» ('деструктивность') наблюдается обратный процесс — погашение одной из темообразующих сем производящего ЛСВ.

Таким образом, прямое номинативное значение глаголов физического действия часто не передает темообразующие семы результативности в смысловую структуру производных ЛСВ. В первой парадигме

такие единицы составляют 21% всего состава, во второй — 31%. Лишь в третьей парадигме все производящие единицы транспонируют в производные ЛСВ ядерные темообразующие семы (результат действия — «термическая обработка объекта»).

Производные ЛСВ, объединенные архисемой 'моральное воздействие', также сохраняют многие семы, выделяемые в семантике производящей семемы физического действия. Кроме сем 'целенаправленность движений', 'образование звука', транспонтации подвергается и семантический компонент 'направленность на результат'. Следует заметить, что, переходя в производные ЛСВ морального воздействия, данные компоненты модифицируются, приобретая несколько иное качество: сема 'направленность на результат' предполагает не создание какого-либо продукта или образования, а появление определенной реакции у объекта (например, слезы, переживания, смех, гнев и т.п.), ср.: **грызть 1** «крепко сдавливая зубами, раздроблять что-л. твердое; раскусывать» ('деструктивность') → **грызть 2** (сестру) «постоянно докучать придирками, бранью, упреками» ('слезы', 'переживания'); **крыть 2** «обтягивать, обшивать материей, кожей и т.п.» ('конструктивность') → **крыть 7** (соседа) «ругать, бранить» ('переживания'), **валить¹ 3** «небрежно бросать, беспорядочно складывать в большом количестве куда-л.» ('конструктивность' + 'перемещение') → **валить¹ 3** (вину на кого-л.) «слагать, перелгать ответственность, вину на кого-, что-л., приписывать кому-л. какое-л. действие, поступок, вину и т.п.» ('гнев', 'переживания').

Архисема 'моральное воздействие' конкретизируется семой 'характер воздействия': словом (**грызть 2** (слугу), **валить¹ 3** (вину на друга), **дергать 4** (художника), **колоть¹ 4** (ученика), **крыть 7** (врага)); поступком или действием (**брат 5** (штраф с кого-л.), **вертеть 2** (поклонниками), **делать 4** (из кого-л. посмешище), **пачкать 2** (репутацию кого-л., чью-л.)). Во всех производных данной группы вычленяется семантический компонент 'негативность воздействия'.

В содержательной структуре ЛСВ **грызть 2** (слугу) присутствует сема, отражающая продолжительность действия: «постоянно докучать придирками», а семемы **вертеть 2** (поклонниками) «распоряжаться по своему усмотрению, заставлять действовать по своей воле, приказу», **ворочать 2** (подчиненными) «распоряжаться по своему усмотрению; управлять» называют моральное воздействие, которое распространяется не только на нервную систему объекта, но и его интеллектуальные и физические возможности.

Таким образом, динамико-функциональный анализ глагольной семантики раскрывает зависимость внутрисловных процессов от ключевых для языковой системы механизмов, регулирующих особенности формирования категориального значения. Выявленные модели модификации результативного значения на лексическом срезе носят прогностический характер и открывают возможности для дальнейшего изучения глаголов и отглагольных дериватов в направлении изучения динамики взаимодействия и взаимовлияния семантического и валентностного потенциалов на межсловном уровне.

Список использованной литературы

1. *Бондарко А. В.* Проблемы грамматической семантики и русской аспектологии / Александр Владимирович Бондарко. — СПб., 1996.
2. *Лебедева Н. Б.* Полиситуативность глагольной семантики (на материале русских префиксальных глаголов) / Наталья Борисовна Лебедева. — Томск, 1999. — 262 с.
3. *Падучева Е. В.* Таксономические категории глагола и семантика видового противопоставления / Е. В. Падучева // Семиотика и информатика: Сб. науч. ст. — Вып. 34. — М., 1994. — С. 7–32.
4. *Петрухина Е. В.* Соотношение глагольных и контекстных средств выражения аспектуальной семантики в русском и чешском языках / Е. В. Петрухина // Проблемы функциональной грамматики: Полевые структуры / Отв. ред. А. В. Бондарко, С. А. Шубик. — СПб.: Наука, 2005. — С. 219–232.
5. *Соколов О. М.* К семантической характеристике глагольного слова / О. М. Соколов // Материалы межвузовской научной конференции, посвященной 50-летию образования СССР. Лингвистика. — Томск: Изд-во Томского ун-та, 1972. — Вып. 5. — С. 111–117.
6. *Соколов О. М.* Некоторые функции именных актантов в связи с семантикой русских глаголов / О. М. Соколов // Исследования лексической и грамматической семантики современного русского языка. — Симферополь, 1983. — С. 3–17.
7. *Соколов О. М.* Имплицитная морфология русского языка: Моно-

- графія / Олег Михайлович Соколов. — Нежин: Гідромакс, 2010. — 184 с.
8. Цибулина С. Н. Исследование структурно-семантических связей русского глагола в видовой цепи: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / С. Н. Цибулина. — Томск, 1978. — 280 с.
9. Шустова С. В. Потенциал каузативных глаголов в динамико-функциональном аспекте: автореф. дис. на соискание уч. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / С. В. Шустова. — Пермь, 2011. — 41 с.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2011 р.

Л. О. Петрова

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
кафедра російської мови

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ДІЇ В ДЕРИВАЦІЙНИХ ДІЄСЛІВНИХ ВІДНОШЕННЯХ

Резюме

У статті розглянуто проблему відношень між особливостями дієслівної й об'єктної семантики. Проаналізовано процеси функціонування семи 'результат дії' на внутрішньослівному рівні в багатозначних лексемах фізичної дії у російській мові.

Ключові слова: дієслівна семантика, об'єкт дії, результат дії, деривація.

L. A. Petrova

Odessa National I.I.Mechnikov University
Russian Language Chair

RESULTATIVITY OF ACTION IN DERIVATIVE VERBAL RELATIONS

Summary

In the article the problem of relations between the features of verbal and objective semantics has been considered. The processes of functioning seme 'result of action' on intralexical level in the polysemantic words of physical action in Russian has been analyzed.

Keywords: verbal semantics, object of action, result of action, derivation.

УДК 811.161.2'36'37

А. П. Романченко, канд. філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра української мови

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КОМПАРАТИВНОСТІ (ФУНКЦІЇ ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ)

У статті проаналізовано лексико-семантичні засоби вираження функцій ФСП компаративності в українській мові, схарактеризовано їх семантичні підтипи, досліджено особливості реалізації функцій названого поля в художньому мовленні за зонами та підзонами.

Ключові слова: компаративність, лексико-семантичні засоби, зона, підзона, функція.

У сучасних мовознавчих працях практично не висвітлено лексико-семантичні засоби вираження компаративності, хоч дослідники досить часто звертаються до функціонального аспекту вивчення порівняння (О. Барменкова, О. Качура, Л. Мяснянкіна, С. Рошко, Н. Шаповалова, О. Щепка). Метою цієї розвідки є не тільки виявлення таких засобів, а й встановлення їх семантичних функцій у межах ФСП компаративності.

Лексико-семантичні засоби нерівності в підзоні власне компаративності, вибрані з тлумачного словника [3], умовно поділяємо на дві групи. Лексеми першої групи мають семи зростання інтенсивності ознаки того самого предмета, що їх наближає до засобів вираження функції процесної нерівності.

Процесна нерівність виражає поступову зміну інтенсивності ознаки: зростання, спадання або чергування зростання і спадання. Таку нерівність характеризують як релятивно-динамічне значення компаратива.

У словниковому тлумаченні лексем першої групи обов'язково наявні слова *ставати*, *робити*, *робитися* в сполученні з прикметниками вищого ступеня порівняння, напр.: *витончувати*² — робити розвиненішим, гострішим; *відсуватися*^{4(рідко)} — ставати менш важливим, значущим; *загострювати*¹ — робити тоншим, вужчим; *загострювати*² — робити більш витонченим, чутливішим; *підніматися*¹⁴ — ставати вищим; *підніматися*¹⁵ — набувати вищого рівня, кращих якостей. Те саме стосується

інших лексем цієї групи: *витончуватися*²; *загострюватися*¹⁻²; *затушовувати*²; *здрібнювати*²; *здрібнюватися*, *підростати*, *підхоплюватися*²; *підупадати*².

Значення лексем другої групи містить вказівку на більший або менший ступінь вияву ознаки (в широкому сенсі) в одного об'єкта порівняно з іншим чи іншими: *панувати*², *переростати*¹⁻², *перетягати*³, *покривати*⁹, *обганяти*²⁻³, *відставати*⁴⁻⁶. Напр.: *панувати*² — мати переважне порівняно з чим-небудь поширення; *покривати*⁹ — перевершувати чим-небудь інших; *обганяти*² — досягати більших успіхів, кращих результатів у чому-небудь порівняно з іншими. Лексеми другої групи реалізують функцію перевищувальної нерівності, яка виражає більшу міру вияву ознаки в одного її носія порівняно з іншим.

Очевидним є той факт, що аналізовані лексеми із семантикою процесної та перевищувальної нерівності є дієсловами, оскільки саме вони виражають процес у широкому сенсі (дія, стан, відношення) або ознаку, здатну розвиватися в часі.

Імплицитну компаративність репрезентовано серією «параметричних» прикметників. Вони утворюють опозиційні пари, вказуючи на відхилення від середнього, нормального, типового: *високий* — *низький*, *товстий* — *тонкий*, *глибокий* — *мілкий*, *важкий* — *легкий*, *старий* — *молодий*. У фундаментальній праці з функціональної граматики словосполучення *висока людина* тлумачать як людину вищого зросту, ніж зріст середнього представника даного мовного колективу [10, 111]. Наведемо приклади тлумачення за словником: *глибокий*¹ — який має більшу глибину порівняно з іншими однорідними предметами; *важкий*¹ — який має більшу вагу, ніж звичайно мають подібні предмети; *високий*¹ — який має висоту, більшу від звичайної, від середньої; *низький*³ — який не досяг певної норми, звичайного рівня. Прикметники такого типу уналежнюємо до окремого різновиду нормативної нерівності.

Ю. П. Князєв зазначає, що вживання прикметників типу *високий* імплицитно виражає порівняння з «нормою» — середнім, найбільш звичайним ступенем вияву даної якості в предметів певного класу. Перевищення її виражається прикметниками, які називають значний полюс шкали варіювання ознаки, а недосягнення — їх антонімами [5, 70].

Нормативна нерівність реалізується в конструкціях, у яких об'єкт порівняння і стандарт порівняння — це той самий предмет.

Суть функції власне нерівності — «показати різницю, відмінність якісних або кількісних відношень двох порівнюваних до чогось третього» [4, 185].

Функція власне нерівності може також реалізуватись у конструкціях, у яких заперечується однаковість за допомогою сполук *не схожий, не подібний, не зрівнятися* тощо, напр.: *Я теж після неї бачив багатьох дівчат, навіть красивіших за неї, навіть справжніх красунь, але жодна з них не була схожа на неї, не могла зрівнятися з нею* (О. Гончар); *Хороший актор не схожий на актора. Середній актор схожий на актора. А поганий актор схожий на свій театр* (О. Коломісць); *...життя їхнє не буде подібне на життя їхніх сусідів...* (М. Стельмах).

На лексико-семантичному рівні функціонують слова, які виражають власне нерівність. Це прикметники, іменники, дієслова та прислівники. Із 58 лексем основне значення нерівності має 44 лексеми, тобто в них реалізується «чисте» значення. Це моносемічні або полісемічні слова, формулювання семми яких подається першим, а «значить вона має перший ранг» [2, 145]. Напр.: *неоднаковий* — відмінний від іншого, який не збігається з іншим; *нерівний* — неоднаковий з ким-, чим-небудь; *нерівня* (розм.) — людина, неоднакова з ким-небудь у якомусь відношенні; *особливий1* — який чимось відрізняється з-поміж інших, не такий, як інші; *відмітний* — який чимось відрізняється від інших; *неоднозначний1* — неоднаковий, різний, різноманітний у своєму прояві.

Серед лексем зі значенням власне нерівності наявні такі, які мають семми із семми нерівності другого (*відміна2, відрізняти2* (і застаріле *відріжняти*), *диференціальний2, другий2, нерівність2* (мат.), *оригінальний2, протилежний2*), третього (*неймовірний3, оригінал3*), четвертого (*відокремлюватися4, інший4, новий4*), п'ятого рангу (*неспокійний5*). Зауважимо, що до лексем із домінантною семмою нерівності зараховуємо й такі, у семантичному відтінку яких наявна дана сема: *інший1* // Який змінився порівняно з попереднім; не такий, як раніше; *нарізний* // Інший, не той самий.

Аналізуючи основні логічні форми, А. М. Плотников кваліфікує порівняння як процес відображення в свідомості людей реальних відношень тотожності й відмінності, які існують між предметами та явищами навколишнього світу. Під тотожністю він розуміє категорію, що виражає «рівність, однаковість предмета, явища із собою чи рівність кількох предметів» [7, 89]. У мові рівність виражається еквативом [1; 6].

Засобами вираження функції еквативності можуть бути не тільки синтаксичні конструкції, а й лексеми. Усього зафіксовано понад 110 лексем, у яких може реалізуватись функція еквативності. Одні з них мають основну сему 'однаковий', інші мають кілька сем, серед яких

наявна й аналізована нами: *адекватний, дублетний, еквівалентний, еквіпотенціальний, ідентичний* (книжн.), *однаковий, паралельний*², *подібний, помірний*³, *рівний, тотожний*; *дублет*¹, *дублетність, дублікат*¹⁻², *знімок*², *еквівалент*¹ (книжн.), *еквівалентність, ідентичність* (книжн.), *ізоморфність*¹, *копія*¹⁻², *паралель*², *паритет, повторення*³, *подібність*² (мат.), *рівня* (розм.), *синонім*² (книжн.), *тотожність, унісон*² (фіз.), *дублювати*¹, *дублюватися, замінювати*², *збігатися*⁶⁻⁷, *здоганяти*², *зрівнювати*¹, *зрівнюватися*^{1,2}, *ототожнювати, порівнювати*², *посперечатися*³, *урівноважувати*¹⁻², *урівноважуватися*¹⁻²; *зарівно* (діал.), *нарівні*², *однако* (діал.), *однаково, рівнозначно* тощо. Напр.: *однаковий* — який нічим не відрізняється; *еквіпотенціальний* — однаковий з чимось щодо значення потенціалу; *ідентичний* (книжн.) — тотожний, однаковий, рівнозначний. У полісемічних лексемах функція еквативності реалізується частіше в семемах другого, третього, четвертого, п'ятого, шостого та сьомого рангу, поданих у тлумачному словнику. Переважають нейтральні лексеми (81%), решта лексем мають різні маркери стосовно сфери їх поширення: діал., муз., розм., книжн., літ., мат., спец., фіз. Напр.: *несогірший* (діал.) — не гірший від інших; *викапаний* (розм.) — дуже схожий на кого-небудь, такий самий, як хтось; *ізохронний* (спец.) — який має однакову тривалість із чим-небудь; *синонім*² (книжн.) — тотожне поняття; *унісон*² (фіз.) — рівність частот двох джерел звукових коливань.

Порівняльні конструкції з валентно недостатніми словами реалізують власне модальну рівність. Валентно недостатніми словами вважають слова *схожий, подібний, нагадувати, здаватися, скидатися, мати вигляд, виглядати*. Їх ще називають синсемантичними словами, лексемами відкритої семантики, словами релятивної семантики, «які потребують обов'язкових поширювачів для їхньої структурно-семантичної завершеності» [8, 11].

Серед валентно недостатніх слів перше місце за частотністю вживання посідає слово *схожий*, яке при собі обов'язково має прийменник *на*, напр.: *З Ташані валувала пара, заволікаючи придорожні верби, що здаля були схожі на величезні ожереді сіна...* (Г. Тютюнник).

Характерною ознакою конструкцій із валентно недостатніми словами є експліцитний або імпліцитний орієнтир порівняння. Імпліцитність орієнтира пов'язується з тотожністю сем референта та агента порівняння, останній з яких компенсує відсутність номінації ознак, напр.: *...вертоліт, зменшуючись, теж ставав уже схожий на одну з тих крилатих цікад...*

(О.Гончар); ... промені сонця ще не мали того сліпучо-білого блиску, що влітку, і нагадували золоті стріли, забарвлені блакитом, мовби скупані в крапельках ранкової роси (П. Загребельний). Експліцитність орієнтира ґрунтується на тому, що він називає не саму ознаку, а ті ознаки, за якими встановлюється схожість [8, 11]: *Перед очима невідступно стояв тато, на якого він так схожий з лиця (М. Стельмах); ...мертвячок був Андрійкових років і навіть трохи схожий з обличчя на нього (В. Барка)*. Ми ж виходимо з того, що в таких конструкціях модальна рівність реалізується незалежно від імпліцитного чи експліцитного орієнтира порівняння.

Крім названих синсемантичних слів, функція модальної рівності загалом властива понад 50 лексемам. Такі лексеми репрезентовано семемами із семемами подібності, схожості, що реалізуються в семемах першого рангу (*асиміляція1, асимілювати1, асимілюватися1, помірятися1 (розм.), порівнювати1, схожий1, схожість1, пандан (заст.), конвергентний1 (біол.), подібний1, уподібнити1, конкордатність, гомеоморфія, аналог (книжн.), аналогія1, мімікрія тощо*), другого (*повторювати2, рідня2, споріднений, подобати2 (діал.), зрівнювати, перекиривляти2, нагадувати2*), третього (*ріднити3, удаватися3, подоба3, єдність3, наближатися3*), четвертого (*конвергенція4, скидатися4*) та шостого рангу (*параб (розм.), близькийб*). Напр.: *пандан(заст.)* — те, що схоже у чомусь на інше, йому відповідає, його доповнює (переважно про предмети мистецтва, літератури); *подібний1* — який має спільні риси з ким-, чим-небудь, схожий на когось, щось; *повторювати2* — бути подібним, схожим на когось; *споріднювати2* — робити подібним, схожим; *удаватися3* — народитися, вирости схожим на кого-небудь; *скидатися4* — бути схожим на кого-, що-небудь.

Сема подібності також фіксується в семантичних варіантах семем різних рангів: *збиватися3, заgrimуватися, обрядити1, переводитися3, підробляти1, сходитисяб, уявлятися1*.

У всіх названих лексемах модальна рівність передбачає схожість, подібність за якоюсь однією ознакою. Компаративність узагалі в них є імпліцитною, оскільки спеціальних показників подібності немає, а наявна вона в самій семантиці лексем.

Семантика суперлятивності в цілому окреслюється як найбільша міра вияву зіставлюваної ознаки. Відносна суперлятивність — суперлятивність, при якій ознака певного предмета має найбільшу міру вияву порівняно з іншими однорідними предметами, тобто з певної множини один предмет перевищує за ступенем інтенсивності ознаки всі інші однорідні предмети.

На лексико-семантичному рівні значення відносної суперлятивності репрезентоване понад 50 лексемами. Основою лексичних засобів вираження відносної суперлятивності є іменники (40), меншою мірою — прикметники (13). Числівники та дієслова репрезентовано мінімальною кількістю лексем — 2 та 1 відповідно.

Оскільки семантика відносної суперлятивності реалізується в семантичних підтипах, доречно поділити лексеми подібним чином. Засобами вираження функції власне відносної суперлятивності є такі лексеми: *авангард*₂, *актив*₁, *бестселер*, *дистальний*, *еліта*_{1-2, 4}, *ефективний* (книжн.), *затятий*₂, *інтенсивний*₂, *квінтесенція*₃, *найперший*₁, *основний*, *патерфаміліас*, *патріарх*₂₋₃, *перли*₂, *перлина*₂, *перший*₈, *розкіш*₄, *тяжкий*₆, *чоло*₃ (заст.). Ця функція реалізується в словах, у семантиці яких наявна ідея найвищого ступеня якоїсь ознаки, але котрі не мають показників цього ступеня. Саме тому вважаємо, що такі лексеми імпліцитно суперлятивні. Напр.: *еліта*. 1. Найкращі екземпляри яких-небудь рослин. 2. Найкращі тварини певної породи, які відзначаються найвищою продуктивністю і добрим здоров'ям. 4. Про людей, що відрізняються з-поміж інших своїм суспільним становищем, розумом, здібностями; *затятий*₂ — який виражає найвищий ступінь ознаки, вияву чого-небудь; *інтенсивний*₂ — який дає найбільшу продуктивність; *коронний*₃ — найкращий, найбільш удалий (про роль, номер у репертуарі артиста); *патріарх*₂ — найстарша, найбільш поважана людина в якому-небудь колективі // Людина, яка є старшою і найвидатнішою в якій-небудь галузі діяльності.

У запозичених лексемах, які в мові-джерелі були експліцитно суперлятивними, суперлятивність стає імпліцитною. Прикладом втрати експліцитності є лексема *бестселер* [10, 113].

Функцію відносної суперлятивності можуть виражати лексикалізовані словосполучення, які являють собою скальковану з англійської мови конструкцію «міс + назва установи, міста, країни, частини світу + рік», напр.: *Міс Університет — 2005*, *Міс Одеса — 2006*, *Міс Україна — 2007*, *Міс Всесвіт — 2008*.

Засобом вираження функції послабленої суперлятивності є лексеми *оптимальний* зі значенням 'який найбільше відповідає певним умовам, вимогам, найкращий із можливих, найбільш відповідний даному завданню, даним умовам', *оптимізувати* зі значенням 'вибирати найкращий варіант із можливих'.

Функція неуточненої суперлятивності виражається редулькованою сполукою *най-най...*, яка означає *найкращий*, *найбільший*, *найважли-*

віший, найдорожчий залежно від контексту, напр.: *На вечірку зібрались най-най... (З телепередачі); У неї речі най-най... (З розмови).*

Неуточнений суперлятив — форма, яка виникла недавно [10, 114], це ще не поширене, але досить цікаве явище. Цей семантичний підтип створює в мовленні «ефект імпліцитної присутності інтенсивності ознаки» [9, 123]. Сама ознака при цьому не уточнюється, оскільки вона стає зрозумілою з контексту, а вказується лише ступінь інтенсивності ознаки.

Функція неуточненої суперлятивності реалізується в розмовному та в художньому мовленні і використовується як стилістичний прийом: *Мій татко най-най... (З розмови); Ступив і я у води проминання свого най-най... і поривання (приклад Л. А. Семененко).*

Специфіка партитивної суперлятивності полягає в тому, що порівняння тут здійснюється не з іншими однорідними предметами, а з іншими стадіями, відрізками, частинами того самого предмета [10, 127]. Функція партитивної суперлятивності виражається лексичними засобами, які в переносному значенні означають особливу частину предмета, його максимум, вершину, напр.: *апогей протиріч, пік популярності, вінець творчості, вершина розквіту, пік пристрастей, апогей слави, кульмінація фільму, пік успіху* тощо. Виявлено близько 15 лексем із семантикою партитивної суперлятивності. В аналізованій функції всі вони використовуються в переносному значенні: *апогей², Бог, вінець², вістря², верховина², вершина², вершки², зеніт², кульмінація², основа², пік², розквіт², цар².*

До цього семантичного підтипу належать сполуки типу *королева садів, цариця полів, королева балу, цар звірів, цвіт науки, вершки суспільства*, у яких множина предметів називається не прямо, а через їх сукупність. Такі словосполучення відрізняються від словосполучень, названих вище, тим, що вони є не повністю партитивними [10, 127].

Функція нормативної суперлятивності розуміється як найбільша ознака порівняно не з якоюсь обмеженою сукупністю, а з усіма можливими її носіями.

На лексико-семантичному рівні української мови функцію нормативної суперлятивності репрезентує цілий ряд лексем, у значенні яких наявна сема абсолютного вияву ознаки, сема абсолютного значення найвищого ступеня порівняння. До таких лексем зараховуємо понад 50 слів. Приблизно порівну серед них іменників та прикметників (80 %), також наявні дієслова й прислівники. Прикметники *верховний, гігантський, генеральний¹, глибокий⁵, головний³, граничний, екстремальний¹,*

крайній³, основний, останній³, повний^б, стиглий², центральний⁴, цілковитий, іменники екстаз¹, межа⁵, максималізм¹, максимальність тощо називають верхній ступінь в ієрархії, крайній ступінь, який не передбачає ще більшого вираження ознаки й фіксує крайні, абсолютні показники. До даних лексем долучаємо й інші, які мають сему абсолютного вияву ознаки: акме¹⁻², бенефіс², вирішальний, віртуоз, геніальний, гран-прі, рекорд, розквітлий³⁻⁴, шедевр² тощо.

Крім стилістично нейтральної лексики, трапляється й маркована: абісаль(спец.), благоговіння (книжн.), люксовий (зах.), максимальний (книжн.), пресвятий (нар.- поет.), прецизійний (спец.).

Тлумачний словник фіксує вживання слів максимум і мінімум як такі, що можуть використовуватись у значенні іменника та прислівника. Зауважимо, що лексема останній із 9 семем має семеди третього, п'ятого, шостого, сьомого рангів із семою суперлятивності, а лексема максимум у всіх трьох семемах, зафіксованих у названому словнику, має сему суперлятивності.

Усі функції компаративності, виражені лексико-семантичними одиницями, реалізуються в синтаксичних конструкціях та у відповідному контексті.

Таким чином, лексико-семантичний рівень української мови репрезентує такі шість функцій: квантитативна нерівність (із семантичними підтипами процесної, перевищувальної та нормативної нерівності), власне нерівність, власне рівність, модальна рівність, відносна суперлятивність (із семантичними підтипами власне відносної, послабленої, неуточненої та партитивної суперлятивності), нормативна суперлятивність. Серед зафіксованих лексем із функціями компаративності наявні ті, що належать до нейтральної лексики (їх більшість), а також лексеми, які мають обмежений ужиток (книжні, застарілі слова, терміни, діалектизми тощо). У художньому мовленні переважають стилістично нейтральні лексичні одиниці. У подальших розвідках варто розглянути концентрацію та частотність уживання лексем із семантикою компаративності в інших стилях української мови.

Список використаної літератури

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов /Ахманова О.С. — М.: Сов. энциклопедия, 1966. — 607 с.

2. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській мові: Система засобів вираження: монографія / Бондар О.І. — О.: Астропринт, 1996. — 192 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — Київ — Ірпінь: ВТФ Перун, 2005. — 1728 с.
4. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: навч. посіб. / Каранська М. У. — К.: НМК ВО, 1992. — 399 с.
5. Князев Ю. П. О семантике степеней сравнения прилагательных / Ю. П. Князев // Ученые записки Тартусского гос. ун-та. — 1980. — Вып. 524. — С. 68–85.
6. Лингвистический энциклопедический словарь. — М.: Сов. энциклопедия, 1990. — 686 с.
7. Плотников А.М. Генезис основных логических форм / Плотников А.М. — Л.: ЛГУ, 1967. — 96 с.
8. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Порокопчук. — К., 2000. — 18 с.
9. Семененко Л. А. Ад'єктиви-морфостилеми категорії співвідносної інтенсивності ознаки у поетичному мовленні / Л. А. Семененко // Записки з українського мовознавства: зб. наук. праць. — О.: Астропринт, 2003. — Вип. 13. — С. 115–123.
10. Теория функциональной грамматики. Качественность. Количественность / Отв. ред. А. В. Бондарко. — СПб.: Наука, 1996. — 264 с.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2011 р.

А. П. Романченко

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
кафедра украинского языка

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ
КОМПАРАТИВНОСТИ (ФУНКЦИИ И РЕАЛИЗАЦИЯ)**

В статье рассмотрены лексико-семантические средства, выражающие функции ФСП компаративности в украинском языке, охарактеризованы их семантические варианты, исследованы особенности реализации функций названного поля в художественном стиле по зонам и подзонам.

Ключевые слова: компаративность, лексико-семантические средства, зона, подзона, функция.

A. P. Romanchenko

Odessa National I.I.Mechnikov University
Ukrainian Language Chair

**LEXICAL-SEMANTIC MEANS EXPRESSION OF
COMPARATIVITY (FUNCTION AND REALIZATION)**

Summary

Lexical-semantic means which express the different functions of FSF of comparativity in Ukrainian language are considered in the article, their semantic variants are analysed, the futures of realization of functions of adopted field are investigational in the artistic style after zone and sub zones.

Key words: comparativity, lexical-semantic means, zone, subzone, function.

УДК 811.161.2'367.622'

Л. А. Семененко, канд. філол. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра української мови

СУБСТАНЦІАЛЬНІ МОРФОСТИЛЕМИ З АКТУАЛІЗОВАНОЮ ГРАМЕМОЮ РОДУ/СЕМОЮ СТАТІ У СТРУКТУРІ ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

У художньому мовленні класифікаційна семантико-граматична категорія роду істот/квазіістот може ставати об'єктом рефлексії митців слова, підґрунтям мовної гри. У статті висвітлено деякі динамічні процеси у системі художнього моделювання дійсності, проаналізовано марковані одиниці морфолого-словотвірного рівня, що характеризуються змістовою ускладненістю.

Ключові слова: морфостилема, грамема роду, сема статі, маркований дериват, конотація, актуалізація.

Визначний внесок у розуміння функційно-семантичних і структурних особливостей граматичної категорії роду (ГКР), її місця в системі інших ГК іменника в сучасній україністиці зробив А. П. Загнітко [9; 11; 12; 13; 14]. У монографіях О.К. Безпояско та

Н. Г. Озерової цілі окремі розділи присвячені вивченню граматичної категорії роду субстантивів [1, 82-133 (на матеріалі української мови); 20, 9-31 (зіставний аналіз на матеріалі російської й української мов)]. Маскулізми, потенційні/оказіональні субстантиви парного роду з маркованим корелятом-фемінітивом описано в роботах О. К. Безпояско [2], О. Бондаренка [3], О. І. Главацької [8], А. О. Загнітка [10] та ін.

Молоді вчені активно продовжують дослідження різних аспектів цієї складної, суперечливої категорії. Взаємодію граматичного значення й граматичної форми у вираженні ГКР іменника розглянуто в роботі В. В. Мерінова [18], формування словотвірної системи іменників з модифікаційним значенням жіночої статі проаналізувала С. П. Семенюк [26], ГКР як функціонально-семантичне поле (на матеріалі російської й англійської мов) описала

М. Рожавін [21].

Класифікаційна семантико-граматична категорія роду істот/квазіістот може ставати об'єктом свідомої рефлексії митців художнього слова.

Марковані інноваційні морфостилеми з актуалізованою грамемою роду/ семою статі (фемінітиви та маскулінативи) на матеріалі художнього мовлення досліджували Я. І. Гін [5; 6; 7], А. П. Загнітко [13], Л. В. Зубова [15],

І. О. Іонова [16], Л. Кожуховська [17], Л. А. Семененко [22; 23; 24; 25] та ін.

Мета цієї статті полягає у висвітленні деяких репрезентативних для художнього мовлення шляхів актуалізації/нейтралізації граматичного значення чоловічого/жіночого роду та семи статі/квасистаті у сприйнятті продуцентів даного мовлення та доведенні того, що у художньому структурно-функціональному стилі ГКР стає «більш корелятивною» як за рахунок створення штучних бінарних опозицій, коли експоненти формально-класифікаційної немотивованої ГКР неістот зазнають транспозиції і набувають ознак семантичної категорії природної статі референтів метафоризованих іменників, так і шляхом створення потенційних/оказіональних корелятів (зазвичай фемінітивів, значно рідше маскулінативів) від кодифікованих лексем на позначення істот.

За умов метафоризації та персоніфікації назви неістот із немотивованою категорійною семантикою чоловічого роду стають твірними для похідних родо-статевих корелятів жіночого роду: *Місяць* *напився вина зеленого / і місяцівен* *накликав — ще й много!*

(В. Кордун); *Ліхтар* *закохався в струнку ліхтарівну*. / *І виріс, і синьо на розі палав...*

(І. Жиленко); *Згори гора дивилась у черлінь, / І хилитався човен до човниці*

(М. Вінграновський); *Соняшниці й соняхи* *кохалися*. / *Лиця їх великі і довірливі / Над картоплями-пліткарками зеленими / Просто неба довго цілувалися* (С. Короненко).

Замість кодифікованих корелятів жіночого роду на позначення істот (осіб і не-осіб) уживаються okazіональні/потенційні лексеми-фемінітиви, наприклад, замість кодифікованого корелята зоосемізма *кішка* в поетичному мовленні активно функціонують марковані утворення *котиця, кітка*:

Що це треба котові? А зась! / І на нього недоля *знайшлась: / Пес сусідський* *дихнуть не дає, / А там кітка* *— аж серце стає* (В. Прилипко); *... почерствілі дахи* *провокують енцефаліт / громадян що не завше влаштовують громадянок / і котиць* *яких ігнорує зварйований кіт* (А. Бондар); *... це свята дифтерія ні блудних жінок, ні котиць* *не бере...* (О. Степаненко).

Замість кодифікованого фемінітива *авторка* натрапляємо на маркований, іронічно конотований *авториця*: *До видавництва, десь із Придніпров'я, / підвечір авториця привезлась. / У найпрямішим смислі — привезлась, / цинізм у цих словах не ночував. / Стара. Важка. І чоловічок Вася / вволик за нею з віршами чувал* (В. Затулівітер).

Актуалізована грамема жіночого роду/сема жіночої статі може okazіонально вводитися до структуру значення лексем, які в принципі з різних причин (логічних, фонетичних, структурних тощо) позбавлені можливості мати такі кореляти, наприклад, *ангел/янгол, кардинал, волхв, сопраніст, боєць, політик, член* тощо. Від лексеми *ангел/янгол*, що має значення — 1. *рел.* Надприродна істота, посланець, вісник Бога; зображується звичайно у вигляді юнака з крилами. 2. *чий, перен.* Захисник або заступник; охоронець. 3. *перен., заст.* Про людину (перев. жінку), що відзначається красою чи добрістю, лагідністю або зробила чи робить кому-небудь щось гарне, приємне [4, 29], утворюються морфостилеми *янголиця, ангелиха*: *Я на лузі лежав горілиць; / Надлетіла тарілка з блакиті, / З неї вийшли аж сто янголиць...* (Д. Павличко); *... повз біржу казино мелодію міліцію / пастушки з вітражів упирки з вар'єте / дурепи осяйні вогненні янголиці...* (Ю. Андрухович); *... чи час такий чи ангелиха не знесла / яєць достатньо чи неузгодження фізіології / й потреб держави чи не писався ще закон / і для ворон...* (В. Цибулько).

У вірші Д. Павличка «Примха» спостерігаємо гру адресанта грамемами родових корелятів із залученням анафоричного субститута *він* до антецедента *янгол* і несподіваною розв'язкою, оскільки заміщувальним іменником-антецедентом виявляється морфостилема *янголиця*: *Якось я зустрів янгола, / і давай здирати його сорочку; / хотів дізнатися, / чи він справді янгол, чи — янголиця. / А він починає мене бити / крилами, як гусак, / і каже: «Що за дурнувата примха! / Хіба ти не можеш / по манерах моїх здогадатися, / що я — непорочна панна і тобі не пара?!»* (Д. Павличко).

Такий спосіб з'ясування статі виглядає ще більш абсурдним, оскільки *ангел/янгол* у релігійних уявленнях — безтілесна істота [27, 78].

Алогічними є й утворення *кардиналиха, сопраністка*, оскільки за твірними цих маркованих дериватів закріплені такі значення: *кардинал* — найвищий після папи духовний сан у католицькій церкві, а також особа, що має цей сан [4, 524]; *сопраністи* — 1. *іст.* Співаки-кастрати, які входили до складу хорів католицької церкви і виконували партії сопрано. 2. Співаки-кастрати, виконавці провідних сопранових жіночих партій в

операх 18—поч. 19 ст. [4, 1357], пор.: ...задрипаний контрабасист принаймні знав на ім'я свою шолудиву **сопраністку** (Т. Антипович). На морфостилему **кардиналиха** натрапляємо у вірші Віри Вовк «Любовні листи Вероніки до кардинала Джованнібатісти»: *Друзе мій, як Вам бажається / Мене не тільки листовно, / Прохайте дозволу Папи, / Щоб висвятив мене швидко / **Кардиналихою*** (В. Вовк).

При декодуванні морфостилеми за будь-якого розуміння змісту потенційного деривата (найменування жінки за посадою чоловіка або назви особи жіночої статі в певній сфері діяльності) існування такого феномена неможливе: у першому випадку на заваді стоїть целібат (обов'язок безшлюбності для католицького духівництва), у другому — заборона для жінок обіймати керівні посади в католицтві.

У листі І. Жиленко до чоловіка у військо натрапляємо на інноваційну складну лексему **бойщиця** з прозорою семантикою, яка нібито є фемінітивом до «корелятивної» за родо-статевими ознаками твірної бази *босць*: *На добраніч, чоловіче мій. Живи плідно і гарно, люби свою дурненьку жіночку і не задивляйся на **бойщиць**. Гарзд?* (І. Жиленко).

Яскраве гендерне забарвлення спостерігаємо у морфостилем **політичка, піїтичка**: *...і хай мені кажуть / Юліє / ти не **політичка** ти — **піїтичка** / відмовлю / але ж я не безсловесна птичка / інколи я кусюча змія* (П. Коробчук).

Натрапляємо на варіативні потенційні інноваційні лексеми-кореляти на позначення осіб жіночої статі, пор.: *Але наша квітуюча пані Цитрина підпровадила його [пана Перфецького — Л.С.] до нового кружка гостей, в яким перебували тимчасово суха й гачкувата **членкиня** в якомусь напівчоловічому елегантському вельми вбранню і при краваті...* (Ю. Андрухович); *Збиваються в партійки — **члени і членші** — / і дружню обліплюють ковбасу* (І. Жиленко).

Аксіозабарвлені марковані морфостилеми з гендерною семантикою стають індикаторами ставлення адресанта саме до функціонера жіночої статі, набувають ознак стереотипного сприйняття позначеного денотата-діяча певною частиною етнолінгвокультурної спільноти [див.: 3; 19]. Такі морфостилеми уможливають емотивно-експресивну реалізацію певних смислових інтенцій митців слова.

Наявні у художньому мовленні й штучно створені симетричні корелятивні пари, ознака жіночої статі яких виражається нібито суфіксально-флексійним способом, а насправді експонент жіночого роду є

ситуативним лексичним омонімом до кодифікованої лексеми жіночого роду, яка має зовсім інше значення і не входить до опозиції чоловіча/жіноча стать, пор.: *Отже, я йду на світло, на це світло, бо що мені залишається, і бачу в ньому стіл, а при столі когось, хто вже давно чекає на мене і заманює пальцем — ближче, мовляв, молодий чоловіче, ближче, ближче. І чим ближче я підходжу, тим з меншою певністю можу сказати, хто це — Він чи Вона, Ворожка чи Ворог. <...> Воно питається: що, прийшов?*

(Ю. Андрухович); *На ювілей одного поета / Я сказав одній поетесі: / От візьми собі, уяві собі: / Тобі призначив побачення / Метелик. — (Метелик справді влетів у квартиру / На ювілей...) / Поетеса трохи образилась: / Хіба не вистачає мужчин? / Я не знаю, як приодягатися / До нього... до метелика... / Потім забув я про цю розмову, / Став перед дверима власними / І просто на двірній ручці / Побачив... золотистого метелика: / — Я не метелик! — сказав метелик — / Я метелиця. / Я прилетіла на побачення, — / Сказало мені щось золотисте і тихе, / Яке сиділо на двірній ручці / В золотій сукні... (І. Драч).*

Несподіваність появи маркованих лексичних омонімів з новим значенням особи жіночої статі щодо «твірних» лексем *ворог, метелик* (бо у кодифікованих лексем жіночої статі *ворожка, метелиця* така семема відсутня) настільки вразила продуцентів текстів, що їхня особистісна рефлексія на поіменованій денотат оформлена в середньому роді, тобто відбувається нейтралізація родо-статевих ознак.

Рефлексія щодо біологічної статі поіменованого денотата може бути пов'язана з актуалізацією секундарного ЛСВ полісеманта на позначення істоти й одночасною присутністю формально-граматичного роду примарного ЛСВ на позначення неістоти. Наведемо вірш Н. Білоцерківець цілком: *На груди руку хтось мені поклав — / Аж тихо стало. / Ти, Сонце, ти? / Навіщо ти злякав... / Злякало? / Тих рук не відштовхнути, не віднять — / Стою, німію. / Мені б тебе поцілувати, обняти — / Не вмію. / Скажи мені, навіщо ти такий... / Таке гаряче? / Що рветься серце в тебе з-під руки — / І плаче... (Н. Білоцерківець).*

Актуалізації зазнає такий ЛСВ — 4. *перен.* Про те (того), хто (що) є джерелом життя, втіхи, радості і т. ін. для когось [4, 1357] на позначення істоти, про що свідчать координовані форми чоловічого роду, а форми середнього роду і певна розгубленість адресанта при визначенні родової належності спричинює одночасну присутність у сприйнятті й прямого значення лексеми.

До периферійних засобів актуалізації грамеми роду/семи статі уналежнюємо випадки штучного створення корелятивних за родо-статевими ознаками пар на рівні мовної гри (паронімічна атракція), коли кодифікованим лексемам семантико-граматичного розряду неістот контекстуально приписується значення істот, а вже потім їхня певна звукова подібність і частковий структурний збіг «мають» потрактуватися реципієнтами як такі, між якими виникають дериваційні відношення похідності (модифікаційний тип). Словотворчим формантом нібито виступає флексія-суфікс *-а*, тобто інноваційний «корелят» жіночого роду твориться за зразком таких фемінітивів, як *раб* — *раба*, *маркіз* — *маркіза*, *гість* — *гостя*, *Валерій* — *Валерія*.

Володимир Чуйко, аналізуючи творчість Дмитра Білоуса, пише: «А ось сатирична новела «Пеня» (1949). В основі — справді курйозний випадок: бюрократи придумали податок на бездітність... п'ятирічній дівчинці та ще й попереджають, що в разі несплати ростиме пеня. Мати питає дочку, чи вона хоч розуміє оте чудернацьке слово. Дівчина пояснює, що коли приходять дядько-фінансист — то **пень**, а жінка — то **пеня** (В. Чуйко).

Твірною базою інноваційних корелятів з актуалізованою грамемою чоловічого роду/семою чоловічої статі (за умов їхньої персоніфікації) може бути «фемінітив», пор.: *Панове закохані, ось вам притча, / Любові до крові яскравий взірець. / Одну **сигару** — дорого́, заграничну / вподобав дешевий якийсь **цигарець**. / Вони лежали на одній вітрині, / Він у бік її позирав несміло / І ловив зі своєї картонної скрині / Аромат її недосяжного тіла. / Сотні байдужих самотніх зірок / І йому неначе сказати хотіли, / Що кохання не для цигарок* (С. Бардієр).

Корелят **цигарець** утворено від кодифікованої лексеми **цига́ра** — *заст.* Сигара [1, 1583]. Пор. також: *З бабнища **Баба** / видить слабо: / камінна мармиза / вітром злизана. / Яка же то **Баба**? **Бабай** — / басний чубай...* (І. Калинець).

І. С. Улуханов зауважує, що іменники, в яких у ролі словотворчого форманта виступають суфікси зі значенням жіночності, мотивуються тільки іменниками чоловічого роду: рос. *чемпион* — *чемпионка*, *плут* — *плутовка*, *супруг* — *супруга*. Обмеження родом у цьому випадку супроводжується лексичним обмеженням: мотивуючими є іменники на позначення істот (зворотні відношення типу *коза* — *козел* поодинокі) [28, 110]. Але у художньому мовленні натрапляємо на випадки творення ін-

новаційних корелятивів на позначення істот чоловічої статі або недорослих істот чоловічої статі від зоосемізмів жіночого роду, що в узусі номінують представників двох статей, пор.: *Неначе князь, сидів набряклий жабич / (Мабуть суддя) ...* (С. Пантюк); *...з найбруднішої пелюшки / з рук пупорізки випурхне чайчук / птахоподібний спадкоємець права / на розпад ...* (В. Цибулько). У Дмитра Чередниченка вийшла книжка для дітей із назвою «Білий Чайч».

В ідіолекті Ю. Андруховича, сповненому блискучої, талановитої «еквілібристики» словами, їхньою структурою, примарними/секундарними значеннями,

експліцитними/імпліцитними смислами, підтекстами, затекстами тощо, натрапляємо на корелят до лексеми *риба* — **Риб**, що віртуозно обігрується у досить розлогому контексті і тільки потім повідомляється: *Семінар поезії. Раз на тиждень, по вівторках, ми протягом 3-4 годин обговорювали одне одного, тобто наші вірші. Чи патякали на вільні теми, скажімо, чоловіче і жіноче начала в поезії. Або чому модернізм завжди терпить поразку. Семінар вів один з китів тодішньої російської поезії, Юрій Полікарпович Кузнєцов. Полі-Карпович! Тобто швидше все-таки не один з китів російської поезії, а один з її коронів. <...> А для росіян, кожен з яких воював з іншими за право бути улюбленим учнем Полі-Карповича, дискусії швидше не існувало. Вони сідали на перші парти і заглядали йому в рот, ніби зразкові пуделі. Він був щодо них нещадний. <...> він переважно не лишав від їхніх віршів ані*

живого місця... Йому це пасувало — бути катом слів. Здається, він ніколи не посміхався,

такий собі ідол печалей, замкнута на всі замки трагічна маска, вельмишановний Риб

(Ю. Андрухович).

Творення інноваційних корелятивів **Риб**, **Чайч** супроводжується одночасно ономацією лексеми. Аналогічно утворено марковану лексему *молекул*: *Всесильний! Я тобі молюся, / Молекул космоса твого...* (П. Куліш).

Графема чоловічого роду може оказіонально приписуватися кодифікованій лексемі жіночого роду аналітично, на синтагматичному рівні:

І страх мене вгорнув, бо був я сам між ними, / І запах їх душив, мов обридливий рись... (Ю. Липа); *Все минеться, все проститься — / Сти, мій любий, сти, мій кицю...* (О. Степаненко); *... То плачуть всі, а він і плаче, й кпить, / Бо з нього був гординя пишний дуже* (І. Драч).

Поодинокими є випадки об'єднання власних/загальних назв істот чоловічого/жіночого роду у складний дериват, родова належність якого залишається невизначеною, пор.: *Дідбаба тягне піраміду-ріпу, / час вивертаючи / руками. / Відитовхусться від бруківки Міларена, / слід залишаючи у камні* (В. Шило); *Нас викрала у вікторів і оль / істота на ім'я Віктореоля / чи Олевіктор. Все залежить від / розташування кореня і крони* (В. Неборак).

Кожне з наведених нами маркованих вербальних експонентів імпліцитних смислів доречно, гармонійне у структурі твору, інтенційно зумовлене. При інтерпретації їх реципієнтами пріоритетності набувають когнітивно-прагматичні параметри. Трансфер у вербальну площину складного психоемоційного ореолу контекстуально аксіозабаврлених субстантивів спонукає митців до творення маркованих дериватів-морфостилем з актуалізованою графемою роду/семою статі, «відкоригована» сутність яких базується на глибинних кореляціях граматики та семантики, тобто інтенції мовців можуть реалізуватися шляхом граматичної й образно-емоційної маркованості певних сигналів репрезентативного коду. Вдаючися до таких заходів, автори небезпідставно переконані в тому, що загальна перцепція цих маркованих вербалізованих експлікацій у межах одної етнокультурної спільноти відбудеться адекватно.

Список використаної літератури

1. *Безпояско О. К.* Іменні граматичні категорії (функціональний аналіз) / О. К. Безпояско / відп. ред. Й. Ф. Андерш. — К.: Наукова думка, 1991. — 172 с.
2. *Безпояско О. К.* Особливості родової парадигми суфіксальних іменників / О. К. Безпояско // Українське мовознавство. — 1992. — № 19. — С. 110–117.
3. *Бондаренко О.* Лінгвокультурні особливості мікрополя «назви осіб чоловічої/жіночої статі в певній сфері діяльності» в українській та англійській мовах / О. Бондаренко // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство) : у 5 ч. / відп. ред. В. Ожоган. — Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. — Вип. 75 (4). — С. 31–36.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод.,

- допов. та СД) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2007. — 1736 с.
5. Гин Я. И. Грамматический род как категория поэтического языка: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Я. И. Гин. — Л., 1985. — 20 с.
 6. Гин Я. И. К вопросу о построении поэтики грамматических категорий / Я. И. Гин // Вопросы языкознания. — 1991. — № 2. — С. 103–108.
 7. Гин Я. И. О корреляции рода и пола при олицетворении / Я. И. Гин // Проблемы структурной лингвистики. 1985. — М.: Наука, 1989. — С. 176–184.
 8. Главацкая Е. И. Оппозиция 'женское' — 'мужское' в производной лексике лица современного русского языка / Е. И. Главацкая // Функциональная лингвистика: сб. науч. работ / науч. ред. А. Н. Рудяков. — Симферополь, 2010. — № 1. — Т. 1. — С. 135–137.
 9. Загнітко А. А. Соотношение формально-грамматического и семантического содержания в категории рода имён существительных (на материале современного украинского литературного языка): автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / А. А. Загнітко. — К., 1987. — 18 с.
 10. Загнітко А. О. Корелятивність іменників-назв осіб чоловічого і жіночого роду / А. О. Загнітко // Українське мовознавство. — 1987. — № 14. — С. 67–74.
 11. Загнітко А. П. Взаємодія семантичних і дериваційних факторів у вираженні граматичного роду іменників / А. П. Загнітко // Семасіологія і словотвір. — К.: Наукова думка, 1989. — С. 175–179.
 12. Загнітко А. П. Категорія роду в системі граматичних категорій іменника / А. П. Загнітко // Мовознавство. — 1987. — № 2. — С. 62–67.
 13. Загнітко А. П. Контекстуальна зумовленість реалізації в графемі роду іменника позамовного змісту / А. П. Загнітко // Грамматическая семантика глагола и имени в языке и речи. — К., 1988. — С. 101–105.

14. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. — Донецьк: ТОВ ВКФ БАО, 2011. — 992 с.
15. Зубова Л. В. Категория рода в поэтическом эксперименте / Л. В. Зубова // Язык и речевая деятельность / глав. ред. В. Б. Касевич. — СПб: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1999. — Т. 2. — С. 128–159.
16. Ионова И. А. Морфология поэтической речи: монография / И. А. Ионова. — Кишинёв: Штиинца, 1988. — 166 с.
17. Кожуховська Л. Використання категорійних значень роду іменників із стилістичною метою / Л. Кожуховська // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди: наук. теор. зб. / гол. ред. В. П. Коцур. — Переяслав-Хмельницький, 2003. — Спец. випуск: Філологія. — С. 85–89.
18. Мерінов В. В. Взаємодія граматичного значення й граматичної форми у вираженні лексико-граматичної категорії роду іменника: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. В. Мерінов. — Х., 2003. — 13 с.
19. Монжалей Т. К. Родовая парадигма субстантива и гендерные характеристики языковой картины мира близкородственных языков / Т. К. Монжалей // Мова: Науково-теоретичний часопис з мовознавства / гол. ред. Д. С. Іщенко. — Одеса: Астропринт, 2006. — № 11. — С. 299–305.
20. Озерова Н. Г. Лексическая и грамматическая семантика существительного / Н. Г. Озерова / отв. ред. Г. П. Ижакевич. — К.: Наукова думка, 1990. — 192 с.
21. Рожавін М. Категория роду в сучасній російській мові (функціональний та типолого-характерологічний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.02 «Російська мова» / М. Рожавін. — К., 2000. — 19 с.
22. Семененко Л. А. Выразительные возможности грамматической категории рода имени существительного (выбор маркированного варианта с актуализированной граммемой рода) / Л. А. Семененко // Записки з загальної лінгвістики: зб. наук. праць / відп.

- ред. Ю. О. Карпенко. — Одеса: Астропринт, 2001. — Вип. 3. — С. 128–134.
23. Семененко Л. А. Грамматическая категория рода и имплицитная морфология поэтического языка / Л. А. Семененко // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки / відп. ред. С. А. Жаботинська. — Черкаси, 2001. — Вип. 24. — С. 39–43.
24. Семененко Л. А. Деякі спостереження щодо актуалізації експресивних потенцій граматичної категорії роду з опорою на сему статі у поетичному мовленні шістдесятників / Л. А. Семененко // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди: наук.-теор. зб. / голов. ред. В. П. Коцур. — Переяслав-Хмельницький, 2003. — Спец. випуск: Філологія. — С. 62–73.
25. Семененко Л. А. Потенційні відфауноменні фемінитиви у структурі художнього дискурсу / Л. Семененко // Українське мовознавство: міжвідом. наук. зб. / ред. кол. А. К. Мойсієнко, О. В. Баскононенко, П. І. Білоусенко та ін. — К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2010. — № 40 (I). — С. 28–32.
26. Семенюк С. П. Формування словотвірної системи іменників з модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. П. Семенюк. — Запоріжжя, 2000. — 20 с.
27. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сютя, Т. В. Цимбалюк / за ред. Л. О. Пустовіт. — К.: Довіра, 2000. — 1018 с.
28. Улуханов И. С. Грамматический род и словообразование / И. С. Улуханов // Вопросы языкознания. — 1988. — № 5. — С. 107–122.

Стаття надійшла до редакції 28.11.2011 р.

Л. А. Семененко

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра украинского языка

**СУБСТАНЦИАЛЬНЫЕ МОРФОСТИЛЕМЫ С
АКТУАЛИЗИРОВАННОЙ ГРАМЕМОЙ РОДА /
СЕМОЙ ПОЛА В СТРУКТУРЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО
ДИСКУРСА**

Резюме

В художественной речи классификационная семантико-грамматическая категория рода существ/квазисуществ может становиться объектом рефлексии художников слова, основанием языковой игры. В статье отображены некоторые динамические процессы в системе художественного моделирования действительности, проанализированы маркирующие единицы морфолого-словообразовательного уровня, характеризующиеся смысловой усложненностью.

Ключевые слова: морфостилема, грамема рода, сема пола, маркирующий дериват, конотация, актуализация.

L. A. Semenenko

Odessa National I.I.Mechnikov University
Ukrainian Language Chair

**SUBSTANTIAL MORFOSTYLEMES WITH ACTUALIZED
GRAMEME OF GENDER / SEME OF SEX IN THE
STRUCTURE OF LITERARY DISCOURSE**

Summary

In the artistic speech the classificative semantic-grammatical category of gender of creatures/quasi- creatures may become the object of artists of word reflection, the base of linguistic game. In the article some dynamic processes in the system of artistic modeling of reality have been explained, marked units of morfologic-word-formation level, that is described by a semantic complexity have been analysed.

Keywords: morfostyleme, gender grameme, sex seme, marked derivate, conotation, actualization.

УДК 81'44

О. А. Семенюк, д-р філол. наук, проф., ректор,
Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка,

О. О. Чорна, аспірант,
Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка,
кафедра перекладу та загального мовознавства

КОМУНІКАТИВНИЙ ІМІДЖ УКРАЇНСЬКОГО ПРЕЗИДЕНТА (порівняльний і діахронічний аспекти)

У статті розглянуто трансформацію комунікативного іміджу українських президентів протягом останнього десятиліття; визначено спільні та відмінні комунікативні засоби його творення.

Ключові слова: політичний дискурс, імідж, комунікативний імідж, комунікативна роль, комунікативна стратегія.

Політичну комунікацію сьогодення можемо вважати іміджевою комунікацією, адже більшість виборців формують власну думку про того чи того політичного діяча, спираючись на узагальнений образ останнього, репрезентований у ЗМІ, а не на особистий досвід спілкування з політиком. Сучасні політичні лідери занадто віддалені від пересічного громадянина, щоб перших «можна було оцінювати за будь-якими більш-менш реальними параметрами» [3, 8]. За висловом Віктора Шепеля, імідж став ідолом часу [4, 6]. Окрім того, імідж як згорнутий знак комунікації є зручним засобом маніпулювання суспільною (масовою) свідомістю, адже відображає ті ключові позиції, на які вона безумовно відреагує. Фактично, вдале використання іміджу — це «переведення масової свідомості на автоматичні реакції» [2, 27].

Поняття *імідж в комунікації*, або *комунікативний імідж* (КІ), використовується на позначення узагальненого образу політичного діяча, що формується внаслідок комунікативної діяльності самого політика. Власне, сам термін «комунікативний імідж» не є усталеним, він виник із лінгвістичного дослідження мовної особистості в дискурсах різних типів. Під терміном «комунікативний імідж» розуміємо сукупність мовленнєвих стандартів поведінки (ролей), механізмів і засобів їхньої реалізації

(стратегій), що використовуються комунікантом, наділеним певним соціальним та професійним статусом, з метою формування у свідомості слухачів узагальненого образу певної особистості.

За мету статті ми обрали характеристику трансформацій комунікативного іміджу трьох останніх українських президентів шляхом аналізу зразків їхнього політичного мовлення. Завдання дослідження полягають у: 1) виокремленні лінгвокомунікативних іміджетворчих засобів в мовленні президентів; 2) аналізові образів, які створюють названі засоби; 3) характеристиці видозміни комунікативного іміджу українського президента. Матеріал дослідження, узагальнений в цій роботі, складають тексти п'ятнадцяти промов та інтерв'ю Леоніда Кучми, Віктора Ющенка та Віктора Януковича. Об'єктом дослідження виступає комунікативний імідж мовця-політика, а предметом — лінгвокомунікативні (ролі та стратегії) засоби його формування.

Результати проведеного аналізу свідчать, що комунікативний імідж українського президента є відносно сталим утворенням у межах використовуваної парадигми комунікативних ролей (КР), але змінним щодо їхньої домінанти та особливостей побудови аргументації засобами комунікативних стратегій. Нами було виокремлено 14 КР, якими послуговуються названі політики. Це ролі *Захисника*, *Демократа*, *Компетентного керівника*, *Лідера-що-єднає*, *Відповідального*, *Віруючого*, *Мудрого*, *Реаліста*, *Оптиміста*, *Патріота*, *Переможця*, *Реформатора*, *Свого*, *Філософа* (див. Таблицю 1).

Отже, згідно з показниками таблиці, спільними для усіх трьох президентів є шість комунікативних ролей (46%!): *Захисника*, *Компетентного керівника*, *Лідера-що-єднає*, *Мудрого*, *Патріота* й *Реформатора*. Таку схожість, на наш погляд, можна пояснити двома причинами: по-перше, імідж будь-якого успішного політичного діяча базується на образі ідеального кандидата, сформованого за результатами соціопитувань, зрізів суспільної думки, визначення соціальних настроїв та очікувань тощо — тобто, є відбиттям прагнень виборців (котрі, власне, і наділяють владою того чи того політика). Відповідно припускаємо, що така думка не зазнає кардинальних змін у періоди середньої тривалості (у цьому випадку — 12 років).

Таблиця 1.

**Комунікативно-рольова парадигма політичного мовлення
українських президентів**

№ з/п	Комунікативна роль	Частотність використання (відносна)	Л. Кучма	В. Ющенко	В. Янукович
1	Відповідальний			4,5%	6,3%
2	Віруючий			4,5%	12,5%
3	Демократ	20%		4,5%	
4	Захисник	6,7%		13,6%	6,3%
5	Компетентний керівник	20%		13,6%	25%
6	Лідер—що—єднає	6,7%		18,1%	12,5%
7	Мудрий	6,7%		4,5%	6,3%
8	Реаліст				6,3%
9	Оптиміст	6,7%		4,5%	
10	Патріот	6,7%		4,5%	6,3%
11	Переможець			9%	
12	Реформатор	6,7%		13,6%	19%
13	Свій			4,5%	
14	Філософ	20%			
Разом			100%	100%	100%

По-друге, у свідомості кожного соціуму існує певний абстрагований, навіть архетипний образ керівника чи правителя, який характеризується кількома ключовими ознаками. Згадаймо, наприклад, відоме твердження про те, що росіяни прагнуть керівництва «твердої руки». Відповідно, для українського суспільства бажаним є правитель-захисник, що може об'єднати громаду, є компетентним управлінцем та реформатором, мудрим лідером, патріотом.

Комунікативний імідж Леоніда Кучми відповідає вищевикресленому умовно ідеальному образу лише на третину, адже домінуючими КР в його мовленні є ролі *Демократа* (20%), *Компетентного керівника* (20%) та *Філософа* (20%). Більш «влучним» у такому ракурсі постає образ наступника Л. Кучми – Віктора Ющенка, палітра ролей котрого значно різнобарвніша. Політик використовує КР *Лідера-що-єднає* (18,1%), *Захисника* (18,1%), *Компетентного керівника* (13,6%) та *Реформатора* (13,6%). До того ж, якщо зважити на політичну ситуацію, за якої цей політик став президентом, то можна додати, що його комунікативний імідж майже стовідсотково відображав тогочасні суспільні очікування.

Логічно припустити, що комунікативний імідж, де ключовими є КР *Компетентного керівника* (25%), *Реформатора* (19%), *Лідера-що-єднає* (12,5%) та *Віруючого* (12,5%), виражає соціальні прагнення періоду останніх президентських виборів, адже належить чинному президентові Віктору Януковичу.

Якщо перелік КР, якими послуговуються ці політики, є доволі однорідним, то аломорфними рисами функціонування комунікативних іміджів президентів виступають частотність та преференції у використанні названих КР. Це спричинено, на наш погляд, певним варіюванням бачення суспільством ідеального кандидата «від виборів до виборів», а також потребою протиставлення одного політика іншому, як способу дотримання базового принципу політичного дискурсу — опозиції: щоб стати впізнаваним, слід максимально підкреслювати свою відмінність від інших.

Другим іміджетворчим лінгвокомунікативним засобом виступають комунікативні стратегії. Результати аналізу та класифікації КС представлені у Таблиці 2.

Таблиця 2.

Комунікативні стратегії політичного мовлення українських президентів

ЗА ЗМІСТОМ	Тип КС	Вид КС	Л. Кучма	В. Ющенко	В. Янукович
МАНІПУЛЯТИВНІ		Апелювання до авторитетів	2,7 %	1,8%	5,1%
		Апелювання до базових потреб	2,7 %	5,4%	5,1%
		Апелювання до загальногуманістичних цінностей	5,4 %	8,9%	5,1%
		Апелювання до сімейних цінностей	2,7 %	7,1%	2,6%
		Апелювання до патріотизму	2,7 %	1,8%	
		Взяття відповідальності	5,4 %	3,6%	12,8%
		Визнання відповідальності	2,7 %		
		Гіперболізація проблем		1,8%	
		Героїзація історії	2,7 %	3,6%	2,6%
		Героїзація нації	2,7 %		
		Інтерподієвість		3,6%	2,6%
		Інтертекстуальність	5,4 %	8,9%	12,8%
		Ми-інклюзивне	10,8 %	3,6%	2,6%
		Наведення життєвих прикладів	5,4 %	3,6%	2,6%
		Наведення односпрямованих аргументів		1,8%	
		Нанизування проблем	5,4 %	7,1%	12,8%
		Окреслення плану майбутніх змін	5,4 %	5,4%	7,7%
		Перелічування досягнень	5,4 %	7,1%	7,7%
		Перенесення критики			5,1%
		Підвищення статусу адресата	2,7 %	1,8%	
	Підкреслений оптимізм	2,7 %	1,8%		

ЗА МЕТОЮ	ІНФОРМАТИВНІ	Самокомплімент	5,4 %	7,1%	7,7%
		Стратегія єднання	5,4 %	5,4%	5,1%
		Стратегія об'єктивності	5,4 %		
		Усупільнення відповідальності	5,4 %	3,6%	5,1%
		Щира розмова		3,6%	
	ІНФОРМАТИВНІ	Наведення числових даних	2,7 %	1,8%	
		Наведення результатів соціологічних досліджень	2,7 %	1,8%	
		Цитування офіційних джерел	2,7 %		
	КООПЕРАТИВНІ	Апелювання до авторитетів	3,0 %	2,2%	6,5%
		Апелювання до базових потреб	3,0 %	6,5%	6,5%
		Апелювання до сімейних цінностей	3,0 %	8,6%	3,2%
		Апелювання до патріотизму	3,0 %	2,2%	
		Взяття відповідальності	6,1 %	4,3%	16,1%
		Визнання відповідальності	3,0 %		
		Героїзація історії	3,0 %	4,3%	3,2%
		Героїзація нації	3,0 %		
		Інтерподієвість		4,3%	3,2%
		Інтертекстуальність	6,1 %	10,8%	16,1%
		Ми-інклюдивне	12,2 %	4,3%	3,2%
		Наведення життєвих прикладів	6,1 %	4,3%	3,2%
		Окреслення плану майбутніх змін	6,1 %	6,5%	9,7%
		Перелічування досягнень	6,1 %	8,6%	9,7%
		Підвищення статусу адресата	3,0 %	2,2%	
		Підкреслений оптимізм	3,0 %	2,2%	
		Стратегія єднання	6,1 %	6,5%	6,5%
		Стратегія об'єктивності	6,1 %		
		Усупільнення відповідальності	6,1 %	4,3%	6,5%
		Щира розмова			
	КОНФЛІКТОВІ	Вибудовування опозиції «Я—ви»	3,0 %	2,2%	3,2%
		Деперсоналізована критика	6,1 %		
Непряма критика адресата			4,3%		
Непряма критика опонентів		3,0 %	2,2%		
Пряма критика опонентів			4,3%	6,5%	

Отже, арсенал комунікативних стратегій є ширшим, ніж комунікативних ролей. Проте і тут можна виокремити елементи, спільні для трьох політиків: по-перше, це значна перевага маніпулятивних стратегій над інформативними та кооперативними над конфліктогенними; по-друге, наявність певного ядра КС, якими користуються усі зазначені діячі: КС *апелювання до загальногуманістичних цінностей, перелічування досягнень, нанизування проблем, окреслення плану майбутніх змін та КС єднання* (які, до речі, є маніпулятивними за змістом та кооперативними за метою використання).

Комунікативний імідж Л. Кучми формують стратегії *перелічування досягнень, нанизування проблем, окреслення плану майбутніх змін, апелювання до загальногуманістичних цінностей, наведення життєвих прикладів, Ми-інклюзивного, єднання, усупільнення відповідальності, об'єктивності, де персоналізованої критики*. Можна стверджувати, що названі КС співвідносні з домінантними комунікативними ролями президента — *Демократ, Компетентний керівник та Філософ*.

Комунікативний образ В. Ющенка утворений КС *апелювання до базових потреб, апелювання до сімейних цінностей, апелювання до загальногуманістичних цінностей* (фактично перші рівні піраміди потреб А. Маслоу), *нанизування проблем, окреслення плану майбутніх змін, перелічування досягнень, самокомпліменту, єднання, інтертекстуальності*. Вони відповідають обраним політиком комунікативним ролям *Лідера-що-єднає, Захисника, Компетентного керівника та Реформатора*.

Основними іміджетворчими стратегіями КІ В. Януковича виступають КС *апелювання до базових потреб, апелювання до загальногуманістичних цінностей, апелювання до авторитетів, визнання відповідальності, усупільнення відповідальності, перенесення критики, пряма критика опонентів, перелічування досягнень, нанизування проблем, окреслення плану майбутніх змін, інтертекстуальності, єднання*. Згадаймо, що превалюючими КР для цього політика виступають ролі *Компетентного керівника, Реформатора, Лідера-що-єднає та Віруючого*. На наш погляд, помітна ефективна кореляція між іміджетворчими КР та КС.

Узагальнивши результати дослідження (підкреслюємо — не реальні дії політиків, а їхню вербальну презентацію), можемо стверджувати, що після правління Демократичного та Мудрого Керівника, котрий вмів ставити цілі, визначати спосіб їх досягнення та врешті-решт досягати їх, українці обрали Лідера-Реформатора, здатного об'єднати суспільство навколо історично спільного задля досягнення соціально бажаних цілей та захисту від посягань на цілісність і спокій держави. Послідовником Лідера-Реформатора став Керівник-Реформатор, вмілий у визначенні проблем, пошуку їхнього швидкого та «безболісного» вирішення та відповідальний за кожен свій крок.

Такою є діахронія розвитку комунікативного іміджу очільника української держави. Проте не менш цікавим аспектом аналізу видається розгляд спільних компонентів КІ політиків — умовного ядра, яке, до певної міри, відображає ідеальний / архетипний образ політичного діяча, узагальнений у суспільній свідомості. Як відзначено вище, спільними для

мовлення трьох політиків виступають комунікативні ролі *Компетентного керівника, Реформатора, Лідера—що—єднає, Мудрого, Патріота і Захисника* та комунікативні стратегії *апелювання до загальногуманістичних цінностей, перелічування досягнень, нанизування проблем, окреслення плану майбутніх змін та КС єднання*.

Очевидно, що комунікативна роль *Компетентного керівника* корелює з соціальною та політичною роллю президента — офіційно визнаного лідера держави. Засобами її вербалізації виступають: а) «Я-фрази», у яких президент описує власні досягнення, підкреслює свою вправність у керівництві країною, наприклад: **Як Президент я маю чітке уявлення про те, яка зовнішньополітична стратегія сьогодні найбільше відповідає національним інтересам України <...> я володію достатнім запасом політичної волі, щоб трансформувати їх у реальність** [Виступ Президента України Віктора Януковича у Верховній Раді України 25 лютого 2010 р.].

б) комунікативна стратегія *перелічування досягнень*, що посилює довіру до управлінських здібностей мовця, наприклад: *Ми маємо вільну пресу. Триває детінізація національної економіки. По суті, за останні півтора року вдвічі виріс національний бюджет. Збільшилися пенсії, суттєво скоротилось безробіття, яке є сьогодні найнижчим за роки української незалежності. За минулі чотири місяці на 24 відсотки зросла реальна заробітна плата* [Промова Президента України Віктора Ющенка на відкритті першої сесії Верховної Ради України п'ятого скликання 31 травня 2006 р.].

КР *Реформатора* відображає вимоги реалій життя українського народу періоду становлення державності, а відповідно, і суспільно-політичних інститутів, коли важливим стає не лише вміле керівництво / управління державою, а й здатність політичного лідера побачити / зрозуміти нагальні проблеми чи недосконалості державно-владних механізмів, визначити шляхи їх подолання та, власне, здійснити ці кроки. Наприклад: *2006 рік — це рік впровадження національних реформ. <...>Перше — програма «Здоров'я нації», яка забезпечить кожній людині гарантований перелік безоплатних медичних послуг. Ми відновимо базову систему охорони здоров'я на селі. Друге — модернізація системи освіти <...>Настав час «економіки знань», коли інтелектуальні ресурси приносять країні значно більший прибуток, аніж природні <...> Третє — українське село. Програма розвитку села створить сприятливі умови для аграрного сектору* [Телевізійне звернення Президента Віктора Ющенка до Українського народу з нагоди першої річниці інавгурації

25 січня 2006 р.]. Цікаво відзначити, що в проаналізованих зразках дискурсу КР *Реформатора* вербалізується переважно за допомогою дієслів майбутнього часу доконаного виду, що є лінгвістично вдалим вибором: з одного боку, політик лише обіцяє здійснити певні дії (майб. час), але сама форма доконаного виду навіює думку про «майже-виконаність» обіцянки: *Переконаний, що нам уже скоро вдасться сформувати і професійний уряд, і організувати ефективну роботу Президента, парламенту та уряду. Усе, що потрібно зробити для цього, я зроблю, я вирішу це завдання* [Інтерв'ю з Президентом України Віктором Януковичем «Знаю, що робити і як. І роблю» від 04 березня 2010 р.]. Засобом об'єктивації аналізованої КР виступають також комунікативні стратегії а) нанизування проблем та б) окреслення плану майбутніх змін. Семантично це відображає базову характеристику політичного дискурсу — опозицію. Наприклад: а) *На жаль, сьогодні ці загрози досить реальні. Це й загроза банкрутства «Нафтогазу України», втрати права власності на газотранспортну національну систему, а з нею — і втрата енергетичної та економічної незалежності. <...> Це — «ручне управління» економікою. Це — вже неукраїнська металургія. Це — старі й нові десятки мільярдів доларів державних боргів, які вже лягли на наші плечі й плечі наших дітей. Це — російська військова присутність в Україні. <...> Це — Україна без реформ* [Промова Президента В. Ющенка в Національній опері з нагоди 91-ї річниці проголошення Акта Злуки 22 січня 2010 р.].

б) *Ми повинні швидко створити дієздатну виконавчу владу, яка невідкладно займеться найбільш ураженими галузями економіки і соціальною сферою. Першочергове завдання на цьому шляху — реформування системи влади і, перш за все, Кабінету Міністрів, перетворення його у команду професіоналів, а не «політичних офіціантів»* [Виступ Президента України Віктора Януковича у Верховній Раді України 25 лютого 2010 р.].

Комунікативна роль *Лідера-що-єднає*, на наш погляд, також викликана особливостями вітчизняного політичного життя та ведення передвиборчих кампаній, коли країна розділена за політико-географічним принципом, тобто політичні вподобання ототожнюються з місцем проживання. Об'єктиваторами КР *Лідера-що-єднає* виступають:

а) прями чи опосередковані заклики до єднання (КС єднання): *Наша найвища місія — відродження нації як єдиного, здорового і життєствердного організму, який охоплює весь Український народ без різниці поглядів, регіонального походження чи віри* [Промова Президента Укра-

їни Віктора Ющенка на Михайлівській площі у День вшанування 75-х роковин Голодомору 1932-1933 років 26 листопада 2007 р.].

б) використання КР Ми-інклюзивного — тобто нагромадження займенників *ми, наш, нас, кожен* та слів зі значенням спільної дії: *разом, усі разом: Браття і сестри! Ми - разом. Переламати хотіли всіх. Проти нас ішло зло* [Там само]. Усе це посилює відчуття спільності прагнень мовця й слухачів, посилює емпатію до політика, вводить його до СВОГО кола.

КР *Мудрого* діяча є, на нашу думку, відображенням архетипу керівника, сформованого тисячоліття тому, коли племенем керував наймудріший та найдосвідченіший старійшина. Тобто, українці все ще прагнуть бачити у президентові духовного наставника, мудру і розсудливу особистість, «совість нації», на відміну від західного уявлення про очільника країни як умілого управлінця й менеджера. Наприклад: *Ми спостерігаємо такий феномен, як девальвація самої ідеї демократії у частини людей. Вона не зробила всіх зразу щасливими, ось і розчарування. Та й безладдя довкола ще забагато. Люди жадають порядку. Можна зрозуміти це. Але я вбачаю в цьому і велику небезпеку. Небезпечно робити зупинку в демократичному процесі. Нам треба заблокувати саму можливість цього* [Промова Президента України Леоніда Кучми на Всеукраїнському Громадянському Форумі 02 квітня 2004 р.].

Одним із засобів реалізації КР *Мудрий* виступає комунікативна стратегія *апелювання до загальногуманістичних цінностей*, до речі, використовувана усіма названими президентами. Вона надає виступу політика певної патетичності, адже оперує цінностями вищого порядку: свободою, рівністю, справедливістю, до того ж послуговується емоційною, а не раціональною аргументацією, наприклад: *Не хлібом єдиним жива людина, і в наших планах, на діловому календарі нової доби мають постійно бути такі визначальні завдання, орієнтири та цілі, як дальше відродження духовності нації, повернення її одвічних моральних чеснот та цінностей* [Новорічне звернення Президента України Л. Кучми до українського народу 31 грудня 2000 року]. Та *Важливим досягненням нової команди є свобода слова. Слово «темник» назавжди пішло в історію* [Телевізійне звернення Президента Віктора Ющенка до Українського народу з нагоди першої річниці інавгурації 25 січня 2006 р.].

Комунікативні ролі а) *Патріота* і б) *Захисника* також належать до архетипних характеристик керівника соціуму — він має не лише управляти, а й бути відданим рідній землі, вміти захистити свій народ і батьківщину від чужоземних посягань.

Наприклад:

а) *Перше — це національна ідея, ідея сильної, справедливої і вільної нашої держави, відродження української мови, культури, відродження нашої пам'яті і самої нашої ідентичності* [Промова Президента в Національній опері з нагоди 91-ї річниці проголошення Акта Злуки 22 січня 2010 р.].

б) *Сьогодні, на вікопомному рубежі, я ще раз запевняю, що нікому і ніколи не буде дозволено похитнути громадянський мир та спокій у державі і суспільстві, нав'язати нам небезпечні варіанти розвитку подій, вкинути у вир злих і розгнураних пристрастей* [Новорічне звернення Президента України Л. Д. Кучми до українського народу 31 грудня 2000 р.].

Таким чином, комунікативний простір сучасної політики став ареною функціонування та боротьби іміджів — згорнутих знаків комунікації, котрі є ефективним засобом маніпулювання суспільною свідомістю. Комунікативні образи трьох останніх українських президентів мають як спільні, типові риси (корелюють з архетипами суспільної свідомості), так і відмінні, котрі допомагають політику стати більш впізнаваним (реалізація принципу опозиції). Дослідження політичного іміджу, зокрема комунікативної його сфери, є корисним для уточнення соціокультурної та комунікативної ситуації в Україні і має як прикладне, так і теоретичне значення — є внеском в іміджелогію та теорію мовленнєвої комунікації.

Список використаної літератури

1. Михалева О. Л. Политический дискурс: Специфика манипулятивного воздействия / Ольга Леонидовна Михалева. — М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 256 с.
2. Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии двадцатого века / Георгий Георгиевич Почепцов. — М.: «Рефл-бук», К. : «Ваклер», 1999. — 352.
3. Почепцов Г. Г. Профессия: имиджмейкер / Георгий Георгиевич Почепцов. — 2-е изд., испр. и доп. — СПб.: Алетейя, 2001. — 256 с.
4. Шепель В. М. Имиджелогия. Как нравиться людям / Виктор Максимович Шепель. — М.: Народное образование, 2002. — 576 с.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2011 р.

Семенюк О. А.

Кировоградский государственный педагогический университет
им. В. Винниченко,

Черная О. О.

Кировоградский государственный педагогический университет
им. В. Винниченко,
кафедра перевода и общего языкознания

**КОММУНИКАТИВНЫЙ ИМИДЖ УКРАИНСКОГО
ПРЕЗИДЕНТА (сравнительный и диахронический аспекты)**

Резюме

В статье рассмотрена трансформация коммуникативного имиджа украинских президентов на протяжении последнего десятилетия; определены общие и отличительные коммуникативные средства его образования.

Ключевые слова: политический дискурс, имидж, коммуникативный имидж, коммуникативная роль, коммуникативная стратегия.

O. A. Semenyuk

Kirovograd State V/Vynnychenko Pedagogical University

O. O. Chorna

Kirovograd State V/Vynnychenko Pedagogical University
Translation and Common Linguistics Chair

**COMMUNICATIVE IMAGE OF UKRAINIAN PRESIDENT
(comparative and diachronic aspects)**

Summary

In the article, transformation of communicative image of the Ukrainian presidents during the last decade has been considered; common and distinctive communicative means of its creation have been specified.

Key words: political discourse, image, communicative image, communicative role, communicative strategy.

УДК 811.11-112

В. Г. Таранець, д-р філол. наук, проф., зав. кафедри
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського
кафедра німецької філології та перекладу

СУБСТИТУЦІЯ ВЕЛЯРНИХ ПРИГОЛОСНИХ ДОРСАЛЬНИМИ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ (історичний аспект)

У статті розглянуто давнє слов'янське явище, що полягає в субституції псл. *k, *g передньоязиковими м'якими t', d', засвідченій у деяких слов'янських мовах та діалектах. Особливо чітко такі зміни представлені в полабській мові, у протилежному напрямку реалізована субституція приголосних у південно-західних діалектах української мови, особливо в гуцульському говорі. Причиною таких змін вважають вплив Трипільського субстрату, в результаті якого велярні зімкнені замінилися дорсальними, вторинною є дія аналогії.

Ключові слова: слов'янські мови, еволюція, субституція велярних, причини змін, полабська мова, гуцульське наріччя.

Однією із проблем лінгвістичних досліджень є пізнання загальних законів розвитку мови і особливостей її функціонування. Як і раніше, в компаративістиці, вважає Т. В. Гамкрелідзе, основним є «...положення про мовний розвиток, який потрібно розуміти... як діахронічну мінливість, варіабельність мови, її здатність до перетворень на всіх рівнях мовної структури» [1, 29]. При дослідженні мовних змін використовують, як правило, метод внутрішньої реконструкції, який моделює «процес розвитку від деякого стану мови» [10: 26], проте, на нашу думку, при дослідженні проблеми історичних мовних змін недооцінюють вплив інших мов, що було дуже поширеним і типовим у давнину під час міграцій і взаємовпливу різних етносів. Особливо це чітко проявлялося в умовах тривалої дво- і багатомовності, що суттєво спричинило дію субстратних мовних явищ [11].

Фонетичні зміни відбуваються в живих мовах як алофонне варіювання, спричинене різними факторами, що діють у процесі мовлення при відповідних умовах (асиміляція, дисиміляція, місце наголосу, позиція звуку в слові та ін.), тому їх називають позиційними. З ними тісно пов'язані зміни історичні, засвідчені в писемних пам'ятках. Сучасний стан діахронічних досліджень дає можливість пізнати особливості

фонетичних змін звуків, які мали місце в словах, їх еволюцію та причини зародження цих змін. Незважаючи на широке і давнє вивчення природи еволюції мови, дана проблема і тепер залишається **актуальною** при розгляді етногенезу слов'янських мов. Ж.-Ж. Варбот, розглядаючи різні підходи вчених до вивчення морфологічного і словотвірного аспектів реконструкції та етимологізації праслов'янської лексики, вказує на важливість досліджувати «незвичайні зміни звуків і афіксів», узагальнення таких явищ та пізнання їх закономірностей [3: 4].

До таких особливостей в розвитку фонетичної системи слов'янських мов відносимо зміни велярних зімкнених приголосних посл. *k, *g у передньоязикові (дорсальні) м'які t', d' і навпаки. Такі зміни засвідчені в різних слов'янських мовах та діалектах, про які писали В.О.Богородицький, О.І.Томсон, О. Брок, Х. Шустер-Шевц та інші вчені.

Об'єктом нашого спостереження є давні слов'янські словоформи, в яких засвідчена взаємозаміна велярних і палатальних зімкнених. **Предметом** дослідження є субституція прадавніх приголосних *k, *g дорсальними м'якими t', d' у слов'янських мовах. **Метою** є вивчення суті зазначеного фонетичного явища та його причин.

Досить чітко зміна велярних приголосних у м'які передньоязикові виглядає у полабській мові, про що буде йти мова нижче. Це ж фонетичне явище має місце в лужицьких мовах (в.луж. діал. *g**lybokъ** та н.луж. *dłumoki* 'глибокий'), в яких протиставляються /g-d/ [13: 44]. Змішування велярного з палатальним відомі в болгарських діалектах, подібні зміни в підсистемі зімкнених відзначає Х.Шустер-Шевц і в діалектах східно-сербських та північномакедонських [16: 319]. Досліджуючи староновгородський і в цілому північноруські діалекти, вчений-славист відзначає в них зміни на кшталт g', k' > d', t' (g'vezda/d'vezda, k'vet/t'vet) [16: 318].

Субституція розглядуваних приголосних відбулася в багатьох говірках південно-західного наріччя української мови, але діє вона в протилежному напрямку (С. П. Бевзенко, І. Г. Матвіяс). Так, у селі Грабівка Калуського району Івано-Франківської області зафіксовано зміну t', d' в k', g', наприклад: t'іло//k'іло, d'ідо//g'ідо, t'ін'//k'ін', t'істо//k'істо [6: 221]. Л. Е. Калнинь подає у зазначеній праці варіативність реалізації зімкнених приголосних у мовленні представників старшого і молодшого покоління. В обох випадках зміни наявна реалізація як «тенденція, а не як безумовне правило і є наслідком контактів діалекта з літературною мовою» [6: 221]. Взаємозаміну приголосних Л.Е.Калнинь пояснює впливом діалектних особливостей у мовленні старшого покоління через недостатнє володіння

літературною мовою, але чому в діалектах діє це явище гіперизму і звідки воно походить, невідомо.

Відомий славіст Олаф Брок розглядає досить глибоко і всебічно артикуляцію приголосних звуків у слов'янських мовах, зокрема задньота передньоязикові та їхню варіативність. Вчений зазначає, якщо перемістити змичку язика з піднебінням у напрямку зони дії утворення /j/, то при вимові приголосних відсутня чітка межа між зімкненими /k : t / і /g : d/ [2: 27]. Чим далі вперед зміщується артикуляція консонантів /k, g, χ/, тим «м'якіше» вони звучать, і навпаки, в зворотному напрямку до більш задньої артикуляції вони стають «твердішими» з низьким власним звуком [2: 27]. Таким чином, реалізація артикуляції зімкненого звука в «середньо-палатальній» зоні зумовлює вимову задньоязикового приголосного як передньоязикового і навпаки, іншими словами, в словах відбувається підстановка типу /k ~ t/, /g ~ d/. Проте ніде автор не вказує, що стало поштовхом чи **першопричиною** зміщення змички. Взагалі-то можна вважати природною зміну велярних у палатальні, тобто зміщення змички «вперед» по ходу вимови (за О.І.Бодуеном де Куртене) як **первинні**, і в той же час перехід передньоязикових у велярні відбувається за аналогією до вищезазначеної зміни і хронологічно виступає **вторинним**.

Реалізація змички зімкнених у j-зоні і зміни їхнього локусу в напрямку /k ~ t/, /g ~ d/ становить суттєву артикуляційну ознаку в слов'янських мовах. Щодо причин появи цієї властивості в фонетичній системі слов'янських мов напрошується думка про дію у цих змінах зовнішнього чинника, а не внутрішньомовних змін у звуковій системі. Останні ніколи не підуть на зміни локального типу в звуках, які приводять до суттєвого порушення в акустичному вигляді словоформ і відповідно в їхньому перцептивному образі. Звукові перетворення у межах наявної мовної системи відбуваються, головним чином, у вигляді модальних змін, лише іноді має місце зміщення місця артикуляції приголосних. Зміна локусу вимови приголосних проявляється при їх **субституції** в мовах. Така ситуація трапляється за умов двомовності і зміни відбуваються під впливом однієї із мов. Фонетична інтерференція показана нами в деталях при розгляді впливу мови трипільців на мову прийшлих давньоєвропейських (д-є.) племен, у тому числі слов'янських [11]. Так, наприклад, зміна дє. лабіовелярних мала місце у вигляді субституції типу /*k^w ~ *p/, /*g^w ~ *b/. Ця зміна свідчить про зміщення артикуляційного локусу «вперед» і появу на місці велярних губно-губних звуків. Відбулася повна лабіалі-

зація задньоязикових. У такому ж напрямку проходила зміна типу /k ~ t/, /g ~ d/ у мовах, у результаті якої змичка велярних змістилася у напрямку твердого піднебіння, отримавши **передньопалаталізований** вигляд. У результаті де. *k, *g змінилися у мовах, у тому числі в слов'янських, у *t, *d (або *t', *d'). Як уже зазначалося, найчіткіше такі зміни велярних засвідчені у полабській мові, до аналізу якої ми переходимо.

Етимологічний аналіз полабських словоформ показав підстановку задньоязикових передньоязиковими, а не навпаки, як це засвідчено в українських та інших діалектах. Про давніший характер у цьому фонетичному процесі задньоязикових достеменно свідчать численні факти полабської мови, окремі із яких подано нижче.

У полабській мові наявні різні архаїчні риси праслов'янської мови, до яких уналежнюємо також заміну задньоязикових приголосних посл. /*k, *g/ передньоязиковими палаталізованими /t', d'/ . На нашу думку, зазначена зміна приголосних має історичні корені і її витoki відноситься до далеких часів існування праслов'янської мови. До такого розуміння привів нас аналіз структури словоформ та динаміка їх змін, які були проведені нами на матеріалі лексем старополабської мови.

Зі словника полабської мови та деяких інших джерел нами виписано 90 прикладів наявності передньоязикових м'яких приголосних /t', d'/, яким у праслов'янській мові у цих же словоформах відповідають задньоязикові звуки /*k, *g/. Аналіз відповідних лексем показав, що заміна типу *k ~ t' переважають і реалізовані в 85,5% випадків, у решті словоформ маємо підстановку *g ~ d'. Необхідно відзначити, що зміна приголосних зазначеного типу є саме підстановкою одного звука іншим, а не результатом історикогенетичного розвитку, при якому посл. *k міг би змінитися в *h, *g, те ж і у випадку з *g > k, h. Витoki тут давніші, коли лабіовелярні де. *k^w, *g^w у праслов'янській мові в результаті артикуляційного послаблення розщепилися і змінилися до вигляду посл. *kw > *k, *gw > *g. Подальший вплив трипільського субстрату привів до підстановки посл. *k ~ t та посл. *g ~ d. Такі зміни відбулися у **пізньопраслов'янський** час, на який і припадає зародження полабського та інших слов'янських діалектів. Поява на місці *k, *g приголосних *t, *d (включаючи палаталізовані) можлива лише за умови підстановки, викликані впливом субстрату. Дія субстрату може зумовлювати і зворотну зміну, а саме: t > k, d > g. Двосторонні зміни велярних і дорсальних приголосних відбуваються також і за **аналогією**, але такі зміни ми вважаємо вторинними за часом.

Таким чином, першопричиною зміни псл. $*k \sim t$ та $*g \sim d$ є вплив Трипільського субстрату в полабських та інших західнослов'янських мовах, а не Північного, якого зазнали германці, в мові яких відбулися зміни іншого типу, а саме: зімкнені отримали артикуляційне послаблення і змінилися в щілинні (згідно з законом Грімма) (пор.: д-с. $*p, t, k >$ герм. $*f, \beta, \chi$ і т.ін.). Звідси випливає, що полаби та інші західнослов'янські племена з'явилися у Північній Європі, вже зазнавши впливу мови трипільців. Очевидно, що полабська мова є носієм архаїчної праслов'янської підстановки приголосних, яка мала місце в час мешкання слов'ян у Карпатах перед розпадом їх прамови.

Особливий лінгвістичний інтерес становить полабський топонім *Gohlau*, представлений у пам'ятках варіантами *Coleve* (1296), *Cholebe* (1450), *Golow* (1564), *Golau* (1760), *Golau, Golow* (1791) і т. п. Зазначений топонім Е.Кайзер уналежнює до псл. основи $*Gol'ov-$, а також імен *Golek, Golik, Golka*, всі вони мають у собі апелятив $*golvja$ 'голий' [14: 28]. Цікавим є порівняння цього апелятива з коренем новополаб. $d'ölē/d'üla$ 'голий', в якому очевидно є заміна початкового приголосного $*g \sim d'$. Найдавніший топонім засвідчено в 1296 році, всі його варіанти мають в анлауті $/g-/$. Якщо порівняти цей топонім з відповідним апелятивом новополабської мови, то $rhjrevskj.$ є підстановка задньоязикового $/g/$ передньоязиковим $/d'/$.

Спільнослов'янське $*golvjъ$ 'голий' має в слов'янських мовах початкове $/g-/$ або $/h-/$ (п. *goly*, нл. *góly*, в.л. *holy*, болг. *гол*, р. *голый*, блр. *голы* [15: 137], лише в новополабській засвідчена форма $d'ölē$ зі значенням 'голий'. У той же час у ранішніх пам'ятках натрапляємо на форму у вигляді: *Gilja, Gilga, Tgêle, Tgela, Tyela, Tjela, Tijilja* [14: 26]. Очевидним є зміщення місця артикуляції початкового задньоязикового зімкненого в напрямку передньоязикового, тобто $g- > tg- > tj- > ti- > d'$. Зімкнення заднього $/g-/$ змістилося наперед, причому ця перестановка відбувалася поступово, що засвідчено графікою в пам'ятках з цим топонімом.

Інший полабський топонім *Govelin* співвідноситься із псл. $*kobylin$ [14: 28]. Його новополабський еквівалент має вигляд $t'übāla$, порівняння якого з праслов'янським свідчить про заміну задньоязикового передньоязиковим, тобто $*k \sim t'$. Як і в вищерозглянутому випадку, така підстановка викликана впливом мови трипільців, у якій був відсутній лабіовелярний приголосний і.-с. $*k^w$. Ізогласи цього звука в глухому або дзвінкому варіантах і підлягали до заміни їх відповідними простими зімкненими $/t/$ або $/d/$. Факти свідчать, що такі підстановки відбувалися вже за доби існування

окремих слов'янських діалектів, у тому числі й полабського. У новополабський час даний топонім реалізований у варіантах: *Tschüpóglia*, *Tjübahl*, *Tjübolja*, порівнявши який з псл. **kobylin*, необхідно відзначити пересув місця артикуляції псл. початкового приголосного у напрямку передньої частини ротового резонатора, спричинений асимілятивним впливом наступних звуків цього ж складу. Належність зазначених звуків до одного складу типу *Tschü-*, *Tjü-*, *Tjü-*, що утворюють єдину артикуляційну одиницю, засвідчує тісний фонетичний зв'язок і відповідно високий ступінь асиміляції.

У новополабській мові існує словоформа *d'öra* з семантикою 'гора'. Цей варіант у писемних пам'ятках полабської мови має вигляд: *Tchiöra*, *Tgöra*, *Tjöra*, *tgöra* 'гора' [14: 31]. Очевидно, що полабська мова фіксує реалізацію в омонімічних формах протиставлення /g ~ d'/.

Аналогічну заміну маємо в полабських словоформах: у топонімі *Könaui* і в його корені *t'ün* 'кінь' [14: 34]. Перший із них реалізується у вигляді: полаб. *Könaui*, *Conow*, п. *Koniowo*, *Koniewo*, рос. *Konevo*. Полабські форми з субстратним /t'-/ засвідчені в пам'ятках у вигляді: *An Tjun*, *Tyühn*, *Tyün*, *Tjün*, *Tgün* зі значенням 'кінь'. Як і в вищерозглянутих випадках, корінь полабської лексеми і топонім являють в абсолютному анлауті протиставлення зімкнених **k ~ t'*, серед яких /t'/ субстратного походження, а /**k*/ є зімкненим праслов'янським, який походить із і.-с. **k^w*.

Полабський топонім *Kolborn* реалізується у різних варіантах, серед них: *Kolberge* (1330/52), *Colbarde* (1360), *Kolborne* (1478), *Koltborn* (1654), *Colborn* (1791). З 15 ст. вживається нижньонімецький складовий *born* зі значенням 'колодязь, джерело' у формах зазначеного вище топоніма-композиції. Полабський топонімічний корінь реалізується у формах: п. *Kolobrzeg*, *Kololež*, н.луж. *Kólobrég*, нім. *Kolberg*. Початковий приголосний полаб. /k-/ заступається у окремих топонімах субстратним /b'/, який зводяться до *b'ordü*, зокрема: *Biordí*, *Biordi*, *Byordý*, *Byordi*, *Byordí* [14, 35].

Аналіз вищезазначених та інших фактів полабської мови свідчить про досить велике поширення підстановки задньоязикових приголосних передньоязиковими, зокрема **k ~ t'* та **g ~ d'*, що становить суттєву рису цієї мови. У цілому аналіз дозволяє зробити також висновок про те, що новоутворені передньоязикові м'які приголосні етимологічно походять із відповідних задньоязикових псл. **kw/*gw* (< і.-с. **k^w/g^w*). Нові дорсальні приголосні із велярних появилися під впливом субстрату, який діяв на праслов'янську мову ще на теренах Трипілля. Цей вплив у

вигляді діахронічної ознаки у слов'янських мовах проявляв себе також у той час, коли вже не було двомовності і мова автохтонної людності повністю асимілювалася окремими діалектами і мовами давньоєвропейської сукупності. Дослідження свідчать, що навіть пізніше, після зникнення субстратної мови, її фонетика, «особливо в системі консонантизму, проявляє дуже велику ступінь стійкості» [12, 168]. Ці зміни можна фіксувати в історично віддалений час від мови-субстрату, яка суттєво вплинула на систему іншого страту.

Як уже зазначалося вище, явище субституції має двобічний вияв: порівняно до зазначених вище змін велярних у дорсальні у полабській мові в протилежному напрямку реалізується підстановка в південно-західному діалекті української мови., а саме: зміна передньоязикових в задньоязикові приголосні. Звернімося до окремих прикладів.

У словнику гуцульського наріччя [5] натрапляємо на непоодинокі випадки вживання паралельних омонімічних форм з приголосними /к'/ та /г'/, наприклад: *кегатиси* — *тегатиси*, *кегло* — *тегло*, *кежа* — *тежа*, *ківна* — *тівна* 'тільна' (про корову), *кісний* — *тісний*, *кісно* — *тісно*, *кісто* — *тісто*, *клумак* — *тлумак* 'клунок', *кема* — *тема* 'пам'ять', *кети* — *тети* 'ударяти', *хата* — *т хак'і* 'до хати'. Зрідка засвідчена підстановка /д'/ ~ /г'/: *дедя* — *теця* 'батько', *дерка* — *герка* 'дірка'.

Марко Черемшина, Гнат Хоткевич, Петро Шекерик-Доників та інші українські письменники відзначають в окремих випадках у гуцульському наріччі перехід м'яких приголосних *д'*, *т'* у задньоязикові *г'*, *к'*, стосовно літературної мови, наприклад: *гліг*, *кігнути*, *гоські*, *кегло*, *свікі*, *кікати*, *йгіт*, *тіяти*, *кімне*, *телетчіни*, *джвинтіла* [4].

Факти реалізації субституції передньоязикових /д', т'/ задньоязиковими /г', к'/ у гуцульському діалекті не є облігаторними, і новоутворені форми існують разом зі старими в тому самому наріччі, а також і у вимові однієї людини паралельно з формами з непересуненими приголосними. Така вимова, зазначає М.П.Лесюк, «послідовності не має; це повністю залежить від індивіда, його артикуляційного уміння, причому притаманна вона не лише Гуцульщині» [8, 59].

У результаті зазначений етап звукових змін характеризується також іншими асимілятивними процесами, розглянутими вище. Відбувається вплив наступного переднього звука, в результаті чого велярний приголосний зміщує своє місце артикуляції в напрямку до передньоязикової вимови, що і приводить до появи нового звуку на місці колишнього задньоязикового. У такому вигляді новий (субстратний)

приголосний у зазначеній позиції слова у своїй більшості ввійшов до літературної української мови (*дід, діти, дівка, неділя, ділити, тісто, тісно, стіна* та інші). Реалізація в окремих українських діалектах у відповідній позиції слова задньоязикового приголосного розглядається вченими як зміна передньоязикового (літературного) звуку в задньоязиковий. Проте такий факт зворотної зміни напрямку фонетичного процесу, як ми вже раніше зазначали [11], може траплятися у випадку субституції. Зміщення змички у зімкнених приголосних може відбуватися механічно — із задньої реалізації в передню і навпаки, все це лише свідчить про дієвість давньої діахронічної ознаки, яка була засвоєна тим чи іншим діалектом (чи діалектами) праслов'янської мови.

Аналіз показує, що в гуцульському та інших наріччях можуть існувати паралельно дві форми, різниця в реалізації яких не несе жодного додаткового змістового навантаження, вони виступають лише варіантами вимови зазначених приголосних. Вияв цього фонетичного явища в різних слов'янських мовах свідчить про його поширеність в минулому і давнину існування. Останнє підтверджується також тим, що ця субституція наявна в першу чергу у мові людей старшого віку. Все вищезазначене дозволяє прийняти, що заміна передньоязикових приголосних задньоязиковими є історичним явищем, притаманним всім говорам Карпатського регіону і сягає часу активної дії на слов'янські та інші мови Трипільського субстрату.

Раніше при аналізі особливостей прояву Трипільського субстрату в Карпатському регіоні нами було зазначено, що вплив субстрату проявляється по-різному в лексиці мешканців підгір'я і верховинців [11]. З цього було зроблено висновок, що слов'яни, які мешкали в підгір'ї Карпат, зазнали впливу мови трипільців, а ті слов'яни, які мешкали в горах, очевидно, не мали тісного контакту з трипільцями, які в цій місцевості не проживали, і тому в мові різних племінних слов'янських груп виступають тотожні словоформи, що розрізняються наявністю/відсутністю субстратних явищ. Відносно тісні контакти слов'ян-горян та подолян привели до мовного взаємовпливу і в результаті до функціонування в тому самому наріччі і навіть в одному населеному пункті різних фонетичних варіантів з тим самим значенням слів. Наявність у мовленні наріччя двох тотожних варіантів вимови словоформи (праслов'янської — давньої та нової, субстратної) спричинило появу підстановки первинно задньоязикових зімкнених передньоязиковими (трипільськими), а потім і навпаки, включаючи також активну дію аналогії. На користь цієї гіпотези свідчать

також факти етимології давніх лексем, у яких вплив субстрату виглядає очевидним. Розгляньмо з цих позицій зазначене вище фонетичне явище в південно-західному діалекті української мови.

М. П. Лесюк наводить слово *г'іўка* 'дівка' [7, 67], у корені якого *г'іў-* реалізована давня форма і.-є. **k^we-* зі значенням 'людина'. У результаті послаблення початкового приголосного до вигляду **kw-* і появи вставного /i/ утворилася форма **kiw-*, а від неї *г'іў-*. Порівнянні з *дів-ка* можна констатувати появу початкового передньоязикового приголосного /д/ під впливом наступних передньоязикових *-iў*, у результаті асимілятивного впливу яких артикуляція *г'іў-* змістилася вперед, що привело до зміни початкового приголосного в /д-/. Ця зміна спричинена, як і в вищенаведених прикладах, впливом Трипільського субстрату. Аналогічну зміну фіксуємо і в спорідненій лексемі діал. *г'ег'а* 'батько', в якій реалізовані приголосні є досубстратні, а новоутворені отримали вигляд у слові *дедя* з тим же значенням.

У гуцульському слові *розг'ілене* 'розділене' виділяємо корінь *-г'іл-*, що походить із і.-є. **k^wel-* (пор.: нім. *Qualität* 'кількість', укр. *кількість*). Очевидно, що в корені слова *розг'ілене* реалізовано і.-є. приголосний у порівнянні до спорідненого кореня в лексемах укр. *діл-ити*, нім. *teil-en*, *Teil* 'частина', *Zahl* 'число' зі субстратними зімкненими /t, d/. Сюди належать варіанти *негілі* (мн.) і *неділі* з давнім значенням '(далі) неділимі' в співвідношенні до тижня — відрізка часу в 7 днів. До зазначеного лексико-граматичного гнізда уналежимо також словоформи *гіти* і *діти*, в яких первинним є задньоязиковий приголосний, засвідчений відповідним етимологічним аналізом: укр. *чадо*, нім. *Kinder* 'діти', де має місце де. **k'* - (із **k^w-*).

На давнину існування розглянутого явища вказує також те, що субстратні форми властиві багатьом термінам, що позначають родинність (див. приклади вище). Аналіз показує, що первинні досубстратні форми найкраще збереглися в південно-західному наріччі української мови (див.: галицько-буковинська група говорів: *кісто*, *кісний*, *кігнути*, *гівка*, *гідо* [9: 73], покутсько-буковинський говір: *гіти*, *негіле*, *кісто*, *сміке*, *девікь*, *гіськь*, *тескь* [9: 82], та ті, що також зазнали впливу Трипільського субстрату, частково в Карпатських, зокрема в бойківських говірках: *дід/гід*, *дівчина/гівчина*, *діти/гіти* [9: 93]. Проте такі паралельні форми можна зустріти і на віддалених теренах від Карпат, зокрема, в південному наріччі: *тісто/кісто*, *тісний/кісний* [9: 37], у народному мовленні на Полтавщині переважають форми *кісно*, *кісто* порівняно до літературних

тісто, тісно. Наявність двох варіантів вимови словоформ (досубстратного і субстратного) на зазначених українських замешканнях свідчить про історично різну тісноту контактів прадавніх слов'янських племен з трипільцями, чим пояснюється поява дублетних словоформ. Ймовірніше за все, ці форми вперше з'явилися в тих місцях, де вплив трипільців був обмежений, тобто в Карпатському регіоні.

Вишенаведений аналіз свідчить, що природа заміни одних звуків іншими має субстратний характер і, якщо правильно інтерпретувати зазначене явище, то воно полягає не в заміні передньоязикових задньоязиковими чи навпаки, а в тому, що мовці вживають форми слів з досубстратними приголосними, тобто в наріччі збереглися давні індоєвропейські задньоязикові приголосні, які з розвитком мов могли не стати нормативними і були витіснені словоформами з трипільськими консонантами. Оскільки зазначене фонетичне явище типове для слов'янських мов Карпатського регіону, звідки відбувалася міграція етносу на Північ та на Схід, а потім на Балкани, то воно стало досить поширеним, а отже, у мовах могли виникати форми зі зміщеними приголосними в напрямку «передньоязиковий → задньоязиковий» за аналогією. Звідси випливає, що не завжди подібні підстановки приголосних є історично зумовленими, в таких випадках потрібні спеціальні дослідження. У той же час вимова гуцулами слова *тьотя* як *к'ок'а* [7: 36] ставить перед дослідниками питання, чи не буде в цих формах давнішим приголосний /к'/ у порівнянні до /т'/? Очевидною є в структурі слова редуплікація кореня, що може бути зведена до і.-є. **k^we* зі значенням 'людина' і, мабуть, є сенс розглядати у цьому родинному терміні первинним лабіовелярний приголосний.

Таким чином, фонетичний та історико-етимологічний аналізи дозволяють передбачити первинну заміну задньоязикових зімкнених д.-є. **k, *g* передньоязиковими **t/t', *d/d'* у слов'янських мовах та діалектах, спричинених впливом мови автохтонного населення Трипілля. Зазначена субституція як діахронічна ознака притаманна слов'янським діалектам, починаючи з пізньопраслов'янської доби і тривала після розпаду мови-основи. За аналогією могла бути зміна зімкнених у зворотному напрямку від дорсальних до велярних. Фонетична (асемантична) зумовленість розглянутого явища привела до вживання в мовленні тотожних варіантів лексем в одному наріччі або навіть у мовленні того самого мовця. Спостереження показує, що в українській літературній мові переважають у вжитку слова зі субстратними зімкненими приголосними (дорсальними).

Список використаної літератури

1. Гамкрелідзе Т. В. Праязыковая реконструкция и предпосылки сравнительно-исторического языкознания / Т. В. Гамкрелідзе // Вопросы языкознания. — 1998. — № 4. — С. 29–34.
2. Брок О. Звукообразование славянской речи / Брок Олаф — Изд-е 2-е. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. — 272 с.
3. Варбот Ж.-Ж. Праславянская морфология, словообразование и этимология / Ж.-Ж. Варбот — М.: Наука, 1984. — 256 с.
4. Грещук В. В. Гуцульський говір в українській художній мові ХІХ – І пол. ХХ ст. / В. В. Грещук — Дисертація на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук: 10.02.01 — українська мова // Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. — Івано-Франківськ — 2009. — 241 с.
5. Гуцульські говірки. Короткий словник // Відп. ред. Я. Закревська. — Львів, 1997. — 232 с.
6. Калнынь Л.Э. Опыт моделирования системы украинского диалектного языка. Фонологическая система / Л. Э. Калнынь — М.: Наука, 1973. — 400 с.
7. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / Микола Лесюк // Наукове видання. — Івано-Франківськ: Нова зоря, 2008. — 328 с.
8. Лесюк М. Сучасне гуцульське мовлення у відношенні до української літературної мови / Микола Лесюк // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія (Мовознавство). — Випуск ХХІ-ХХІІ. — Івано-Франківськ: Видавництво, 2009. — С. 57–61.
9. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс — К.: Наукова думка, 1990. — 168 с.
10. Одри Ж. Индоевропейский язык / Ж. Одри // Новое в зарубежной лингвистике: Переводы / Редкол. В. А. Звегинцев (пред.) и др. / Перевод с франц. Л. И. Иванова. — М.: Прогресс, 1988. — С.24–121.
11. Таранець В. Г. Трипільський субстрат: Походження давньоєвропейських мов [монографія] / В. Г. Таранець — Одеса, 2009. — 276 с.

12. Ткаченко О. Б. Очерки теории языкового субстрата / О. Б. Ткаченко — К.: Наукова думка, 1989. — 208 с.
13. Шустер-Шевц Г. Возникновение западнославянских языков из праславянского и особенности серболужицкого языкового развития / Г. Шустер-Шевц // Вопросы языкознания. — 1983, № 2. — С. 33–50.
14. Kaiser E. Untersuchungen zur Geschichte des Stammsilbenvokalismus im Dravänopolabischen. Auf der Grundlage des toponomastischen Materials / E.Kaiser / Slavistische Arbeiten (herausgegeben von Karl Heinz Pollok). — Dr.Dr.Rudolf Trofenik — München, 1968. — 240 S.
15. Lehr-Splawiński T., Polański K. Słownik etymologiczny języka drzewian połabskich. Zeszyt 1-6 / T. Lehr-Splawiński, K. Polański / Wrocław — Warszawa — Kraków, 1962-1994. — 1104 s.
16. Schuster-Šewc H. Zu den sogenannten urslawischen Archaismen im Altnovgoroder Dialekt des Russischen / Heinz Schuster-Šewc / Das Sorbische im slawischen Kontext. Ausgewählte Studien. 1. Auflage. — Bautzen, 2000 — S. 315–323.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2011 р.

В. Г. Таранец

Николаевский национальный университет имени В. О. Сухомлинского
кафедра немецкой филологии и перевода

СУБСТИТУЦИЯ ВЕЛЯРНЫХ СОГЛАСНЫХ ДОРСАЛЬНЫМИ В СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ (исторический аспект)

Резюме

В статье рассматривается давнее славянское явление, заключающееся в субституции псл. *k, *g переднеязычными мягкими t', d', засвидетельствованной в некоторых славянских языках и диалектах. Особенно четко такие изменения представлены в полабском языке. В противоположном направлении реализована субституция согласных в юго-западных диалектах украинского языка, особенно в гуцульском говоре. Причиной таких изменений считают влияние Трипольского субстрата, в результате которого велярные сомкнутые заменились дорсальными, вторичным является действие аналогии.

Ключевые слова: славянские языки, эволюция, субституция велярных, причины изменений, полабский язык, гуцульский говор.

V. G. Taranets

Mykolaiv National V. O. Sukhomlynski University
German Philology and Translation Chair

**SUBSTITUTION OF VELAR CONSONANTS
BY DORSAL IN SLAVONIC LANGUAGES
(the historical aspect)**

Summary

In the article an old Slavonic phenomenon, that consists in substitution preslavonic *k, *g by soft apical t', d', fixed in some Slavonic languages and dialects has been examined. Particularly distinct such changes are represented in Polabish language, in opposite direction realized substitution of consonants in the south-west dialects of Ukrainian, especially in the Huzul dialect. The cause of such changes may be the influence of Trypillya substratum, as a result of which the velar explosive were replaced by dorsal, and the action of analogy is secondary.

Keywords: Slavonic languages, evolution, substitution of velar, cause of changes, Polabish language, Huzul dialect.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ імені І. І. Мечникова

Підп. до друку 20.09.2012. Формат 60x84/8.
Гарн. Таймс. Умов.-друк. арк.10,4.Тираж 100 прим.
Зам. № 498

Видавець і виготовлювач
**Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова**

65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39. E-mail: druk@onu.edu.ua
Свідоцтво ДК № 4215 від 22.11.2011 р.